

PARTİLER VE SİYASİ REJİMLER

YAZAN :
Maurice DUVERGER

ÇEVİREN :
Asistan Dr. Ergun ÖZBUDUN

Partilerin gelişmesi, siyasî rejimlerin bünyesinde derin bir değişim yaratmıştır. Nasıl ki tek partiye dayanan çağdaş diktatörlükler, şahsî veya askerî istibdatlara ancak uzak bir benzerlik gösteriyorlarsa, teşkilâtlı ve disiplinli müteaddit partilere istinad eden modern demokrasiler de, yekdiğerinden tamamen müstakil milletvekillerinin şahsî oyunlarına dayanan XIX. asrın ferdiyetçi rejimlerinden o kadar farklıdır. Fransa'da, sert ve yekpare (monolithique) partilere sahip olan Dördüncü Cumhuriyetle, ayırıcı özelliğini grupların yumuşaklığı ve teşkilâtların zayıflığı teşkil eden Üçüncü Cumhuriyeti mukayese etmek harcı âlem olmuştur. Muhakkak ki, nisbî temsilin kabul edildiği, M. R. P.'nin kurulduğu ve Komünist partisinin kuvvet kazandığı 1945 yılı, önemli bir dönüm noktasıdır; ancak bu yöndeki gelişme daha 1875'te başlamıştır. 1880 ve 1939 rejimleri arasındaki fark, bütünü itibarıyla, 1945 ile 1939 arasındakinden daha büyüktür.

Bu bakımdan, partisiz bir rejimin yerini bir partiler rejiminin alması, siyasî sistemler hakkındaki geleneksel tahlillerin baştan aşağı yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Meselâ başkanlık sistemi ile parlâmanter sistem arasındaki klâsik tefrik, eskime yolundadır : İngiliz rejimi, Amerikan rejiminden olduğu kadar, müesseseleri arasındaki dış benzerliğe rağmen, Fransız rejiminden de farklıdır. Bakanlar kurulu, güven meselesi, siyasî mes'uliyet ve fesih kavramları, iki-parti sisteminde, çok-parti sistemindeki anlamlarını kaybetmektedir. 1946 da tadile uğrayan 1936 Anayasasına göre Rusya, halen, kabineden ayrı ve parlâmentoya

(Yüksek Sovyet) karşı mes'ul, kollektif bir devlet başkanlığının (Prezidyum) mevcut bulunduğu bir parlâmanter sisteme sahiptir; ancak bir tek - partinin mevcudiyeti, muhakkak ki, meselenin bütün mûtalarını değiştirmektedir. S. S. C. B.'ni parlâmantarizmin klâsik terimleri ile tarif etmek, açık ve aşırı bir şekilperestlik olur; mamafih İngiliz parlâmentosu ile hükûmeti arasındaki kuvvet muvazenesinden ve - birincisinin ikincisini «düşürme», ikincisinin de birincisini feshetme imkânı tarzında tarif olunan - bir «frenler ve muvazeneler» sisteminden ciddiyetle bahsetmek de, aşağı yukarı aynı derecede mübalağalı bir şekilperestliktir. Hakikatte bir iki-parti rejiminde, Meclisle Kabine arasında hiç bir ihtilâf tasavvur olunamaz; meğer ki, hükûmet partisi içinde bir tefrika mevcut bulunsun; bu halde dahi ihtilâf, asla aynı mâna ve şümü-lü haiz değildir. Klâsik anayasa hukukunu bilen, fakat partilerin rolünden bîhaber olan bir kimse, çağdaş siyasî rejimler hakkında yanlış bir fikre sahiptir; partilerin rolünü bilen, fakat klâsik anayasa hukukundan malûmattar bulunmayan bir kimse ise, çağdaş siyasî rejimler hakkında eksik, fakat doğru bir fikre sahip olur.

I. PARTİLER VE İDARE EDENLERİN SEÇİLMESİ

Demokrasinin en basit ve en gerçekçi tarifi şudur : İdare edenlerin, dürüst ve serbest seçimler yoluyla, idare edilenler tarafından seçildiği bir rejim. Bu seçim mekanizması hakkında hukukçular, XVIII. yüzyıl filozoflarını takiben, bir temsil nazariyesi meydana getirmişlerdir; buna göre seçmen, kendi adına konuşması ve iş görmesi için, milletvekiline bir vekâlet verir; böylece milletin vekili olan parlâmento, millî iradeyi ifade eder. Tatbikatta ise, temsil nazariyesi gibi, seçimler de, partilerin gelişmesi ile büyük bir değişikliğe uğramışlardır. Artık seçmenle milletvekili, milletle parlâmento arasında bir diyalog mevcut değildir; bunların arasına, münasebetlerinin mahiyetini kökten değiştiren bir üçüncü taraf girmiştir. Milletvekili, seçmenleri tarafından seçilmesinden önce, partisi tarafından intihab olunmakta; seçmenler de bu intihabı tasdikten başka bir şey yapmamakta-

dır. Tek bir adayın halkın tasvibine sunulduğu tek-parti rejimlerinde bu durum bedihî mahiyettir. Aynı hal, daha örtülü şekilde olmakla beraber, çok-partili rejimlerde de mevcuttur : Seçmen müteaddit adaylardan birini seçebilirse de, bunların hepsi, gene bir parti tarafından aday gösterilmektedir. Hukukî temsil nazariyesi devam ettirilmek isteniyorsa, milletvekilinin çift vekâlet aldığını kabul etmek gerekir : Partiden ve seçmenlerinden. Bunlardan herbirinin ehemmiyet derecesi, memlekete ve partilere göre değişmektedir; genel olarak, parti vekâleti, seçmenlerin vekâletine nazaran ağır basma istidadındadır.

Böylece seçim (idare edenlerin idare edilenler tarafından seçilmesi) fikri, derin bir değişikliğe uğramaktadır. Klâsik demokrasiye çok yakın kalmak isteyen rejimlerde, asıl seçimlerden önce, partinin bilâhare seçmen huzuruna çıkacak olan adaylarını seçtiği, bir ön-seçim yapılır; Amerikalıların aday yoklaması (primary) usûlü, bu temayülün en mükemmel örneğidir. Ancak ön-seçim hiç bir zaman tamamen dürüst cereyan etmez ve parti liderlerinin buradaki tesiri, oldukça açık şekilde göze çarpar; çoğu zaman da bu işlem, imtiyazlı bir vatandaş kategorisine münhasır bir seçimden ibaret kalır. Restorasyon devrinde o kadar itibardan düşmüş olan iki dereceli seçim sistemi, burada acayip şekiller altında tekrar vücut bulur. Ön-seçimin hiç mevcut olmaması halinde ise, adaylar, parti liderleri tarafından, kooptasyona benzer bir usûlle seçilirler. Çok-parti sisteminde aday gösterme işi, kendisini takip eden seçim kadar önemli değildir; tek-parti rejiminde ise, ondan çok daha büyük önem taşır. Her iki halde de idare edenlerin intihabı, seçimle kooptasyonun bir karışımı sonucunda vuku bulmaktadır; ancak karışımındaki nisbetler, yekdiğerindekinden farklıdır.

Partiler ve Aday Gösterilmesi : Amerikan terminolojisi, adayın parti tarafından tâyini işlemi (nomination) ile, çeşitli partilerce gösterilen adaylar arasında vatandaşlarca seçme yapılmasını (election) açıkça ayırdetmektedir. A. B. D.'de bu işlemlerden ilki, son derece teferruatlı olarak düzenlenmiş, yoklamalar ve bilhassa «açık yoklamalar» sistemi sayesinde gerçek bir ön-seçim manzarası kazanmıştır; bu durum,

sözü geçen tefriki izah etmektedir. Diğer memleketlerde ise aday gösterme işi, daha basit şekilde teşkilâtlandırılmıştır; bilhassa, Atlantik'in öte tarafındaki gibi, resmî ve kamusal bir karakteri yoktur; parti içinde olup biten özel bir işlem-den ibarettir. Ekseriya da gizli cereyan eder; zira partiler, seçim mutfağının kokularının dışarıya yayılmasından hoşlanmazlar.

Partilerin aday tesbitindeki müdahalelerinin derecesi, büyük değişiklikler gösterir. Birinci problem, tekel veya rekabet meselesidir : Bir aday, mutlaka partilerden biri tarafından mı takdim edilmek zorundadır, yoksa parti desteği olmaksızın serbestçe seçime katılabilir mi ? Mesele, gerek hukukî, gerekse pratik alanda bahis konusudur. Bazı memleketlerde partiler hukukî bir tekele sahiptir; adayları ancak onlar gösterebilir; kimse, onların aracılığı olmaksızın seçmen kütlesi karşısına çıkamaz. Oldukça nadir olan bu mutlak tekellerin yanında nisbî tekellere de rastlanır; A. B. D.'de ve diğer birçok memleketlerde seçim kanunları, partiler dışında adaylıklarını koyan şahısları, muayyen sayıda (meselâ New York'ta 2000) imza toplamağa mecbur etmektedir. Ancak, mutlak veya nisbî hukukî tekelin şumulü, dernekler mevzuatının partilerin kuruluşu hakkında kabul ettiği hükümlere göre, büyük değişiklikler gösterir; meselâ 1 Temmuz 1901 tarihli Fransız kanunundaki pek basit formaliteler dahilinde vilâyete bir beyanname vermek, bu iş için kâfi geliyorsa, hukukî tekel tamamen hayalden ibaret kalır. Genel olarak böyle bir tekel tesis eden memleketler, partilerin kuruluşunda özel bir usûl ve aday göstermek isteyen derneklere «parti» vasfı tanınması hususunda idarî veya kazaî bir kontrol derpiş etmektedirler. Mamafih partilerin hukukî tekeli, umumiyetle, fiilî tekel kadar önemli değildir; normal olarak sadece partili adaylar kazanma şansına sahip bulunuyorlarsa, parti-dışı adaylara tam bir serbestî tanınmış olması hiç bir şey ifade etmez. Fransa'da herkes Cumhurbaşkanlığına adaylığını koyabilir; ancak, fantezi meraklısı adaylar bir yana bırakılırsa, partilerin veya parti ittifaklarının desteklediği bir kaç siyasi şahsiyetten gayri hiç kimse, bu hürriyetten asla faydalanmaz. İngiltere'de bir depozito yatırmak şartıyla herkes, Avam Kamarası için adaylığını koyabilir; fiiliyatta ise, bir

partinin desteğine sahip olmayanların seçilme şansı hiç yoktur. Ekseriya fiilî tekel bu kadar mutlak karakterde olmaz; parti adaylarının şansı daha büyük olmakla beraber, diğerleri de bundan büsbütün mahrum bulunmazlar. Burada, tıpkı kartel ve tröstlere mukavemet etmeğe çalışan münferid teşebbüslerde olduğu gibi, değişik durumlara rastlanabilir.

Ancak sadece parti adayları ile parti-dışı adayların tefriki, aşırı bir basitleştirmedir; gerçekte birçok mutavassıt durumlara tesadüf olunur. Bazan partinin müdahalesi, bir adayı yoktan var eder; ona, seçmen kütlesi karşısına çıkma imkânını ve seçimi kazanma iktidarını bahşeden, sadece parti tarafından aday gösterilmiş olma keyfiyetidir. Aşırı ve ender olan bu duruma, Komünist partilerinde ve, iki-parti sisteminin yahut nisbî temsilin mevcut bulunduğu, bazı memleketlerde rastlanır. Umumiyetle partilerle adaylar arasındaki münasebetler çok daha müdildir. Resmen, adaylar partiler tarafından tesbit edilir; tatbikatta ise bu tesbit, tam tâyinle saf tasdik arasında bir mevki işgal eder; tarafların karşılıklı durumlarının büyük değişiklikler arzettiği ve partilerin daima üstün vaziyette bulunmadığı, karışık bir pazarlık mahiyetini taşır. Bazan partinin adayı seçmesinden ziyade, aday partiyi seçer. Üçüncü Cumhuriyet zamanında şu veya bu adayın, şu veya bu partinin desteğini elde etmiş olduğu söylenirdi. Tâbir ilgi çekicidir; teşebbüsün partiden ziyade adaydan geldiğini, adayın partiye müracaatta bulunduğunu ve bilâhare onun desteğini sağladığını ifade etmektedir. Bu durum, adayların şahsiyetlerinin siyasî bağlarından daha önemli olduğu, çok ferdiyetçi bir seçim sistemi ile birlikte bulunuyordu. Hemşehrilerinin oyunu kazanmak isteyen nüfuzlu bir şahıs, şansını arttırmak amacıyla bir partinin desteğini sağlamaya, hattâ müteaddit partilerin müzaharetlerini telife çalışmaktaydı. Bu bakımdan, tâbîlik münasebetini tazammun eden tek taraflı bir tâyinden değil, eşitliğe yol açan iki taraflı bir anlaşmadan bahsetmek mümkündür. Bu fark, milletvekilinin partisine bağlılığı ve partinin onun seçimindeki rolü bakımından, büyük tesirler icra eder.

Aday tesbitinde partilerin tesirinin derecesi, pek çok faktörlere bağlıdır. Hukukî faktörlerin direkt tesirine ve partilere bir tekel bahşedebilen veya çeşitli avantajlar sağlayabi-

len kanunların oynadığı role yukarıda işaret edilmişti. A. B. D.'de yoklamalar sisteminin gelişmesi, geniş ölçüde, bunları ihdas ve teferruatına kadar tanzim etmiş olan teşri organının müdahalesinin sonucudur. Adayların partice tesbiti meselesine inhisar eden bu metinlerden başka, seçim kanunlarının da bu alanda önemli tesirleri vardır; seçim sistemi, partilerin yapısı ile birlikte, aday gösterme mekanizmasını tâyin eden hâkim unsurdur. Tabiatıyla tarihî gelenekler ve umumî zihniyet de, önemli bir rol oynar. İngiltere'de bir adayın, tek başına değil, bir komitenin desteği ile seçime girmesi âdettir; bu hal, parti müdahalesini takviye eder. Geleneksel sosyal elit'e karşı saygının muhafaza edildiği memleketlerde bir ismin prestiji, partiler dışında kuvvetli bir adaylığa imkân verir; Batı Fransa'da «Dükler Cumhuriyeti», parlâmentoda ortadan kaybolmasından sonra da, uzun müddet yaşamağa devam etmiştir. Keza partilerin adaylık üzerindeki tesirleri, köy bölgelerinde, bağımsız şahsiyetlerin seçmenlerce daha az tanındığı şehirlerdeki kadar kuvvetli değildir. Ancak bu faktörler, seçim sistemine ve partilerin iç yapılarına nisbetle, tâli derecede kahlrlar.

Seçim sisteminin tesirini tâyin etmek çok güçtür. Seçim sisteminin bu alanda rol oynayan her unsurunu ayrı ayrı incelemek gerekir : Seçim çevresinin büyüklüğü, liste veya tek isim usûlü, çoğunluk veya nisbî temsil sistemi ve ikinci turun mevcut olup olmaması. Bu çeşitli faktörler bazan zıt yönlerde işlerler; bu da, onların mecmu tesirini zayıflatır. Seçim çevresinin büyüklüğü, muhakkak ki çok önemlidir. Bu konuda yarı-riyazi bir formül ileri sürülebilir : Partilerin adaylık üzerindeki tesiri, seçim çevresinin büyüklüğü ile doğru orantılı olarak değişir. Seçim çevresi büyüdükçe partilerin tesiri artar, seçim çevresi küçüldükçe parti müdahalesi sınırlanır. Tabiatıyla bu aksiyomlar, lâfzî mânalarında kabul edilecek değillerdir; sadece, tamamen yaklaşık mahiyetteki genel bir temayülü belirtirler; mamafih bu temayülün varlığı şüpheden âzadedir. Seçim çevresi küçüldükçe, adayın seçmenlerce şahsen tanınması imkânı artar; kampanya, bir şahıslar mücadelesi manzarasına bürünür; seçmenler, tercihlerini, bunların siyasî bağlarından ziyade, şahsî vasıflarına göre yaparlar. Seçim bölgesi genişlediği takdirde ise,

adaylarla seçmenler arasındaki şahsî temas zayıflar; seçmenler, adayları şahsen tanımaz olur. Siyasî etiket, küçük seçim çevrelerinde tâli derecede kaldığı halde, burada oy vermenin aslî unsuru haline gelir. Fransa'da Üçüncü Cumhuriyetin uyguladığı ilçe-çevre usûlünün, Dördüncüsünce tercih olunan il-çevre usûlü ile mukayeseli olarak tahlili, bu genel temayülü mükemmelen izah etmektedir. Seçmenlerin, siyasî değişimlerine ve parti değiştirmelerine rağmen, muayyen adaylara sadık kalması, şahıs mülâhazalarının üstünlüğünü gösterir; Pierre Laval'ın durumu tipiktir. İlk nisbî seçimlerde büyük gelişme kaydeden «paraşütçülük» usûlü, yani bazı milletvekillerinin, seçilmelerinden önce seçim çevrelerine hiç ayak basmamış bulunmaları, millet çapında şöhreti haiz şahsiyetler bir yana, ilçe-çevre sisteminde kat'î surette imkânsızdı.

Seçmenlerle adaylar arasında doğrudan doğruya temas imkânı, bahse konu olabilecek yegâne faktör değildir; işin mâli veçhesi de ihmal edilemez. Küçük bir seçim çevresinde seçim masrafları, büyük bir çevredekinden azdır; binaenaleyh partilerce desteklenmeyen adaylıklar, kolay olmamakla beraber, imkân dahilindedir. Büyük bir seçim çevresinde ise bu imkânsızlaşır; kampanya masrafları, ancak partiler veya partilere benzeme eğiliminde olan kollektif teşkilâtlar tarafından karşılanabilir. Öte yandan, seçim çevresinin büyüklüğü, sadece coğrafi bakımdan anlaşılmalıdır; seçmenlerin sayısı da aynı derecede önemlidir. Fransa'da il, bir genel oy sisteminde büyük bir çevredir; seçmenlerin azlığı yüzünden adaylarla seçmenlerin birbirlerini çok daha kolay tanıyabileceği bir dar seçim sisteminde ise, küçük bir çevre haline gelir. Nitekim oy hakkının mülkiyet esasına dayandığı demokrasilerde seçim çevrelerinin büyüklüğü, partilerin rolünün önemsiz oluşu yolundaki tabii temayülü kuvvetlendirmiştir. Aynı şekilde, Fransız Senato ve Cumhuriyet Konseyi seçimleri, Milletvekilleri Meclisi veya Millet Meclisi seçimlerine nazaran, daha şahsî ve daha az partizan bir karakter taşımaktadır.

Liste ve tek-isim usûllerinin tesirleri de, birincisi büyük, ikincisi ise küçük seçim çevrelerinde olmak üzere, umumiyetle aynı yönde kendisini gösterir. Mamafih vardaşlık (Coincidence) mutlak değildir : Üçüncü Cumhuriyet zama-

nında belediye seçimleri liste usûlüyle, genel seçimler tek isim usûlüyle yapılmıştı. Seçim çevrelerinin büyüklüğü, seçim usûlünün mahiyetinden daha önemli görünmektedir; belediye seçimlerinde partilerin rolü, genel seçimlerdekinden küçük olmuştu. Keza belediye seçimlerinde bu rol, komünlere göre de değişiklik arzettiği; Fransız komünlerinin, büyüklüklerine göre tasnifi, şüphesiz ki, partisiz adayların nisbetinin, büyüklükle ters orantılı olarak arttığını gösterecektir. Liste usûlünün, kollektif karakteri dolayısıyla, şahısların tesirini tabii olarak azalttığı, müteaddit fertler arasında bir anlaşmayı gerektirdiği, onların müşterek fikir ve temayülleri-ne herbirinin ferdî vasıfları üzerinde bir mevki verdiği ve bütün bu unsurların, tabiatıyla partilerin tesirinin artmasına yol açtığı bir vakıadır. Karma listeye izin verildiği takdirde, şahıs faktörünün önemi nisbeten artar; seçimin kollektif karakterine rağmen muayyen bir adaya oy vermek imkân dahiline girer. Eksik liste çıkarma imkânı, bir şahsın tek başına seçime girmesini dahi mümkün kılar. Ancak karma liste, tercihinin sunulan matbu listelerde değişiklik yapması gereken seçmen bakımından, bir gayret sarfını icap ettirmektedir; tecrübeler ise atalet kuvvetinin bu değişikliklere büyük bir engel teşkil ettiğini gösterir. Kollektif bir seçim usûlünde ferdî adaylıklar, daima, tam listelerden daha az başarı şansına sahiptir. Mamafih bilhassa küçük seçim çevrelerinde karma liste oldukça çok kullanılmaktadır.

Nisbî nemsil, partilerin adaylık üzerindeki tesirini artırır. Nisbî temsilin sonuçları ile, liste usûlünün umumiyetle aynı yönde olan (Devredilebilir İrlanda oyundaki müstesna) neticelerini, birbirinden ayırmak gerekir. Bu sonuç nisbî temsilin nev'ine göre değişmektedir. Millî bakiye usûlünde, partilerin tesiri âzamîsine ulaşır; bütün memleketteki bakiye oyların toplanması suretiyle millî munzam listelerden seçilen adaylar, doğrudan doğruya parti tarafından intihab olunurlar. Müşterek liste usûlü de, bilhassa iştirak millî planda kararlaştırılmış olduğu takdirde, aynı mahiyette sonuçlar doğurur. Bakiyelerin mahallî kademedeki dağıtılması ve müşterek listenin yokluğu halinde dahi, partinin rolü önemini muhafaza eder; karma liste ve tercihli oyun varlığı ise, bunu hafifçe azaltır. Ancak listenin tertibinde partilerin

umumî tesiri o kadar kuvvetlidir ki, karma liste ve tercihli oyun sonuçları da, bağımsız adaylığı mümkün kılmaktan ziyade, partilerce teklif olunan adaylar hakkında seçmenlere daha geniş bir tercih serbestisi vermekten ibaret kalır. Tecrübeler, nisbî temsilin, partiler lehine bir nevi fiilî tekele müncer olduğunu göstermektedir. Çoğunluk sistemi de, tek türlü olduğu ve, genel kaideye uygun olarak, iki-parti sistemi ile birlikte bulunduğu takdirde, benzer sonuçlara yol açabilir. Her kural-dışı adaylık, sebep olduğu oy dağılımı dolayısıyla, sistemde ciddi bir bozukluk husule getirir; binaenaleyh seçmenler de, bunlara umumiyetle itibar etmiyerek, oylarını blok halinde iki partiye verirler : «Kutuplaşma» olayı, ferdi adaylığı önleyici bir tesir icra ederek, bir parti tekeline yol açar. İngiltere de parti-dışı adaylık, nisbî temsilci memleketlerdekinden dahi azdır. Velhâsıl ancak iki türlü çoğunluk sistemi, seçim çevreleri de küçük olduğu takdirde, adaylık hususunda nisbî bir serbestî meydana getirir. Gene de partili adaylar, diğerleri karşısında önemli avantajlara sahiptirler.

Mamafih partilerin iç yapıları, bu durumda oldukça derin değişiklikler yaratabilir. Kuvvetli bir mâli dayanakları olmayan ve mütemadi para sıkıntıları içinde yaşayan kadro partileri, kampanya masraflarını karşılayacak adaylara karşı daima müsait davranırlar; resmen adayı parti seçerse de, tatbikatta parti desteğini sağlamak güç olmaz. Umumiyetle solcu partiler olan kütle partileri ise, bu kapitalist ferdi adaylık şeklinden pek hoşlanmazlar. Bundan başka tüzükleri de, ekseriya, bağımsız bir şahsın son anda parti himayesine mazhar olmasını önlemeğe mâtuf hükümleri ihtiva eder : Ancak belirli bir süredenberi parti üyesi bulunanlar, onun tarafından aday gösterilebilirler. Sistem, yüksek kademelerde bir yaşlanmaya yol açmakta, fakat partilerin üstünlüğünü idame ettirmektedir. Partinin merkeziyetçilik derecesi de, adaylık serbestisi üzerinde müessir olur. Adem-i merkeziyetçi partilerde adaylar, mahallî kademedede ve, kolayca mahallî şahsiyetlerin tesirinde kalan, komiteler tarafından seçilirler; adaylıkların genel merkezce tasdik olunduğu merkeziyetçi partilerde ise, parti listesine girmek o kadar kolay değildir.

Bu son hallerde, adaylara bırakılmış ferdi inisyatif derecesinin tâyini, şahsî adaylıkla parti adayl ğının mukayesesinden daha önemlidir. Ferdi adaylıkla parti adayl ğın  karşılaştırmak, işi fazla basitleştirmek olur; kazanma şansından tamamen mahrum bulunan birkaç fantezi meraklısı dışında hiç kimse, seçimlere asla yalnız başına girmemektedir. Bir adayın arkasında, onu kampanyasında destekleyecek bir teşkilât, rüşeym halinde bile olsa, daima mevcuttur : Seçim komitesi, gazete, mâli yardım, propagandacılar ve taraftarlar. Partisiz aday için mesele, bu çeşitli unsurların parti dışında nasıl bir araya getirilebileceğini t yinden ibarettir. Parti tekelinin yokluğu, adaylık serbestisinin herkese şamil bulunduğunu değil, sadece partiler dışındaki teşkilâtların (bu alandaki direkt rolleri azalmakta olan büyük özel servetlerin de «teşkilâtlar» arasında sayılması şartıyla) da seçim mücadelesine katılabileceklerini ifade eder. Bu teşkilâtların, adaylarının seçiminde partilerden daha geniş bir serbestiye yer verdikleri muhakkak değildir; partilerin rollerinin tahdidi ve tekellerinin ortadan kaldırılması ile, seçmenlerin hürriyetinin ve bağımsız adayların seçime katılma imk nlarının artacağı da muhakkak sayılamaz.

Nihayet partilerin aday seçme us lleri problemi, onların bu alandaki tesirlerinin  lus nden, daha önemlidir; bu mesele, aday göstermesi mümkün bütün teşekküller bakımından da bahis konusu olur. T kip edilen us ller, umumiyetle, parti liderlerinin t yininde kullanılanlara pek benzer; bunlar ekseriya aynı zamanda parlâmento  yesi olduklarından, iki seçme işlemi arasında tefrikte bulunulması güçtür. Nazarî olarak, iki büyük ve zıt sistem mevcuttur : Üyelerin tümü tarafından seçilme ve idare komiteleri tarafından tâyin olunma. Tatbikatta bunlar arasındaki fark, göründüğü kadar büyük değildir; zira adayları seçen üyeler meclisi, liderlerin seçildiği kongrelerdeki manevra ve baskılara aynen sahne olur. Kadro partilerinde aday tesbiti, komiteler tarafından ve kapalı kapılar arkasında yapılır; bu komiteler, «seçim mutfağı»nın tadına m ptel  olmuşlardır. Amerika'da bu sistem; esas itibariyle, parti liderlerinin, seçimlerdeki adaylarını tesbit maksadıyla yaptıkları bir toplantıdan ibaret bulunan, «caucus» safhasına tekabül etmiştir. Bu durumda yegâne önemli mesele, mahallî komitelerle mer-

kezî komiteler arasındaki rekabettir : Fransa'da mahallî komiteler üstünlük arzeder; Amerikan caucus'ları da pek mahallî bir karakter taşıyorlardı. Kütle partilerinde kaide, umumiyetle adayların üyelerce tesbitidir; ancak bu, doğrudan doğruya veya bilvasıta olabilir. Doğrudan doğruya tesbit, nisbeten nadirdir : Belçika partilerinde câri bulunan aday tesbit seçimleri (appointment polls), örnek olarak zikredilebilir. Bu sistem, görünüşte çok demokratik olmakla beraber, tatbikatta, safiyetini geniş ölçüde kaybetme tehlikesinden masun değildir; nitekim 1949 seçimlerindeki aday tesbiti dolayısıyla Belçika Hıristiyan Sosyal partisinde ileri sürülen tenkidler bunu göstermektedir. Adaylar, ancak Millî Komite, ilçe komiteleri veya üç mahallî şube tarafından, yahut da 150 parti üyesince imzalanmış bir dilekçe ile, teklif olunabilmekteydi; böylece bazı adaylar, üye toplamı birkaç düzineyi aşmayan üç küçük şube vasıtasıyla kendilerini teklif ettirmişlerdir. Nihai tesbit ve adayların sıralarının tâyini, câri yıl zarfında partiye kayıtlı bulunan üyelerin katıldığı bir genel seçimle yapılmıştır; ancak bazı ilçelerde «adayların üye avına çıktıkları ve seçim kayıtlarının kapanmasından birkaç gün önce Partiye yüzlerce üye kaydettirdikleri görülmüştür. Bazıları, boş üye kartı karneleri satın almaya dahi teşebbüs etmişlerdir» (1). Bu gibi suiistimalleri önlemek için, bir yıldan fazla müddettenberi kayıtlı bulunan üyelere munzam bir oy hakkı verilmesi teklif olunmuştur.

Aday tesbit seçimleri, parti camiasının aslî temellerinden biri haline gelebilir : Parti üyeliği, seçimlerdeki adayların tesbitine iştiraki mümkün kılmağa mâtuf olur. Filhakika Amerikan partilerinde rastlanan yegâne gerçek üyelik unsuru, Belçike tipi seçimlerle mukayese edilebilecek olan, kapalı yoklamalara iştirak keyfiyetinden ibarettir. Ancak bu usûl nisbeten nadirdir; aday gösterme işinin üyelere bırakılması halinde, bu, umumiyetle vasıtalı şekilde olur. Adaylar, şubelerdeki üyelerce seçilen delegelerden mürekkep bir kongre veya meclis tarafından tesbit edilirler; meselâ, adayların bir delegeler meclisi tarafından kararlaştırıldığı İsviçre par-

(1) Genel Sekreter M. Deghilage'in, 26 Kasım 1949 tarihli Kongreye sunduğu idarî rapor. Hıristiyan Sosyal Parti Haberler Bülteni, Aralık 1949, s. 660.

tilerinde takip edilen usûl, aşağı yukarı böyledir. Bu sistem, XIX. yüzyılın ilk yarısında A. B. D. ne girmiş ve gitgide caucus usûlünün yerini almıştır; bundan böyle aday tesbiti, bölge toplantılarında seçilen delegelerden mürekkep bir «Konvansiyon» (Convention) tarafından yapılmıştır. Muntazam bir parti üyeliği sisteminin mevcut olmaması sebebiyle, bu alt kademe toplantılarına çağırılacak şahısların listesini bizzat liderler düzenlemiş; seçimler bir çok manevra ve baskılar arasında cereyan etmiş ve böylece Konvansiyon, partinin seçmen ve taraftarlar kütlesinden ziyade, liderlerinin temsilcisi olmuştur; demokratik görünüşe rağmen, caucus'tan pek uzaklaşmış değildir. Keza bazı «Konvansiyonlar», resmen, üye delegelerinin değil, idare kurulları temsilcilerinin katıldığı toplantılardır: Meselâ, Başkanlık adayını tesbit eden Millî Konvansiyon. Hakikatte, Avrupa partilerindeki meclis ve kongrelerin çoğu da pek farklı karakterde değildir; şube idare kurulları, delegelerin seçiminde hâkim bir rol oynar. Her şeye rağmen, -mevcut olduğu takdirde- şekli üyelik sistemi, liderlerin entrika ve müdahalelerini bir dereceye kadar sınırlandırır.

Bu asrın başlangıcından beri A. B. D.'de konvansiyon usûlünün yerini, yeni bir aday gösterme sistemi almıştır; bu, tamamen orijinal olan ve diğer sistemlerden hiç birine gerçek bir benzerlik arzuetmeyen, yoklamalar (primaries) sistemidir. Mezkûr usûlün, Belçika aday tesbit seçimlerine benzetilmesi mümkünse de, onlar, Amerika'da mevcut bulunmayan bir üyelik mekanizmasına dayanmaktadırlar. Bunda ise, adayların parti üyelerince seçilmesi yerine, daha ziyade seçmenler veya taraftarlarca seçilmesi bahis konusu olur. Yoklamaların bir tarifini yapmak da çok zordur; zira her eyalet, bu alanda kendisine has mevzuata sahiptir. Hakikatte tek bir yoklama sistemi değil, çok çeşitli ve yekdiğerinden derin şekilde farklı yoklama sistemleri mevcuttur. Kai-deten yoklama, asıl seçimler için partinin adayını tesbite yarayan bir ön-seçimdir. Yoklamada umumiyetle, sadece siyasî değil, aynı zamanda idarî ve kazaî mahiyetteki bir çok mevkiler için de, grup halinde aday tesbit edilir; zira A. B. D.'de mahalli idare ve yargı kadroları, geniş ölçüde seçim yoluyla doldurulmaktadır. Yoklama, seçimin kendisi gibi, resmen

âmme makamları tarafından düzenlenir; umumiyetle aynı seçim sandıklarında, fakat her parti için ayrı ayrı olmak üzere, cereyan eder. Her seçmen, kendi partisinin adayları arasından, seçimlerde o partinin renklerini savunacak olanı seçer.

Eyaletlere göre, her ikisi de çeşitli şekiller arzedeabilen, kapalı ve açık yoklamaları birbirinden ayırabiliriz. Kapalı yoklamalarda Cumhuriyetçi adayın seçimine sadece Cumhuriyetçi seçmenler, Demokrat adayın seçimine de yalnız Demokrat seçmenler katılabilirler. Ancak şu veya bu seçmenin Cumhuriyetçi mi, yoksa Demokrat mı olduğu nasıl tâyin edilecektir? En ziyade câri olan usûl, kayıt metodudur. Kayıt, seçmenlerin seçmen kütüğüne yazılması sırasında yapılabilir; seçmen, yoklamasına katılmak istediği partiyi bildirir ve bunu, müteakip kütüğe yazılma işlemine kadar değiştiremez. Yahut da kayıt, seçim sandığının methalinde yapılır ve seçmene, tercih ettiği partinin pusulası verilir; seçmen, müteakip yoklamada başka partiye intisab etmek istediği takdirde, bundan bir süre önce, mahkeme zabıt kâtibinden bir tasdikname alması gerekir; bu süre, eyaletlere göre, altı ay ile on gün arasında değişir. Diğer bazı eyaletler ise, ekseriya «challenge» adı verilen, bir partiye sadakat sınavını mecburî tutarlar: Seçim sandığının methalinde, seçmen, bir partinin pusulasını ister. Bu pusula verilmezden önce, kendisinden, son seçimlerde parti adaylarını desteklediğini, gelecek seçimlerde de gene onları destekliyeceğini beyan etmesi istenir. Bazı Güney eyaletlerinde, yoklamada tesbit edilecek parti adaylarının destekleneceği yolunda şahsî bir taahhüt dahi talep edilir. Bu, bağımsızların kazanmamasını sağlamaya mâtuftur. Böylece kapalı yoklamalar, seçmenlerin bir parti lehindeki tercihlerini açığa vurmalarını gerektirir. Adaylar, saf seçmenlerden ziyade, taraftarlarca tesbit olunur. Kayıt, hattâ sadakat sınavı, Avrupa'daki üyelik mekanizmasına çok yaklaşır; mamafih burada ne düzenli bir aidat sistemi mevcuttur; ne de üyelerin parti hayatına, parti hiyerarşisinin kurulmasına ve liderlerinin tâyinine katılmaları bahis konusudur. Kayıt ve sadakat sınavı, sadece yoklamaları ilgilendirir ve rolleri seçim konusuna inhisar eder.

Bütün bunlar, ancak kapalı yoklamalar bakımından vârittir. Açık yoklamalarda her seçmenin siyasî tercihi gizli ka-

lır; bir partiye intisap durumu görülmez. Seçim sandığının methalinde seçmenler, herbiri bir partiye ait olmak üzere, iki pusula alırlar; her pusula, parti adaylarının listesini ihtiva eder, seçmen, tercih ettiklerini bir çarpı ile işaretler; ancak birden ziyade pusula kullanma hakkı yoktur. Yahut da seçmen, her biri bir partiye mahsus iki sütunu muhtevi bulunan, tek bir pusula alır; bu sütunlardan ancak birini kullanma hakkını haizdir, aksi halde oyu muteber sayılmaz. Mamafih Washington eyaletinde seçmenler, doldurulacak mevkilere göre, partilerden birinin veya ötekinin «taylar» ı lehine oy kullanabilirler; pusulada adaylar, partilere değil, görevlere göre gruplandırılırlar. Nihayet Minnesota ve Nebraska, eyalet yasama organı için, daha çok yargıçların seçiminde kullanılan, «partisiz» yoklama sistemini kabul etmişlerdir; bunda, adayların adlarının yanında, mensup oldukları partiler gösterilmez ve içlerinden sadece en çok oy alan ikisi, asıl seçime katılır. Hakikatte bu, bir yoklama olmaktan çıkarak, İmparatorluk Almanya'sında ve çoğunluk sistemi sırasında da Belçika'da mevcut usûl nev'inden, mahdut balotajlı bir seçimin ilk turu mahiyetini almaktadır.

Böylece, yoklama genel adı altında, çok değişik usûller ifade olunmaktadır. Kapalı yoklamalar, bir partinin adaylarının, o partinin taraftarlarınca; açık yoklamalar ise, seçmenlerince tesbiti mahiyetindedir. Bunlardan ikisi de, partisiz yoklamalar yönündeki bir gelişmenin safhalarını teşkil eder; Washington tarzı açık yoklamalar ise, bu gelişimin son merhalesidir. Bunlar, artık aday tesbiti işlemleri olmaktan çıkarak, gerçek seçimler mahiyetini alırlar. Bütün bu sistem, parti liderlerinin aday seçimindeki tesirlerini kırmak amacıyla, XX. yüzyıl başlarında tedricen tesis edilmiş, oldukça geniş ölçüde de muvaffak olmuştur; halen «makinelere» in gerilemekte olmasını, şüphesiz, buna atfetmek gerekir. Mamafih liderlerin müdahalesi, ortadan kalkmaktan ziyade, şeklini değiştirmiştir. Parti idaresince resmen basılıp da yoklama seçmenlerine dağıtılan parti pusulalarına adlarını dercettirebilenler kimlerdir? Genel olarak, seçim çevresinin büyüklüğüne göre değişecek sayıda imza toplamış olan parti üyeleri. Böylece partideki hâkim hizbin adayına karşı bir rakip aday çıkarmak suretiyle, onunla mücadeleye girişmek kabil olmak-

la beraber, bu da, bir teşkilât çekirdeğinin mevcudiyetini, yani başka bir hizbin teşekkülünü gerektirir. 'Yoklamalar sistemi, liderler karşısında adaylık serbestisini teşvik etmekten ziyade, iç hiziplerin ve lider grupları arasındaki rekabetlerin artmasına yol açar. Yoklama seçmenleri, bu rekabetler hakkında hakemlikte bulunabilirlerse de, yoklamalara iştirakin zayıf oluşu, bu tercihin önemini büyük ölçüde ortadan kaldırır; öte yandan mezkûr imkân, iki türlü bir seçim sisteminde Avrupalı seçmenler için mevcut olana nazaran, daha şe'ni gibi görünmemektedir; zira yoklamaya girecek adayların kendileri de, Avrupa'da olduğu gibi, tatbikatta lider grupları tarafından seçilmektedir. Liderlerin müdahalesi, sadece bir kademe öteye itilmiştir; artık bu müdahale, adayların tesbitinde değil, «adaylık adayları»nın seçiminde cereyan etmektedir. Bugün, Amerikan partilerinin gerçek problemi, ön-yoklama, yani, yoklamaya girecek adayları tesbit maksadıyla parti komitelerinin yaptıkları toplantılar meselesidir.

Partiler ve Asıl Seçimler : Partiler, seçim işleminin ilk safhası olan aday tesbitinde esas rolü oynarlar; ancak ikinci safha olan adaylar arasındaki seçimden, yani asıl seçimlerden de kendilerini hiç eksik etmezler. Bir defa, adayı seçim kampanyasında desteklemek suretiyle, bu safha üzerinde vasıtalı ve hayatî bir tesir icra ederler. Özel finansmanın hâkimiyetini muhafaza ettiği kadro ve komite partileri müstesna, kampanya masraflarının büyük kısmını karşılarlar. Bazı memleketler, para kuvvetinin propagandada fazla ağır basmasını ve aşırı derecede eşitsizlik yaratmasını önlemek için, kampanya masraflarının tahdit ve kontrolü konusunda sert tedbirler almışlardır. Ancak kütle partilerinin gelişimi, bu tedbirlerin değerini azaltmış bulunmaktadır : Bugün en büyük propaganda masraflarını yapanlar, «malî kuvvetler»ce desteklenen muhafazakâr partiler değil, fakat aidatları ile muazzam bir döner sermaye yaratan bir üye yığınının desteklediği halkçı partilerdir. Parti vergisine dayanan yarı-kamusal finansmanın, büyük teşebbüslerin bağışlarına istinad eden özel finansmana üstünlüğünü ilk defa gösteren, Alman Sosyal Demokrat partisi olmuştur. İngiliz İşçi partisi ile diğer sendika partileri de, benzer sonuçlara ulaşmışlardır; bugün Fransa'da en büyük masraf, muhtemelen Komünist partisi tarafından yapılmak-

tadır. Partilerin kampanyaya müdahalesi, propagandayı ve seçim masraflarını kayıtlayan hukukî hükümlerin tesirinden kaçınılmasını da mümkün kılar. Meselâ Fransa'da hiç bir aday, ayrılmış ve sınırlanmış resmî yerler dışında, afiş asma hakkını haiz değildir; halbuki partiler, kendi afişlerini her yere asmakta ve bunlar, vasıtalı şekilde o partinin adaylarına yardımcı olmaktadır. Modern seçim kampanyasını, solo enstrüman ve orkestra için yazılmış bir konçertoya benzetmek mümkündür : Aday, orkestranın gürültüsü arasında sesi gitgide kaybolan enstrümanı temsil etmektedir.

Adayın seçilebilmek için yaptığı gerçek seçim propagandası ile; partinin, kendi doktrinini yaymak, nüfuzunu genişletmek ve üyelerini arttırmak maksadına mâtufluk olarak, seçim vesilesiyle giriştiği propagandayı da birbirinden ayırmak gerekir. Bu konuda, partilerin mahiyet ve rollerindeki başkalaşmayı aksettiren, şayan-ı dikkat bir gelişme husule gelmiştir. İlk partiler, başlıca fonksiyonları adaylarının kazanmasını sağlamaktan ibaret olan, münhasıran seçimle ilgili teşekküllerdi : Seçim gaye, parti ise vasıtaydı. Sonraları, siyasî hayatı doğrudan doğruya etkileyebilecek bir teşkilât olarak, partinin kendine has fonksiyonlarının gelişmesi, seçimin, parti propagandası hizmetinde kullanılmasına yol açtı. Bir seçim kampanyası, âmme efkârını etkileyebilme konusunda olağanüstü imkânlar bahşeder : Bazı memleketlerde adaylar, toplantı salonlarını meccanen kullanmak, programlarını resmî merciler vasıtasıyla bastırıp dağıtmak, millî radyo yayınlarından, afiş yerlerinden, v. s. faydalanmak hakkını haizdirler. Öte yandan halk da, siyasî konulardaki alış kabiliyetinin (réceptivité) bilhassa yüksek olduğu bir ruh hâleti içerisinde; toprak, hiç bir zaman, parti mikroplarının zehirleyici hasasını arttırmağa bu derece elverişli değildir. Bu bakımdan partiler, adaylarının seçim propagandasını yürütürken, kendi parti propagandalarını da gittikçe geliştirmişlerdir. Bunun en aşırı haddinde, başlangıçtaki durum tersine dönmüş olur : Partiler seçimin kazanılmasında kullanılacağına, seçimler partinin gelişmesini sağlamakta kullanılır; parti gaye, seçim ise vasıta haline gelir.

Bu gelişim, adaylıkların sayıca artmasında ve bunların karakterlerindeki değişimde ifadesini bulmaktadır. XIX. yüz-

yılda bir parti, hiç kazanma şansı olmayan seçim çevrelerinde aday göstermezdi; zamanımızda ise bu tatbikat câri mahiyettedir : Komünist partisi, sistemli olarak, daima her yerden aday göstermiştir. Böylece seçim kampanyası, bir gösteri karakteri almaktadır; amacı, seçilmek değil, partiyi tanıtmaktır. Bu değişim, seçim taktiklerine de aksetmiştir. 1924-1932 arasında Fransız Komünist partisinin uyguladığı taktik (İnfiradçılık ve ikinci turda adaylarını muhafaza etme), seçim verimi bakımından mânasızdı; Komünist adayların şansını azaltıyor ve seçmenleri onlardan uzaklaştırıyordu. Fakat bu taktik, partiye, propaganda temalarını tam bir güven içinde geliştirme imkânını vermiş, onu her türlü uzlaşma ve tâvizden korumuş, iç tesanüdünü kuvvetlendirmiş ve nüfuzunu arttırmıştır; yani uzun vâdede verimli olmuştur. Genel olarak Komünist veya Faşist tipteki partilerde, partinin kendi propagandası, daima seçim propagandasından önce gelmektedir; bazan seçim propagandası ilk plâna geçse ve parti, herşeyden evvel parlâmentodaki temsilcilerini arttırmaya çalışsa bile, bu tutum geçici kalmakta ve halin icaplarına göre diğerinden daha müessir olacağına hükmedilen bir taktik mahiyetini taşımaktadır. Bizatihî parlâmentodaki durumun sağlamlaştırılması ve seçimlerin kazanılması ise, ancak parti iktidarını kuvvetlendirecek vasıtalar tarzında mütalâa edilmekte ve bu sonuncusu, gene aslî unsur olarak kalmaktadır. Böylece, seçim partileri ile devamlı tahrik partileri arasında bir ayırım yapılabilir : Bunlardan sadece ilk gruptakiler, demokratik ve parlâmanter bir veçhe arzederler; ötekiler ise, mevcut müesseseleri, onları yıkmak için kullanırlar.

Partilerin, propaganda yolu ile seçimler üzerinde yaptığı vasıtalı tesir daima mevcuttur. Buna mukabil, seçmenin tercihine doğrudan doğruya müdahale, ancak bazı siyasî rejimlerde görülür. Seçmenlerin rolünün parti adayının tasvibine inhisar etmesi sebebiyle, seçimin var sayılamıyacağı tek parti rejimlerinde bu durum âşikârdır. Burada adayların tesbiti, gerçek seçim mahiyetini alır; bu işlem, açık olduğu, rekabet ve tartışmalara imkân verdiği nisbette, muayyen bir demokrasi unsuru kendini gösterir. Ezcümle Amerika'nın Güney eyaletlerinde yoklamalar büyük önem kazanmaktadır; dolayısıyla seçmenler, asıl seçimlerden ziyade bunlara iştî-

rak etmekte; hizipler ve rakip adaylar arasındaki mücadeleler, zaman zaman, Demokrat partinin zahirî tekliğini tamamen sun'î kılmaktadır. Rusya bakımından da, sendikaların, gençlik teşkilâtlarının, parti şubelerinin ve aday teklif etme hakkını haiz olan bütün teşekküllerin yaptığı seçime hazırlık toplantılarının işleyiş tarzını, yani Sovyet seçim sisteminin canlı ve gerçek kısmını aynı şekilde incelemek gerekir; maalesef bu konuda kesin ve güvenilir vesikalar azdır. Partilerden birinin hâkim durumda olduğu bir iki-parti sisteminde alınan sonuçlar da, aşağı yukarı benzer mahiyet taşır; partiler arasındaki eşitsizlik, bunlardan birinin fiiliyatta zaferinden emin olmasına yetecek derecede ise, onun yapacağı aday tesbiti, seçimin aslî unsuru haline gelir.

Partinin doğrudan doğruya tesiri, ikinci bir hipotezde de kendini göstermektedir: Bloke listeli ve adayların, seçilmelerini tâyin eden belli bir sıra dahilinde listede yer aldıkları, bir nisbî temsil sisteminde. Sosyalist partisinin geçen seçimlerde üç sandalye kazanmış olduğu bir seçim çevresini alalım. Bir seçimden diğerine kadar vuku bulan oy değişimlerinin zayıf olması sebebiyle parti, gelecek seçimin kendisine en az iki ve en çok dört sandalye kazandıracağını tahmin edebilir. Binaenaleyh listenin başında yer alan aday, kazanacağından emindir; ikincisinin durumu daha az, üçüncüsününki çok daha az garantilidir; dördüncüsünün ancak zayıf bir ümidi vardır; diğerleri ise fiilen bu ümitten de tamamen mahrumdurlar; bunlar, gururlarının okşanması ve aday sayısının doldurulması için listeye ithal olunmuşlardır; rolleri, seçim figüranlığından ibarettir. Bu bakımdan, adaylardan herbirinin şansı, parti tarafından tâyin edilmektedir; birinci aday için bu şans, tek-parti sistemindeki kadar kesindir. Seçmenlerin adaylar arasında yaptığı bir seçme olma vasfını kaybeden seçimlere, doğrudan doğruya bir müdahale mevcuttur; seçmenler, sadece bir kontenjan tesbit ederler; parti de, bu kontenjan dahilinde, milletvekillerini seçme yetkisini kullanır. Sanki seçmen kütlesi, kontenjanlar seçimden seçime değişmek şartıyla, muayyen bir partiye milletvekillerinden % 20'sini, bir diğerine % 15 ini, bir üçüncüsüne % 40'ını, ilâh, seçme hakkını vermiştir. Haricî kısmetin yeknesak olduğu ve bakiyelerin toptan dağıtıldığı, millî plânda işleyen saf nisbî

temsilde, yukarıdaki tasvir gerçeğe tamamen uyar. Daha yaygın olan muaddel nisbî temsil sistemlerinde ise, şema biraz değişikliğe uğrar. Fakat bloke liste yürürlükte olduğu müddetçe, partilerin milletvekillerini seçme hakkına asla hanel gelmez; sadece kontenjanların tâyin şekli değişmiş olur.

Tercihli oya ve karma listeye müsaade edildiği takdirde, milletvekillerini seçme hakkı, kısmen tekrar seçmenlerin eline geçer; bunlarla partiler arasında bir nevi işbirliği doğar. Partilerce herhangi bir sıranın teklif olunmadığı tam tercihli oy sisteminde, partiler doğrudan doğruya söz sahibi olmaktadır çıkarlar. Listedeki sıranın, ancak partiye verilmiş oyların yarısından fazlasının tercihli olması halinde değişebileceği, sahte tercihli oy sisteminde (1946 ve 1951 Fransız kanunları) ise, partilerin imtiyazlarına hanel gelmez; tecrübeler, değişikliklerin hiç bir zaman bu nisbete ulaşmadığını göstermektedir. Bundan başka, bu değişikliklerin hepsi aynı istikamette vâki olmadığı cihetle, bunların, partice tesbit olunan sırayı değiştirmelerine imkân yoktur. Binaenaleyh bloke listeli bir nisbî temsil sisteminde adayların sıraya konulması, aday tesbiti kadar önemli bir işlem halini alır. Normal olarak, bu ikisinin aynı anda yapılması lâzımdır; tatbikatta ise bir çok partiler, üyelerinin aday tesbitine doğrudan doğruya veya dolayısıyla katılmalarına müsaade etmekle beraber, gerçekte sıranın tâyinini idare kurullarının uhdesinde bırakmakta; böylece bu kurullar hayatî tesirlerini muhafaza etmektedirler. Mübrem sıralı listeler usûlü, pek kurnazca manevraları da mümkün kılar: Militanlarca sevilen, fakat liderlerce tutulmayan bir adayın, sıranın sonlarına konulması, militanları yatıştıracağı gibi, liderleri de tatmin eder; aynı şekilde, teşriî hayatının sonlarına gelmiş bir milletvekilinin aşağı sıralara indirilmesi, hem kendisinin seçmenler nezdindeki itibarından faydalanılmasına, hem de daha yumuşak bir adayın onu istihlâf edebilmesine imkân verir. Sıra tenzili tehdidi, parti liderlerinin elinde, milletvekillerini itaate sevk edebilmek için pek mükemmel bir silâhtır.

Bu usûller, partilerin milletvekilleri seçimindeki müdahalelerinin genel sonucunu ortaya koymaktadır: Seçim mekanizmasının geçirdiği büyük istihale ve seçimle tâyin (cooptation) karışımı bir sistem yönündeki gelişme. Tek-parti, bu

gelişmenin son haddini teşkil etmektedir; seçim, saf şekline yakın bir tâyin gerçeğini örtmeğe pek muvaffak olamıyan bir yapmacıktan ibarettir. Sayısız araştırmalara konu olan veraset ve seçime nisbetle, tâyin, idare edenlerin seçilmesindeki bir yol olarak, az incelenmiştir. Halbuki bugün, Roma İmparatorluğundan beri hiç bir zaman sahip olmadığı derecede önem kazanmaktadır. Gelenek olarak bütün diktatörler, iktidarlarının temadisini sağlamak maksadıyla tâyin usûlüne başvurmuşlarsa da, tatbikatta XX. yüzyıla gelinceye kadar içlerinden pek azı bunda muvaffak olabilmıştır; bazan da tâyin, kısa zamanda verasete kalbolmuştur. Günümüzde tek parti, bu usûlü canlandırmakta ve ona, şimdiye kadar hiç sahip olmadığı bir intizam kazandırmaktadır; artık diktatörün tâyini, parti içerisinde ve partinin yüksek yönetimini sağlayan merkezî çekirdek dahilinde vuku bulmaktadır. Almanya'da Hitler, haleflerini, halefiyet sıralarını da belirtmek suretiyle, küçük bir arkadaşlar grubu arasından şahsen tâyin etmişti; İtalya'da Büyük Faşist Konseyi, Duçe'nin vârisini, kendi içerisinde seçecekti; Sovyet Rusya'da yüksek liderin halefi, tatbikatta Komünist partisi Prezidyum'unda tâyin edilmektedir. Alman sistemi, klâsik şahsî diktatörlük tipine daha çok uyar; İtalyan ve Rus sistemleri ise, yeni bir kolektif tâyin şekli ortaya çıkarmışlardır. Sovyet Rusya'da bu sistem, şimdiye kadar bir defa işliyerek, Lenin'in yerine Stalin'in geçmesini sağlamıştır; bu hâdisede halefiyet mekanizması ilk defa işlemiş olmakla beraber, Trotsky'nin bertaraf edilmesi, rejimde fazla ciddi bir buhran yaratmamıştır. Böylece parti, bizatihî diktatörlük kavramını başkalaştırmış görünmektedir: Bir adamın hayatına bağlı bulunması sebebiyle haddi zatında geçici mahiyet taşıyan bu rejim, devamlı bir rejim haline gelme yolundadır; zira, kendi kendini mütemadiyen yenileyen bir müesseseye, yani partiye istinad etmektedir.

Tek parti, yüksek lider kademesinde saf bir tâyin sistemine vücut verir. Milletvekilleri kademesinde ise, tâyin, seçim boyası ile boyanır. Hakikatte parti tarafından seçilmelerine rağmen, milletvekilleri gene de, büyük bir propaganda ve tören gösterisine vesile teşkil edecek şekilde, halk oyuna arz edilirler. Bu sistem, plebisit usûlünü canlandırmakta ve

bir şahıs lehindeki şahsî plebisitin yerine, bir müessese lehindeki kollektif plebisiti tesis etmektedir. Milletvekilleri parti tarafından seçilirler; ancak halkın, bunu mümkün mer-tebe geniş bir çoğunlukla tasdik etmesi de, büyük önem taşı-mağa devam eder. Bu şekilde, seçim âyinine müracaat, re-jime bir demokratik meşruiyet görünümü kazandırır. Şahsî plebisit, Napoléon tarafından, bir monarşik restorasyonu Fransız İhtilâlinin resmî prensipleri ile uzlaştırmak amacıyla kullanılmıştı; kollektif plebisit de aynı mânâyı taşır. Yeni dinler, eski törenlerin yerlerini değiştirmekte ve onların kut-sal mahallerini muhafaza etmektedirler. Seçim âyininin pratik önemi de pek barizdir; bu ameliye, bütün muhalefet çabalarının beyhudeliğini ve ittifak halinde itaatı bu kadar mükemmelen sağlayan bir sistemin mutlak kudretini gösterir. % 99. 9'luk çoğunluklar, rejimin müessiriyetini ispat eder; bunların sun'î-liği âşikâr olmakla beraber, bu neticeyi yaratabilen mekaniz-manın mükemmeliyeti de meydandadır. Diğer taraftan sis-tem, muhtemelen, ileride bir demokrasinin başlayabilmesini mümkün kılar; herşeye rağmen sun'î seçimler, o zamana ka-dar seçimden bihaber bulunan halkları, bunun usûlüne alış-tırır; şekli âyinler, demokrasinin haricî davranışlarını öğretir. Türk halkı, tıpkı yüzme hareketlerinin karada bir tabure üzerine yatılarak öğrenilmesi gibi, bu seçim jimnastiğini yir-mi yıl müddetle soyut şekilde yapmamış olsaydı, 1950'de de-mokراسiye dalarken belki daha büyük güçlüklerle karşılaşa-caktı.

Plüralist bir rejimde tâyin usûlü safiyetini kaybeder ve se-çim, yeniden bir gerçeklik kazanır. Mamafih o da artık saf bir seçim değil, seçmenlerin rolünün parti sistemine göre azalıp çoğaldığı bir nevi yarı-tâyindir. Muhakkak ki, tâyin unsuru, seçim mekanizmasından hiç bir zaman eksik olma-mıştır; partilerin mevcudiyetinden önce de, ciddî adaylar umumiyetle, teşriî hayatlarının sonlarına gelmiş ve tekrar seçime girmemeyi kararlaştırmış milletvekilleri tarafından desteklenmekteydi. Burada da partilerin tesiri, ferdî tâyi-nin yerini kollektif tâyin almasına müncer olmuştur. An-cak partiler, «himaye»nin şumulünü de genişletmişlerdir. Tatbikatta, çok-partili bir rejimde seçmenlerin rolü, partiler-ce tâyin edilen adaylar arasında bir seçme yapmaktır; tâyin,

seçim vetiresinin ilk işlemini, seçim ise ancak ikincisini teşkil eder. Amerikan yoklamalar sistemi, bu ilk safhayı ortadan kaldırmayıp, sadece iki safha arasına mutavassıt bir işlem sokmaktadır. Bloke listesi ve mübrem sıralı nisbî temsil de, tâyin unsurunda hissedilir bir artış yaratmamakta, yalnız mekanizmanın şeklini değiştirerek onu daha âşikâr kılmaktadır. Bu halde, seçmenin, milletvekilinin şahsını seçmeye, sadece partiye bir tâyin kontenjanı bahşettiği görülür; mamafih hakikatte, tek isimli çoğunluk sisteminde sahip olduğu seçme serbestisi de bundan büyük değildir. Mezkûr sistemde seçmen, X veya Y'nin şahsına oy vermesi bakımından, zahiren seçme serbestisini muhafaza eder; oysa ki X ve Y de, tıpkı listenin tertibinde ve sıranın tesbitinde olduğu gibi, parti tarafından tâyin edilmişlerdir. X ve Y'nin tek başlarına seçime girmeleri ile, sayıyı doldurmaya mâtuf diğer adayların önünde liste başına konulmaları arasında ne fark vardır? Aslında gerçek şahsî seçim serbestisi, sadece karma listeli bir çoğunluk sisteminde mevcuttur; bu halde dahi, daima partice tâyin edilmekte olan, listedeki isimlere inhisar eder.

II. PARTİLER VE AMME EFKARININ TEMSİLİ

«Temsil» terimi, burada hukukî mânasında kullanılmamaktadır. Bu konuda söylenmeye degecek her şey söylenmiş bulunuyor: Emredici vekâletle temsil edici vekâlet, ferdî ve kollektif vekâletler, geri alınabilen ve alınamayan vekâletler arasındaki klâsik farklar, her zihinde değılse bile, her el kitabında mevcuttur. Partinin, bu akdî münasebete bir üçüncü şahıs sıfatıyla dahil olması, mezkûr münasebetin mahiyetini de tamamen değıştirmiştir: Klâsik temsil nazariyesi, vaktiyle gerçeğe uyduğu ve resmen ilân olunan millî egemenliği parlamento egemenliğine kalbetmeğe mâtuf dayihane bir icattan ibaret bulunmadığı kabul edilse bile, artık hakikati ifade etmemektedir. Burada «temsil» kelimesi, hukukî bir münasebete değıl, sosyolojik bir fenomene müteallik bulunmakta; yani milletin siyasî fikirleri ile parlamentounkiler arasındaki benzerliği ifade etmektedir. Milletvekilleri, seçmenlerini, bir vekilin müvekkilini temsil etmesi tarzında değıl, bir fotoğrafın bir manzarayı, bir portrenin kendi modelini

temsil etmesi şeklinde temsil ederler. Temel problem, temsilin sıhhat derecesini, yani âmme efkârı ile onun parlâmentodaki ifadesi arasındaki uygunluk derecesini ölçmekten ibarettir.

Bu alanda partilerin tesiri önemlidir. Her parti sistemi, âmme efkârına ibram edilen ve onu şekle soktuğu kadar tahrife de uğratan bir çerçeve teşkil eder. Bir memlekette mevcut parti sistemi, umumiyetle, onun âmme efkârı yapısının sonucu olarak mütalâa edilir. Ancak bunun aksi de aynı derecede doğrudur; âmme efkârının yapısı, tarihî hadiseler, siyasî gelişime ve, aralarında seçim sisteminin hâkim bir rol oynadığı, karışık faktörlerin heyet-i umumiyesine bağlı olduğu gibi, geniş ölçüde parti sisteminin de bir sonucudur. Amme efkârı ile partiler arasındaki münasebetler tek yönlü değildir; bunlar, sıkıca içiçe geçmiş etki ve tepkilerden mürekkep bir dokuma meydana getirirler.

Amme efkârının iki tahrif şekli : Temsilin sıhhat derecesini ölçmek için, mütaden, partilerin memleket yüzeyinde aldıkları oy yüzdesi ile parlâmento kuvvetleri arasında bir mukayese yapılır. Bu, eksik bir ölçümdür; seçim ve parlâmento kuvvetleri arasındaki mübayenet, âmme efkârının tahrifinin ancak ikinci safhasını teşkil eder. Bu tahrif, farkına daha az varılan, fakat belki de daha önemli olan diğer bir tahrife, yani oyların dağılışı ile âmme efkârının gerçek mahiyeti arasındaki mübayenete inzimam etmektedir. Zira oyların dağılışı, âmme efkârının kendisi olmayıp, onun bir çok ifade şekillerinden sadece bir tanesidir; hem de, onu daima az çok tahrife uğratan bir tanesi.

Oy yüzdesi ile sandalye yüzdesi arasındaki mübayenet tarzında tarif edilen, ikinci safhadaki tahrif, kolayca ölçülebilir. Burada temel rolü, seçim sistemi oynar. En az tahrife sebebiyet veren, mahiyeti icabı olarak, nisbî temsildir; gerçekten bu sistem, partilerin seçim kuvvetleri ile parlâmento kuvvetleri arasında tam uygunluk fikrine istinad etmektedir. Mamafih nisbî temsilin işleyiş şeklinde yapılan pratik değişiklikler, ekseriya bu uygunluğu azaltır. Tam nisbî temsilin mevcut olabilmesi için, memleketin tek bir seçim çevresi teş-

kil etmesi veya bakiyelerin dağıtımının millî kademedede yapılması lâzımdır. Muhtelif siyasî sebepler, umumiyetle bu metodlardan her ikisinin de reddine ve daha az saf usûllerin terihine yol açmaktadır. Bu durumda da, oy nisbeti ile sandalye nisbeti arasında, bakiyelerin dağıtımında kabul edilen sisteme, seçim muhitine, karma veya müşterek listenin mümkün olup olmamasına, ilâh., göre değişen bir mübâyenet ortaya çıkmaktadır. Bu mübâyenet, bazı memleketlerde oldukça küçük, bazılarında ise hayli büyüktür. Tahrifin istikameti, nisbî temsilin şekline bağlıdır. En kuvvetli vasatî usûlü, nâkıs - temsile (sous - représentation) mahkûm olan küçük partiler zararına ve fazla-temsile (sur-représentation) edilme temayülünde bulunan büyük partiler lehine işler : 1946 Fransız seçimlerinde Radikallerle müttefikleri, kendilerine verilen oyların % 27. 2'sini kaybettikleri halde, en kuvvetli iki parti, Komünistler ve Halkçı Cumhuriyetçiler, sırasıyla % 1.9 ve 3.2'den fazla bir kayba mâruz kalmamışlardır. Buna mukabil en yüksek bakiye sistemi, küçük partilerin fazla-temsiline yol açar. Müşterek liste de, bu şemada değişiklikler yaratabilir. Bu bakımdan nisbî temsil, âmme efkârının, taraftarlarının iddia ettiği kadar, aslına sadık bir fotoğrafı değildir.

Her şeye rağmen, bu sistemdeki mübâyenetler, temsildeki hata nisbetinin âzamî haddine ulaştığı tek-turlu çoğunluk sistemine nazaran, son derece küçüktür. Burada, ancak iki partinin mevcudiyeti halinde kendini gösteren sabit bir temâyüle işaret olunabilir : Çoğunluk partisi fazla-temsile edilmekte, azınlık partisi ise nâkıs-temsile mâruz kalmaktadır. Bu vakıa pek vahim sayılamaz; zira, görmüş olduğumuz gibi, seçmen kütlesinin kanaatlerindeki değişimleri büyütmeğe başka bir şey yapmamaktadır. Buna mukabil, çoğunluk sistemi ile çok-parti rejimi birlikte bulunduğu takdirde, aynı genel çizgiden pek ayrılmamakla beraber daha keyfî mahiyet taşıyan bir temsile yol açılabilir. Şöyle ki, en yakın rakibinden daha çok oy almış olan bir parti, kaideten, ona nazaran fazla-temsile edilir (yani ya daha çok «fazla-temsile» edilir veya daha az «nâkıs-temsile» edilir). Ancak oy farkı çok küçükse, temsil tamamen tahrife uğrayabilir : Daha az sayıda oy alan parti fazla sandalye kazanabileceği gibi, bunun aksî de olabilir. Bu durum, meselâ İngiltere'de, Liberalle-

rin oyların % 41.3'ü ile 275, Muhafazakârların ise % 47 ile 273 sandalye kazandıkları 1910 Ocağında vuku bulmuştur. Aynı şey, İşçilerin oyların % 37.5'i ile 289, Muhafazakârların % 37.97 ile 262 sandalye kazandıkları 1929 yılında teker-rür etmiştir; 1948'den sonra seçim çevrelerinin, İşçilere bir-çok geniş çoğunluklu sandalye, Muhafazakârlara ise bir-çok dar çoğunluklu sandalye kazandıracak şekilde yeniden tanzimi, bu gayr-ı tabii durumun tekerrür etmesi ihtimalini daha da arttırmıştır; iki partinin eşit sayıda oy almaları halinde Muhafazakârlar, İşçilerden takriben otuz sandalye fazla kazanacaklardır. Gerçekten 1951 seçimlerinde Muhafazakârlar, İşçilerin % 48.78'le kazandıkları 295 sandalyeye mukabil, % 47.96 ile 321 sandalye elde etmişlerdir. Aynı hadise, Güney Afrika Birliğinde Dr. Malan'ın Milliyetçi partisinin, rakibi olan Birleşik partiden daha az oy almasına rağmen, parlâmentodaki sandalyelerin çoğunluğunu elde ettiği 1948 seçimlerinde de vuku bulmuştur. Bu bakımdan iki-parti sisteminde bile, seçim çevrelerinin aynı büyüklükte olmaması yüzünden, bir mübâyet meydana gelebilir. Çoğunluk sisteminin muarızları, sistemin saçmalığını ispat için, bu örnekleri istismardan geri kalmıyorlarsa da, bunların pek istisnaî olduğunu belirtmeyi umumiyetle unutuyorlar. Bir çok-parti sisteminde çoğunluk usûlünün sebebiyet verdiği temsil hatası, muhakkak ki çok önemlidir. Ancak sistemin, mahiyeti icabı olarak, bunu bizzat halletme istidadı gösterdiği de unutulmamalıdır; zira onun ortaya çıkardığı fazla-temsil ve nâkıs-temsil olayları, gerçekten, düalizme dönüşün başlıca muharrikini teşkil etmektedir.

İkinci turun, çoğunluk sisteminin kusurlarını azalttığı umumiyetle kabul edilmektedir. Sırf riyazî açıdan bakılırsa, bu mutlak değildir: Partilerin ilk turda aldıkları oyların sayısı ile, ikinci turdan sonra elde ettikleri mecmu sandalye sayısının mukayesesi. önemli mübâyetleri ortaya koyar. Şüphesiz ki bu mübâyetler, basit çoğunluk sisteminin zaman zaman sebebiyet verdiği olağanüstü gayr-ı tabiiyelere nazaran, umumiyetle daha küçük çapta kalırlarsa da, sistemin olağan ölçüdeki gayr-ı tabiiyetlerinden pek de farklı görünmezler. Hattâ yönelimleri bakımından daha tehlikeli sayılmaları da mümkündür; zira mübâyetin şümülü, onun aldığı yön ka-

dar önemli değildir. İki-parti sistemi ile birleşmiş bir tek-turlu sistemde, çoğunluk partisinin fazla-temsili ve azınlık partisinin nâkıs-temsili ne kadar büyük olursa olsun, bunlardan hiç biri, normal olarak âmme efkârının genel dağılış şemasını değiştirmez. Buna mukabil iki-turlu sistemde bu genel şema tamamen tahrife uğrar : Mübâyetlerin yönünü tâyin eden, rakip partilerin aldığı karşılıklı oy sayısı değil, fakat bunların siyasî mevkileri ve ittifaklarıdır. Genel olarak ikinci tur, merkezin lehine, uçların aleyhinedir; yani merkez fazla-temsil edilirken, uçlar nâkıs-temsil edilir. Üçüncü Fransız Cumhuriyeti siyasî tarihi, izleri hemen bütün iki-turlu sistemlerde, meselâ Hollanda'da, Norveç'te, Almanya'da, ilâh., görülebilecek olan, bu kaideyi mükemmelen izah etmektedir.

Muhakkak ki, nihaî sandalye nisbeti, ikinci turda alınan oyların nisbeti ile mukayese edilirse, mübâyet büyük ölçüde azalır; filhakika sistemi muhik gösteren de budur. Binaenaleyh sistemin, tek-turlu seçime nazaran, temsilin sıhhat derecesini arttırdığı iddia edilebilirse de, bununla vahim bir metod hatasına düşülmüş olur. Zira partiler arası oy dağılışının, tek-turlu çoğunluk veya nisbî temsil sistemlerindeki ile kıyaslanabilecek bir tablosunu veren, sadece ilk turdur. İkinci tur, oyların, gerçek siyasî renklerini tefrikan imkân bırakmayacak şekilde, yeniden gruplaşmasını zarurî kılar. 1936 Fransız seçimlerinin ikinci turunda, sırf Halk Cephesi listesinin başında bulunuşu sebebiyle «Valois» adayına aktarılmış olan Komünist oylarını Radikallere ait saymak, muhakkak ki gerçeğe uymaz. İkinci turda oylar, partilere değil, temayüllere göre gruplaşırlar. Dolayısıyla burada, partilerin seçim kuvvetleri ile parlâmento kuvvetleri arasındaki mübâyetle ölçülen ikinci tahrif safhasından, oyların dağılışı ile âmme efkârının gerçek mahiyeti arasındaki mübâyet tarzında tarif edilen ilk tahrif safhasına geçilmiş olur.

Seçimin; serbest, gizli ve neticeyi tahrif edecek baskı ve hilelerden âzade olduğu nisbette, âmme efkârını isabetle aksettireceği kabul edilmektedir. Bu inanç, genel olmakla beraber, kuvvetli bir temelden mahrumdur; âmme efkârının seçimdeki ifadesi, âmme efkârının kendisine tetabuk etmez; bilâkis onu, seçim usûlüne ve parti sistemine göre değişen yönlerde, daima az çok tahrife uğratır. Her seçim reformu-

nun müdafileri, sistemlerinin neticelerini, daima partilerin eski seçim usûlü sırasında aldıkları oyların dağılışı tarzına nisbet ederek hesaplarlar; meselâ, Weimar Almanya'sında çoğunluk sisteminin nisbî temsil kadar meş'um sonuçlar doğurmayacak olduğunu göstermek amacıyla Hermens'in kullandığı metod, bu kabildendir. Ancak bu nevi hesaplar, yanlış kalmaya mahkûmdur; zira bir seçim reformunun ilk neticesi, sadece sandalyelerin değil, aynı zamanda oyların dağılışını değiştirmektir. Seçmenler, çoğunluk sisteminde nisbî temsildeki gibi, iki-turlu sistemde tek-turludaki gibi, liste usûlünde tek-isim usûlündeki gibi oy kullanmazlar. «Kutuplaşma» mekanizması, seçim usûlünün âmme efkârı üzerinde ki karşı-etkisine güzel bir örnektir. Bu karşı-etkinin derin bir tahlilini yapmak güçtür; çünkü seçim reformları, ekseriya, oy hakkının genişletilmesi (genel oy, kadınların oy hakkı v. s.) veya büyük siyasî olaylarla (1914 Harbi, 1939 Harbi v. s.) aynı zamanda vuku bulmuştur. Mamafih İsviçre, Danimarka ve Norveç'te, çoğunluk sisteminden nisbî temsil lehine vazgeçilmesinin tesirlerini inceleyebiliriz. Bu üç memlekette mezkûr değişiklik, oy hakkında büyük değişmeler olmaksızın, kısa (iki veya üç yıl) aralıklı seçimlere yol açmıştır; her üçünde de nisbî temsil, muaddel bir çoğunluk sisteminin (İsviçre ve Norveç'te iki turlu; Danimarka'da bazı nisbî temsil unsurlarını havi) yerine geçmiştir; nihayet üçü de, âmme efkârının umumiyetle nisbî bir istikrar arzettiği sakin memleketlerdir. Seçim reformu, sadece parlamento sandalyelerinin değil, fakat oyların da muhtelif partiler arasındaki dağılışında derin değişiklikler yaratmıştır; bu değişim, bir dereceye kadar, yeni seçmenlerin evvelki adem-i iştirak durumlarını terkederek siyaset sahnesine girmelerinin sonucu olmakla beraber, onların yapmış olabileceği tesiri hayli aşmaktadır. Her üç memlekette nisbî temsilin kabulü, merkez partisinin oylarını azaltmış, uç partilerininkini ise arttırmıştır.

Bu itibarla, işlenmiş âmme efkârını (l'opinion élaborée), ham âmme efkârından (l'opinion brute) ayırmak gerekir. Bunlardan ilki, ikincisinin parti propagandası ile yoğrulup, parti sistemi ve seçim sistemi kalıplarına dökülmesinin sonucudur. Partiler, âmme efkârını ifade ettikleri kadar, yara-

tırlar da; onu tahrif etmekten ziyade, şekillendirirler; aralarında bir aks-i seda değil, bir muhavere mevcuttur. Partiler olmasaydı, karaktere, tahsile, âdetlere, sosyal duruma v. s. tâbi, birtakım müphem, insiyakî ve mütenevvi temayüllerden başka bir şey mevcut bulunmayacaktı. Amme efkârını sosyal sınıfın bir in'ikâsı sayan Marksist nazariye bile, sınıf şuuru olmadan sınıfın mevcut olamayacağını kabul etmektedir; oysa ki, sınıf şuuru da, onu uyandıran ve geliştiren bir parti olmadıkça mevcut olamaz. Yukarıda izah olunan oligarşik ve hiyerarşik teşkilatlanma gereğince, partiler dahilinde bir araya gelen azınlıklar, kütle efkârını yaratırlar. Şüphesiz ki, ham âmme efkârı adını verdiğimiz temel mevcut olmasaydı, bunlar hiç bir başarı sağlayamayacaklardı; ancak partilerin mayası olmasaydı da, bu âtıl hamur, tek başına hiç bir şey yapamayacaktı. Partiler, ferdî fikirlere sarahat verir, onları zenginleştirir ve geliştirirler. Keza onlara selâbet de kazandırır; partilerin mevcudiyetinden önce fikirler, ekseriya kendilerinden pek emin değillerdir; başkalarınca da paylaşıldıklarının, resmen tasvib olunduklarının ve bir teşkilâtça benim-sindiklerinin müşahade edilmesi, onlara otorite sağlar ve doğrulukları hakkındaki şüpheleri izale eder. Partiler, fikir-lere istikrar da bahşeder; partiler olmadıkça bunlar, değiş-ken, seyyal ve kararsız bir mahiyet taşırlar. Demokrasiye ye-ni girmiş ve partileri henüz kuvvetle kök salmamış bulunan memleketlerdeki seçimlerin fârik vasfı, bir seçimle diğeri ara-sında, rejimi zayıflatan, büyük değişmelerin meydana gelme-sidir. Partiler, âmme efkârının billûrlaşmasına yol açar; şe-kilsiz ve peltemsi olan bu nesneye bir iskelet kazandırır. Ni-hayet, benzer fikirlerin birbiriyle kaynaşmasını sağlar; ferdî farkları azaltmak, şahsî hususiyetleri törpülemek suretiyle, bunları birkaç büyük ruhî aileye irca ederler. Bu sentez faaliye-ti hiç de yabana atılamaz; zira, karmakarışık bir şahsî tutum-lar yığını içerisinde imkânsız kalacak olan seçimlerin ve bir siyasî temsilin mevcudiyetini mümkün kılan, ancak odur.

Böylece özel fikirler yığınınından ayrılan âmme efkârı, onu devamlı surette aydınlatmağa, ona rehberlik etmeğe ve mecra göstermeğe devam eder. Seçim kampanyasının esası, seçmen-lerin menfaatlerine uygun münferid gayelerin tahakkukunu vaad etmek suretiyle, azamî sayıda seçmen celbine muvaf-

fak olabilecek bir «plâtform» tâyininden ibarettir. Ancak bu münferid gayeler, partinin parlâmento ve hükûmet plânındaki tutumunu tâyin edecek olan genel parti faaliyetinin, ekseriya sathî ve tâlî mahiyetteki, tecrid olunmuş bir veçhesinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla bizatihî seçim mekanizması, âmme efkârını, bazı yardımcı hareketlerde de aynen mevcut olan bir usûl dairesinde, tahrife uğratma istidadındadır; mesele, partinin bazı hususî hedefleri ile seçmenlerin dilekleri arasındaki mutabakattan faydalanarak, onları bu münferid gayeleri fazlasıyla aşan umumî parti siyasetine bağlayabilmektedir. Bu konuda Fransız Komünist partisi çok tipik bir misal teşkil eder. 1951'de Fransız seçmenlerinin % 25 inden fazlası Komünistlere oy verdiği halde, bunların ancak pek küçük bir kısmı partinin umumî siyasetine gerçekten bağlıydı. Büyük kısmı ise, Komünist doktrine temelden muhalif olmakla beraber, muayyen birtakım noktalarda onunla mutabık bulunan kişilerden terekküp ediyordu : Onu, kendi sınıf menfaatlerini savunabilecek yegâne parti addeden işçiler; büyük çiftçilere karşı muhalefetlerini göstermek isteyen küçük ve orta çiftçiler; toprak sahipleriyle mücadeleye hazır olan ortakçı ve kiracılar; geleneksel olarak en soldaki partiye oy verme itiyadında bulunan solcular; Mukavemet hareketinden ve «maquis»lerden kalma hâtıraların etkilediği vatanseverler, v. s. Halkı Komünistlere oy vermeğe sevkeden saiklerin, bölge bölge, dikkatli ve metodlu şekilde tahlili, son derece ilgi çekici olacaktır. Bu tahlil, âmme efkârı ile onun seçim plânındaki ifadesi arasında mevcut ayrılığı teyid edecektir; zira Komünist partisinin memleketteki kuvvetini ve parlâmentoda temsil edilmiş derecesini tâyin eden, bu % 25 Komünist seçmendir. Komünist partisi örneği, bilhassa tipik olması bakımından seçilmiştir; yoksa ham âmme efkârı ile işlenmiş âmme efkârı arasındaki mübâyenet, bütün partiler için mevcuttur. Parti ne kadar merkezîyetçi ve iyi teşkilâtlanmış olursa, tam ve tutarlı bir doktrine ne kadar kuvvetle dayanırsa, bu mübâyenet de o kadar büyük olur; böyle bir durum, partinin, âmme efkârını kaydetmekle yetinecek yerde ona müessir olmasını, kütlelerin peşinden gidecek yerde onları teşkilâtlandırmasını mümkün kılar.

Parti sistemini kötöleyenlerin hepsi, bu tahrif keyfiyetini ortaya atmakta, ancak hiç biri bunun kaçınılmazlığını ve hakikatte tahriften ziyade şekil verme mahiyetini taşıdığını idrak etmemektedir. Bunlar, ham âmme efkârının bir mâna istihracına müsait olmadığını, ancak işlenmiş âmme efkârının ifade kabiliyeti kazanabileceğini ve ifadeleniş şeklinin, onu zarurî olarak -kendisini değiştirecek- bir çerçeve içerisine sokacağını göremiyorlar. Farklı araştırma metodları, ham âmme efkârına daha çok yaklaşılmasını belki mümkün kılabılır: Meselâ sondaj, monografi, anket v. b. usûller.. Siyasî plânda referandum sistemi de, muayyen bir mesele hakkında daha az tahrife uğramış bir bilgi sağlayabilir; bundan başka referandum sonuçlarının, tamamen devlet idaresine müteallik konularda dahi, seçim sonuçlarına nadiren tetabuk ettiğini de belirtmek gerekir; 1949 Belçika seçimleri ve referandumu, bu konuda tipik bir misaldir. Her halde, bütün araştırma vasıtaları, âmme efkârına kendi şekillerini ibram ederler. Her parti sistemi, âmme efkârının ifadelenişi bakımından, farklı bir çerçeve teşkil eder ve dolayısıyla farklı bir siyasî temsil tipine vücut verir. Amme efkârı, parti sisteminin etkenlerinden biridir; fakat diğer etkenlere ve bilhassa seçim usûlüne tâbi bulunan bu sistem de, tersine, âmme efkârının etkenlerinden biri durumundadır. Böylece âmme efkârı, seçim sistemi ve parti sistemi, cârî inancın hilâfına, münasebetleri tek yönlü olmayan, yekdiğerine bağlı üç unsur teşkil ederler. Ekseriya bunlardan son ikisinin âmme efkârı üzerindeki tesirlerini birbirinden ayırmak kabil değildir. Seçim sistemindeki her değişiklik, parti sisteminde müteakabil bir değişime yol açar. Parti sistemindeki bu değişim de, doğrudan doğruya, âmme efkârının ifadelenişine akseder. Dolayısıyla seçim sistemindeki her değişikliğin, âmme efkârının ifadelenişi üzerinde vasıtalı bir tesir icra ettiği söylenebilir. Ancak parti sistemindeki bazı tahavvüller, seçim sistemine bağlı değildir; binaenaleyh bunların temsil üzerindeki müdahaleleri, müstakilen vaki olur.

Fransız üç-parti ittifakının 1947'deki çözülüşü, buna tipik bir örnek teşkil eder. Komünist partisinin, Sosyalist partisi ve Cumhuriyetçi Halk Hareketi ile yaptığı işbirliği, o tarihe kadar bir solcu hükûmet çoğunluğu meydana getirmiş

ve Fransız âmme efkârını ilerici bir yöne sevketmiş bulunuyordu; bu ittifak, Komünistlerin iştirakinin aynı sonuçlara yol açtığı, 1936 Halk Cephesinin dirilmesinden başka bir şey değildi. 1947'de Komünist bakanların hükümetten uzaklaştırılması ile üç parti anlaşması bozuldu ve bir daha da Komünistlerin desteğini sağlayacak şekilde yenilenmedi; aksine, eski müttefikler arasında derin bir kopma husule geldi. Bu tarihten itibaren âmme efkârı, başka bir ifade şekli almış bulunmaktadır: Komünistlerin etrafındaki **hıfzıssıhha çemberi**, ortada hiç bir oy kayması, hattâ seçim mevcut olmadığı halde, âmme efkârını değiştirmektedir. Amme efkârı merkeze yönelmekte ve sağa kaymaktadır: Sosyalist partisi, merkez hükümetlerine zarurî iştirakinin ifadesi olarak, gitgide mutedil bir ıslahat siyasetine temayül göstermekte; Cumhuriyetçi Halk Hareketi, sosyal programını yumuşatarak, seçmenlerinin muhafazakârlığını, militanlarının ilericiliğinden üstün tutmakta; Radikal parti ve mutediller, kaybetmiş buldukları nüfuzu yeniden kazanmaktadırlar. Partilerdeki bu değişimler, sadece iç fenomenler olarak kalmamakta ve işlenmiş âmme efkârında (muhtemelen, bunun karşı-etkisi ile, ham âmme efkârında da) müteakabil değişmelere yol açmaktadır. Partiler arasındaki basit bir sınır çizgisi, âmme efkârının genel manzarasını değiştirmeye kâfi gelmektedir. Bu konuda, Gestalt psikolojisine temel teşkil eden deneyler vasıtasıyla, ilgi çekici mukayeseler yapılabilir.

Parti Sistemleri ve Amme Efkarının Tahrifi: Amme efkarının parlamento plânındaki ifadesinin, seçim plânındaki ifadesine nazaran uğradığı tahrifi ölçmekte kullanılan metodun burada uygulanması imkânsızdır; fihakika bunların ikisi de, açıkça belli ve ölçülebilir mahiyettedir; bu sayede de aralarındaki mübayeneti büyük bir kat'iyetle tâyin etmek kabildir. Halbuki ham âmme efkârı ile parti sisteminin olgunlaştırdığı âmme efkârı, aynı hususiyetleri arzetmektedirler; keza bu düalizm, şe'nî olmaktan ziyade şeklidir. Gerçekte, ham âmme efkârı, bir mevcudiyete sahip veya hiç değilse araştırma konusu olabilecek mahiyette değildir. Biz, sadece muhtelif işlenmiş âmme efkârı tiplerini farkedebiliriz: Bir monografinin, Gallup sondajının, nisbî seçimin veya çoğunluk sistemiyle yapılan seçimin, iki-parti veya çok-

parti sisteminin şekil verdiği âme etkârı gibi.. Bunlardan bazıları ham gerçeğe diğerlerinden daha yakın olmakla beraber, bu gerçek hakkında hiç bir bilgimiz yoktur; bu konuda ancak inanç veya sezgilere sahip olabiliriz. Parti sistemlerinin âme etkârının tahrifi üzerindeki etkisini ölçmeğe elverişli tek metod, her sistemin şekillendirdiği âme etkârını, diğer sistemlerdekiyle mukayese etmekten ibarettir; böylece, muhtelif tahrif tarzlarındaki hata derecesini değilse de, bunların farklı istikametlerini tâyin etmek kabil olabilir.

Parti sistemlerinin ve bunlara vücut veren seçim rejimlerinin, fikirlerin coğrafi mahallîleşmesi üzerindeki tesiri pek bârizdir. Mesele, müteaddit veçheler arzeder. Bunlardan bir tanesine, tek - turlu çoğunluk sisteminde mahallî partilerin mevcudiyeti incelenirken, temas edilmişti. Bu seçim sisteminin doğurduğu iki-parti temayülü, kendini bilhassa seçim çevreleri dahilinde gösterdiği cihetle, memleketin heyet-i umumiyesinde müteaddit partiler birlikte yaşayabilirler; yeter ki, bunlar her seçim çevresinde ancak ikişer ikişer mücadele etsinler. Binnetice küçük partiler, muayyen bölgelerde büyük parti durumunda olmaları itibarıyla, millî kademede varlıklarını idame ettirebilirler. Bunlar, muhtariyetçi veya bölgeci partiler (Mes. İrlanda Milliyetçileri, Çekoslavakya'daki Slovak partisi v. s.); halkın kendilerine hususî bir teveccüh gösterdiği bölgelerde gelişmeye başlayan, geleceğin büyük millî partileri (Mes. endüstri kasabalarında Sosyalist partiler); hattâ, daha önce izah edilmiş bulunan merhametsiz eliminasyon vetiresi sonucunda mahallî kademeye itilmiş eski büyük millî partiler (Mes. hâlen İngiltere'de Liberal parti) olabilir. Mamafih bu neticeleri genelleştirmek kabildir; zira çoğunluk sisteminin bizatihî mekanizması, bir bölgeyi bütünüyle temsil etme görevinin, rakiplerini geride bırakan adaya hasrolunmasına yol açar ve diğerlerine verilen oylar hesaba katılmaz; azınlıklar, ancak bu halde millî kademede temsil edilebilirler, zira muayyen seçim çevrelerinde çoğunluk onlardadır. Netice itibarıyla çoğunluk sistemi, fikirlerin coğrafi mahallîleşmesini arttırır; hattâ millî (yani fiilen memleketin bütününe yayılmış) bir fikri, en kuvvetli bulunduğu memleket parçalarından gayrısında temsil olunmasına imkân vermemek suretiyle, mahallî bir fikir haline getirme is-

tidadı taşıdığı dahi söylenebilir. A. B. D.'nin durumu bilhassa göze çarpacak mahiyette ise de, fazlasıyla mâlûm olduğu için, burada üzerinde durulmasına ihtiyaç bulunmamaktadır.

Buna mukabil nisbî temsil aksi yönde işler : Mahallî kökleri kuvvetli olan fikirler, pek azınlıkta buldukları bölgelerde dahi temsil olunabilme imkânı sayesinde, millî plânda genişleme temayülü gösterirler. Nisbî temsil sistemi ne kadar tam olursa, bu temayül de o kadar bâriz olur; pratikte memleketin bütününün tek bir seçim çevresi sayılmasına müncer olan bütün sistemler gibi, millî bakiye de bu temayülün lehindedir. Nitekim çoğunluk sisteminden sonra nisbî temsili kabul etmiş bulunan memleketlerde, fikirlerin ve partilerin ve nevi tedricî «millîleşme» si müşahade edilebilir. Hollanda'daki tezahürüne daha önce işaret edilmiş olan bu olay, İsviçre, Belçika, v. d. 'de de aynı şekilde göze çarpmaktadır. Bu iki temayülden -nisbî temsilin sebebiyet verdiği millîleşme ve çoğunluk sisteminin doğurduğu mahallîleşme - hangisinin âmme efkârını daha doğru aksettirdiğini kestirmek güçtür. Hakikatte her ikisi de, onu zıt yönlerde tahrif eder : Birincisi, bir fikrin mahallî hususiyetlerini azaltarak, ikincisi ise bunları tebarüz ettirerek.. Bu fenomenin siyasi önemi açıktır : Nisbî temsil, millî birliği (daha doğrusu millî benzerliği) kuvvetlendirme temayülündedir; çoğunluk sistemi ise, mahallî farklılıkları derinleştirir. Sonuçlar, her memleketin özel durumuna göre, memnuniyet veya teessür verici mahiyettedir. Fransa'da nisbî temsil, merkezîleşme ve yeknesaklaşma temayülünü kuvvetlendirmiş gibi görünmektedir ki, bu keyfiyet teessüfe şâyandır. Belçika'da ise, aksine, Flamanlarla Valonlar arasındaki rekabeti hafifletmiştir; Katolik partisinin Flamancı karakteriyle Sosyalistlerin Valoncu temayülünü kuvvetlendirme ve bunların her ikisini de muhtariyetçi partiler haline getirme istidadı taşıyan çoğunluk sistemine avdet olunması, bu rekabeti alevlendirebilecekti. A. B. D.'de de çoğunluk sistemi, Kuzeyle Güney arasındaki çatışmayı ve bunlardan ikincisinin infiratçı teşkilâtlanmasını kuvvetlendirmiştir.

Fikirlerin coğrafi mahallîleşmesi, yukarıdaki ile karıştırılmaması gereken başka bir veçhe de arzeder. Vatandaşların siyasi yönelimlerinde, daima iki kategori faktörün mü-

dahalesi mevcuttur : Özel ve mahallî faktörlerle, genel faktörler. Bunlara, iki tefrikin tam mânasıyla tetabuk etmekten uzak oluşuna rağmen, şahsî faktörler ve ideolojik faktörler de denilebilir. Bu iki kategorinin yekdiğerinden ayırılması kolay değildir; zira bunlar, ekseriya, âdeta şuur - altı'nda birbirlerine sıkıca bağlanmışlardır; bunları ayırmak için, gerçek bir sosyal psikanaliz metodu gerekir. Her ne hal ise, bizim problemimiz, bazıları mahallî fikir faktörlerini millî faktörler zararına geliştiren, bazıları da aksi yönde tecelli eden parti sistemleriyle seçim rejimlerinin, bunlardan her biri üzerindeki tesirini tâyin etmektir. Meselenin pratik önemi âşikârdır : Bir Parlâmentonun siyaseti, üyelerinin esas itibariyle mahallî sebeplerle veya daha ziyade büyük millî menfaatler karşısındaki tutumları hasebiyle seçilmiş olmalarına göre, derin farklar gösterir. Burada zıddiyet, nisbî temsille çoğunluk sistemi arasında değil, fakat içlerinden ilki nisbî temsille kabil-i telif olan (devredilebilir oy sistemi), ikincisi ise ekseriya çoğunluk sisteminde cârî bulunan, tek-isim usûlü ile liste usûlü arasındadır. Gerçekten tek-isim usûlü, tabiatıyla «mahallî mülâhazalar»ın hâkim olduğu küçük bir seçim çevresinin varlığını gerektirir; halbuki liste usûlü, mahallî görüşlerin birbirlerini sınırlandırdığı ve böylece genel mülâhazaların oldukça büyük bir önem kazanmasına imkân verdiği, daha geniş bir çevrede işler. Şahsî karakter kazanan tek-isim usûlünün, şahsî vaadleri kolaylaştırdığını ve adayın mahallî bağlarına büyük önem bahşettiğini de ilâve etmek gerekir; bu bakımdan aday, pek tabîî olarak düşüncelerini, seçilmesini borçlu bulunduğu dar çevreye hasretme temayülündedir. Buna karşılık liste usûlü, bu şahsî tesiri azaltır (Bloke listede ise bu tamamen ortadan kalkar) ve seçmeni, şahıslardan ziyade bir partiye, yani mahallî menfaatlerin koruyucularından ziyade bir ideolojiye ve bir millî teşkilâta oy vermeğe zorlar.

Müşahadeler, bu tahlilin sonuçlarını doğrulamaktadır. Fransa'da 1945 yılında ilçe çapındaki tek - isim usûlünün yerine ikame olunan, il çevresindeki liste usûlünün, parlâmento ve hükûmet üyelerinin siyasî ufuklarının genişlemesinde büyük dahli olduğu şüphesizdir; bu meziyetin, umumiyetle sınıldığı gibi, bizatihî nisbî temsilden ileri gelmediğini belirt-

mek gerekir. Buna mukabil, - A. B. D.'nin, icaplarını yerine getirmek mecburiyetinde olduğu dünya çapındaki mes'uliyetlerini sık sık gözden kaçıran - Amerikan Kongresinin meşgalelerinin son derece mahallî karakterde oluşu, geniş ölçüde seçim çevrelerinin darlığından ve bunun sonucu olan tek-isim usûlünden doğmaktadır. Mamafih diğer faktörler ve bilhassa partilerin merkezîyet derecesi de işe karışarak, nihâî sonuçları esaslı surette değiştirebilir. Ezcümle İngiltere'nin, tek-isim usûlüne ve küçük seçim çevrelerine bağlılığına rağmen, mahallîliğin mütad kusurlarını göstermediğini müşahade etmek mümkündür. Şüphesiz ki bu özellik, iki-parti sistemiyle partilerin merkezîyetçiliğinin bir araya gelmiş olmasıyla izah edilebilir: Bunlardan ilki, bir adayın, geleneksel büyük ordu'lar dışında bağımsız bir asker olarak savaşa katılmasını fevkalâde müşkül kılmakta; ikincisi ise, mezkûr şahsın aday gösterilmesini parti merkez yönetiminin sıkı kontrolüne tâbi tutmaktadır. Bu hal, adaya daha geniş bir görüş sahası bahşeder. Şüphesiz, ikinci faktör, Amerika misalinin de gösterdiği gibi, ilkinden daha önemlidir; bu memlekette partilerin adem-i merkezîyetçilikleri, iki-parti sisteminin mevcudiyetine rağmen, onların mahallî yönelimlerini devam ettirmektedir.

Binaenaleyh fikirlerin coğrafi dağılımı, ya yekdiğeri ile hemâhenk veya yekdiğerinden müstakil olarak tesir icra eden, parti ve seçim sistemlerine geniş ölçüde bağlıdır. Fikirlerin siyasî dağılımı hakkında da aynı şey söylenebilir. Yukarıda, kutuplaşma olayı, partilerin parlâmanter kuvvetlerindeki değişimler ve bilhassa seçim reformlarının oy dağılımı üzerindeki etkisi incelenirken, âmme efkârının bu bakımdan uğradığı tahrifin bazı veçhelerine esasen işaret olunmuştu. Burada birkaç tamamlayıcı mülâhazanın ilâvesiyle yetinilecektir. Bunlardan ilki, adem-i iştirakla ilgilidir; % 100'e yakın bir iştirak nisbetinin elde edildiği tek-parti diktatörlükleri müstesna, seçime katılmayanların sayısı her zaman için önemlidir. Bunların nisbeti, mütaden seçmen kütlesinin % 10'unu, pek sık olarak da % 20'sini aşar. A. B. D.'de ise çok daha yüksektir; başkanlık seçimlerinde, umumiyetle, oy verme yaşındaki vatandaşların % 40 ilâ 50'si civarında olup, bazı eyaletlerde iştirak daha da aşağı düşer. Birçok Güney eyaletlerinde adem-i iş-

tirak nisbeti, % 80'in üzerindedir; Güney Karolina'da ise % 90'ı geçer. Şu halde oyların dağılışı, fikirlerin dağılışı ile hiçbir zaman tetabuk halinde değildir; bu ikisi arasında, seçime katılmayanlara tekabül eden bir boşluk kalır. Katılmayanların sayısı ise parti sistemine göre değişmektedir. Seçimin yarı-otomatik olduğu, hâkim partili iki-parti sistemlerinde bu sayı, âzamîsine ulaşır gibi görünür; Amerika'nın Güney eyaletlerindeki düşük iştirak da bununla izah edilmektedir. Öte yandan partilerin denge halinde bulunduğu iki-parti sistemlerinde adem-i iştirak, asgarîye düşer; zira bu durumda her oyun büyük kıymeti vardır. İki-turlu çoğunluk sisteminin doğurduğu veçhile, seçim ittifakları ile yumuşatılmış bir çok-parti sisteminde, ikinci tur sonuçları, aşağı yukarı, tek-turlu bir rejimdekine benzer; umumiyetle ilk turda, katılmayanların sayısı daha yüksektir. Partilerden biri açıkça hâkim ve seçimi kazanacağı önceden belli ise, oy verenlerin nisbeti, tek-turlu sistemde olduğu gibi, çok düşer. Bu konuda, 1919'den önceki İsviçre'yi, Amerika'nın Güney eyaletleri ile mukayese etmek mümkündür; 1902'den 1911'e kadar adem-i iştirak nisbeti % 43. 2 ile % 47. 5 arasında olmuş, 1914'de % 53.6'ya çıkmıştır. Nisbî temsildeki sonuçlar ise, ikisi arası gibi görünmektedir; esasen bu hususta bir hükme varmak güçtür; zira umumiyetle nisbî temsilin kabulü, genel oyun veya kadınların oy hakkının tanınması gibi, aynı memleket dahilinde yapılacak mukayeseleri yanıltacak bir olayla birlikte vuku bulmuştur. Ancak İsviçre, Norveç ve Danimarka'da, her şeye rağmen, böyle bir mukayese imkânı mevcuttur.

Amme efkârındaki bölünmeler meselesi, çok daha önemlidir. Partilerin sayısı hakkındaki tahlillerimiz, bölünmelerin sadece vatandaşlar arasındaki tabii ayrılıklardan değil, aynı zamanda -içlerinden en kuvvetlisini seçim sistemi teşkil eden- dış faktörlerden doğduğunu göstermiş bulunmaktadır. Bu ölçü dahilinde siyasî bölünmeler, âmme efkârı içerisinde mevcut farklılıkların bir in'ikâsı olmaktan ziyade, ona dışarıdan ibram edilen bir çerçeve teşkil etmektedirler. Tek-turlu çoğunluk sisteminin sonucu olan iki-partili rejim, âmme efkârının tâlî bölünmelerini ortadan kaldıracak ve onu, iki büyük rakip temayül etrafında kaynaştıracak bir tesire sa-

hiptir; çok-partili rejim ise, âmme efkârının nüanslarından her birinin ayrı bir partide tecessümünü mümkün kılmak suretiyle, bunların gelişmesini teşvik eder. Bu bakımdan, umumiyetle, çok-parti sisteminin daha sâdikâne bir temsil sağladığı sonucuna varılmaktadır. Hakikî durum ise, bu kadar basit olmasa gerektir. Nisbî temsilin, gerek parti sayısını çoğaltıcı tesiri, gerekse partilere bahşettiği karşılıklı bağımsızlık dolayısıyla ortaya çıkardığı fikirler müdilesinin; iki-parti rejimiyle çoğunluk sisteminin mahsûlü olan basitleşmeye nazaran, gerçeğe daha uygun olduğu muhakkak değildir. Amme efkârının, iki büyük rakip hizbe bölünme hususunda kuvvetli bir temayül gösterdiğine ve bu hiziplerin, içlerinde birçok fikir nüansları mevcut olmakla beraber, oldukça bâriz dış sınırlara sahip bulduklarına işaret olunmuştur. Şu hale göre, «ruhî aile»lerden herbiri içerisinde mevcut tâlî farklılıkları ortadan kaldırma istidadında oluşu, iki-parti sisteminin mahzurunu teşkil edecektir; fakat sistem, bunlar arasındaki genel çatışmayı doğru aksettirmek gibi, esaslı bir meziyete de sahip olacaktır. Buna mukabil, nisbî temsilin doğurduğu veçhile, müteaddit bağımsız partilerden mürekkep bir sistem, âmme efkârının bu temel bölünmesini tamamen gözden uzak bırakmak ve teferruata müteallik ihtilâfları aşırı derecede büyütme gibi ciddî bir mahzur arzedecektir. Nihayet, iki-turlu çoğunluk sisteminin ortaya çıkardığı veçhile, ittî'aklarla tasbih olunmuş bir çok-parti sistemi, bazan -ikinci tur anlaşmalarındaki alışveriş sayesinde- hem her grup içerisindeki tâlî çatışmaların, hem de temeldeki düalizmin aynı anda ifade bulmalarını sağlama avantajına sahip olacaktır. Şunu da kaydedelim ki, bir iki-parti sistemi de, her parti muhtelif «hizipler»in doğmasını ve birlikte yaşamasını mümkün kılacak, yumuşak bir yapıyı muhafaza ettiği nisbette, aynı sonuca yol açacaktır.

Meselenin diğer bir veçhesi ise, fikir ayrılıklarının genişliğine taallük etmekte ve burada da benzer karıştırmalara tesadüf olunmaktadır. Çok-parti sisteminin, büyük çatışmaları müteaddit kısımlara bölmek suretiyle, bu ayrılıkları hafifletme avantajına sahip olduğu; halbuki saf iki-parti sisteminin, iki «blok» durumuna, yani had derecede bir zıtlığa yol açtığı, yaygın bir iddiadır. Bu iddia, milletvekili

sayısındaki farklarla, siyasî farklılıkların derinliğini karıştırmaktadır. Hakikatte çok-parti ve iki-parti sistemlerinin te-sirleri, bu yaygın kanaatin tamamen aksi istikamettedir. Hol-combe, Encyclopaedia of Social Sciences'daki makalesinde, sebep zikretmemekle beraber, iki-parti sisteminde partilerin yekdiğerine benzeme temayülünde olduklarına isabetle işa-ret etmişti. Bu sebeplerin tâyini hiç de güç değildir. Açık bir misal olmak üzere, bugünkü İngiltere'yi ele alalım ve artık önemini kaybetmiş bulunan Liberal partiyi bir yana bıraka-lım. Seçimi, Muhafazakâr partinin mi, yoksa İşçi partisinin mi kazanacağını kim tâyin edecektir? Daha sağdaki veya daha soldaki bir partiye oy verme imkânından mahrum bulunma-ları hasebiyle, bütün hatalarına rağmen, kendi partileri lehi-ne oy kullanacak olan mutaassıp partizanlar değil; fakat si-yasî bakımdan merkezde yer alan ve kâh Muhafazakârlara, kâh İşçilere oy veren iki veya üç milyon mutedil İngiliz. Bun-ların oyunu kazanabilmek için, partilerden her ikisi de, mu-tedil bir tavır, güven verici bir tutum takınacak; Muhafa-zakâr parti muhafazakârlığını, İşçi partisi de sosyalizmini tahfife mecbur kalacaktır. Her iki parti de, açıkça merkeze yönelen, dolayısıyla aralarında derin bir benzerlik bulunan siyasetler tesbit etme zaruretini hissedeceklerdir. Burada, seçim sisteminin bir merkez partisinin teşekkülünü önlediği bir memleketin ta kendisinde, merkezin bütün parlamanter hayata müessir olması gibi, paradoksal bir durumla karşı-la-şıyoruz. Bunun sonucu, siyasî ayrılıkların âşikâr surette ha-fiflemesidir. Fransa'da son derece kuvvetli olan «iki blok» mythe'i, gerçeğe uymamaktadır. Bununla beraber, partinin seçim sırasındaki propagandası ile, hükûmetteki icraatı ara-sında bir tefrik yapmak gerekebilir; bunlardan ilki; mer-kezde yer alan «yüzen» oyları kazanabilmek maksadıy-la, nisbeten mutedil mahiyet taşır; ikincisi ise, daha müfrit olan militanları tatmin gayesiyle, itidalden kısmen uzaklaşır. Burada partilerin, iktidarın istimalinde, seçim plâtformların-dakinden daha ölçülü davranmaları yolundaki genel temayü-lün pek bâriz bir istisnasına tesadüf olunacak; ve bunun, Ko-münist partilerinin propagandalarında daha başka misalle-rini de verdikleri, bir nevi tersine demagoji olduğu müşaha-de edilecektir. Mamafih her iki partinin de haiz olduğu

çoğunluk istidadı (vocation majoritaire), tabiatıyla, onların vaadleriyle icraatları arasındaki farkı azaltmakta ve yapabilecekleri her türlü demagojiyi sınırlandırmaktadır.

Nisbî temsile tekabül eden, müteaddit, bağımsız partilerden mürekkep bir sistemde, sonuçlar bunun zıddıdır. Normal olarak her parti, parlâmentodaki kuvvetini ancak en yakın komşusu aleyhine artırabilir : Meselâ Fransa'da Komünistler, Sosyalistler aleyhine; Halkçı Cumhuriyetçiler, mutediller, Radikaller veya Fransız Halk Topluluğu aleyhine, ilâh.. Bu itibarla her parti, aralarındaki derin benzerliklere dikkati çekecek yerde, kendisini en yakın rakibinden ayıran teferruat farklarını tebarüz ettirmeğe çalışır. Neticede siyasi bölünmeler vahamet kesbeder ve farklar derinleşir. Böylece komşu partiler arasındaki rekabetin kızışması, solcu partilerin daha sola, sağcı partilerin de daha sağa çekilmesi suretiyle âmme efkârında meydana gelen umumî bir «aşırılma» ya (extrémisation) tetabuk eder gibi görünür. Her grup içerisindeki bütün unsurlar, komşuları ile müzayedeye girerler. Üçüncü Cumhuriyet zamanında bu fenomen, sol kanatta sağdakinden daha bârizdi; zira sağ, rejimin eski muhaliflerinden veya, sola kayma olayının etkisiyle muhafazakârlığa doğru itilmiş, eski solculardan mürekkep olması bakımından, bir suçluluk duygusu hissediyordu : Bütün merkez partilerinin «solcu» görünme arzusunda oluşları, bu bakımdan pek mânidardı. Mamafih aşırılama, herşeye rağmen sağda da kendini göstermekte ve «mutediller» le parti değiştirenler, daima takbihe mâruz kalmaktadır; 1934'den sonra sağ kanatta Faşizmin câzibesi, âşikâr surette hissedilmiştir; 1945 - 1946'da «iktisadî liberalizm» demagojisi, Radikal partide, hattâ M. R. P.'nin bir hizbinde ağır basmıştır. Amme efkârındaki aşırılama diğer memleketlerde bu derece ileri gitmemiş gibi görünüyorsa da, aynı neviden umumî bir temayülün oralar da da mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu temayülün mevcudiyeti nisbetinde âmme efkârı, kendisini, iki-parti sistemindekinin tam zıddı olan bir istikamete yönelmiş bulur : Merkezci bir baskı yerine, bir merkezkaç baskıya tâbi olur. Hükmüt icapları, bu merkezkaç itiş tabiatıyla sınırlandırmakla beraber, iktidarda hiç bir hisseleri bulunmayan müfrit partilerin, demagojik ve uzlaşmaz tutumlarını muhafaza et-

melerine de imkân verirler; bu ise, seçim tehdidi dolayısıyla, merkez partilerini pek müşkül duruma düşürür. Binaenaleyh hükûmet, aşırılığa vetiresi yüzünden, daima handikaplı durumdadır.

İkinci tur ittifakları, çok-parti sisteminin tesirlerini tahfife medar olsalar bile, bu vetire ortadan kalkmaz : Seçim ittifakları, daima en müfrit partinin hâkimiyetine girme temayülündedir. Mamafih merkez partisinin tahtaravallî oyunu, rekabetleri bir parça hafifletir; iki blok arasındaki genel çatışmayı yumuşatır. Ancak bu yatıştırıcı faaliyet, birtakım karışıklıklara da sebebiyet vermektedir : Merkez milletvekillerinden bazıları, seçilmelerini sağın desteğine, bazıları ise solun desteğine borçludurlar. Merkez partileri, bu yarasa taktiği yüzünden, daimî surette, iki zıt kuvvet arasında parçalanma eğilimi gösterirler; mezkûr partilerin farklı temayüldeki milletvekillerinde beliren vicdanî tereddütler, onları bazan muhafazakâr, bazan terakkiperver bir siyasete sevkeder : Üçüncü Cumhuriyet zamanındaki Radikal parti misali, bu mekanizmayı güzel izah etmektedir. Velhâsıl, rekabetlerin yumuşamasından ziyade, pek istikrarsız kılınmış olması bahis konusudur; çatışmalar, âmme efkârındaki hiç bir gerçek değişime tekabül etmeyen, değişken bir karakter alırlar. Zıt fikirlerin kesişme noktasını teşkil eden bu muhtelit milletvekilleri grubu, ne gibi bir temsili sıfatı haiz olabilir ? Temsilin bu derece tahrife uğramaması için, merkez partisinin çok yumuşak bir bünyede olması, kendisine verilen oyların dağılış tarzına göre karşıt hiziplere ayrılması lâzımdır; aksi halde onun kaynaşıklığı, seçmen kütesinde bir sun'î vahdet unsuru yaratır ve tezatlar, yumuşamış değil, fakat tahrife uğramış olur. Şunu da müşahade etmek mümkündür ki, ikinci tur ve ittifaklar, aralarında yüzmekte olan oyları celbedebilmek için, yekdiğerinden farklı oldukları noktaları tebarüz ettirmeğe çalışan komşu partiler arasındaki siyasî ayrılıkların derinleşmesine engel teşkil etmemektedir; bilâkis, en çok oy alan müttefikin, o çevrenin bütün milletvekilliklerini kazanmasına imkân veren feragat mekanizması, bu ayrılıkları daha da kârlı kılmaktadır.

Partilerin iç yapıları da, ayrılıkların şümulü üzerinde derin bir tesir icra eder. Mütecanis, merkeziyetçi ve totali-

ter partiler, âmme efkârında, gerçek hayatta mevcut olmayan, ıslahı gayr-ı kabil bölünmeler yaratırlar. Meselâ Fransa'da Komünist partisinin mahiyeti, onu diğerlerinden tam mânasıyla ayırmaktadır; halbuki Komünist seçmenler, hemşehrilerinden hiç de o kadar farklı değillerdir. Komünizmden «bölücü» bir hareket (séparatisme) olarak bahsedilirken, partinin kendisi ile, temsil ettiği âmme efkârı bölümünü birbirinden ayırmak gerekir: Mezkûr terim, bunlardan birincisi bakımından doğruysa da, ikincisi bakımından değildir. Binaenaleyh partinin tecerrüd politikası, Fransız âmme efkârının temsilini tahrife uğratmaktadır. Gerçekten Fransız âmme efkârının çoğunluğu, halen, 1936'da olduğu gibi, sola temayül etmektedir: Komünist ve Sosyalist seçmenlerle, Radikal ve Halkçı Cumhuriyetçi seçmenlerin gerçekten ilerici olanları toplandığı takdirde, memleketin yarısından fazlasına ulaşan bir yekûn hâsıl olmaktadır. Ancak Komünist partisinin, onu diğerleriyle işbirliğinde bulunmaktan alıko-yan ve üç-parti ittifakında 1947'de husule gelen kopmayı devam ettirmeğe zorlayan mahiyeti, bu ilerici âmme efkârı çoğunluğunun, parlâmento ve hükûmet plânında ifade bulmasına imkân vermemektedir (1). Partinin mezkûr hususiyeti, sol kanat safları arasında köklü bir ayrılık yaratmakta ve onu tamamen felce uğratmaktadır. Bu dahilî demir perdenin sonucu olarak bütün Fransız siyaseti, âmme efkârına aykırı düşecek şekilde, sağa yönelmektedir. Adeta Komünist partisine verilen sol kanat oyları, Komünist milletvekillerinin «oyun-harici» olmaları yüzünden hükümsüz sayılmaktadır. Bu milletvekilleri, oyunu bozabilmekle beraber, istisnâ haller dışında ona dahil olamamakta; dolayısıyla millî temsil tamamen tahrife uğramaktadır. Üç-parti ittifakının yeniden kurulması veya yeni bir Halk Cephesinin vücut bulması da, temsili daha sahih kılmayacaktır; zira Komünist partisinin ihtilâlcî ve bölücü tutumu, böyle bir ittifaka oy verecek seçmenlerin ıslahatçılıklarını ve rejime sadakatlerini temsil etmeyecektir. Amme efkârı başka bir şekilde tahrife uğrayacak, fakat gene de tahriften kurtulamıyacaktır.

(1) 1951 seçim sistemi, parlâmento çoğunluğunu da üç parti grubunun elinden almıştır; mamafih bu grup, memleket sathındaki çoğunluğu, oyların % 53.3 ü ile muhafaza etmiştir.

Bu misal, bizi, temel problemi, yani demokratik rejimin esası olan, âmme efkârı ile hükûmet çoğunluğu arasındaki mutabakat meselesini incelemeye sevketmektedir. Bu konuda, «mübrem» çoğunluklarla «serbest» çoğunluklar arasında bir tefrik yapılması gerekir. Sandalyelerin partiler arasındaki dağılışı, çoğunluk hakkında hiç bir şüpheye mahal bırakmıyacak ve onu, milletvekillerinin tesirinden ve parlâmento entrikalarından masun tutacak tarzda ise, bir «mübrem çoğunluk» mevcuttur. Buna mukabil müteaddit partiler aşağı yukarı eşit sayıda sandalyeye sahipse ve içlerinden hiç biri tek başına hükûmet edecek durumda değilse, çoğunluğun teşkili, geniş ölçüde, milletvekillerinin ve parti kurmay heyetlerinin iradelerine tâbi olur ve âmme efkârı, işe doğrudan doğruya karışmaz; bu takdirde de bir «serbest çoğunluk» mevcuttur. Birinci durum, geleneksel demokrasi telâkkisine uygundur; ikincisi ise, halkın sadece, oyları ile parti kurmay heyetlerinin müteakıl tesir nisbetlerini tâyine davet olunduğu, demokrasi ile oligarşi karışımı bir sisteme yol açar. Bu konuda parti sistemi, aşağıdaki formülle ifade edilebilecek olan, birinci derecede bir rol oynar : İki-parti sistemi, âmme efkârınca ibram edilen bir çoğunluğa; müteaddit bağımsız partilerden mürekkep bir sistem, serbest bir çoğunluğa; müteaddit ve yekdiğereine bağlı partilerden müteşekkil bir sistem de, yarı-serbest bir çoğunluğa vücut verir.

Bu İngiliz seçimini ele alalım : Seçimin ertesi günü, iktidarı kimin alacağı bilinir; çoğunluk, hiç bir tereddüde mahal kalmıyacak şekilde teşhis olunur; bir parti iktidarı, diğeri de muhalefeti teşkil eder. Bu mekanizma, ancak, seçim sisteminin bizzat ortadan kaldırdığı geçici üç-parti sistemi yüzünden 1918-1935 devresi esnasında, bir de millî birlik hükûmetlerinin sonucu olarak harp zamanlarında işlememiştir ki, bunların ikisi de istisnâî durumlardır. Normal şartlar altında, çoğunluk usûlünün iki-parti sistemine vücut verdiği her memlekette hükûmet çoğunluğu, âmme efkârı tarafından parlâmentoya ibram edilir. Rejim, âmme efkârını sun'î olarak büyütme suretiyle, onu hafifçe tahrif ederse de, tamamen tersine çevirmez. Parti sistemi, aşağı yukarı, çoğunlukla muhalefetin daha açık şekilde ayırdedilebilmesini mümkün kılan bir büyüteç rolü oynar. Bu durumu, nisbî temsilin

sonucu olan, bir müteaddit bağımsız partiler sistemi ile, meselâ 1951 öncesi Fransa'sıyla mukayese edelim : Bunda, aşağı yukarı her türlü çoğunluk mümkündür. 1946-1951 Meclisinde, (1) 6 Mayıs 1947'den itibaren çeşitli adlar altında hükümet icra etmiş olan bir merkez çoğunluğu (Sosyalistler, M. R. P., Radikaller ve birkaç mutedil); (2) 6 Mayıs 1947'ye kadar hükümet etmiş bulunan, Kurucu Meclislerdekine benzer bir «üç - parti» çoğunluğu; (3) 1936 modelinde bir Halk Cephesi çoğunluğu (Komünistler, Sosyalistler ve birkaç «ileriçi» Radikal ve Halkçı Cumhuriyetçi; (4) Aşırı sağdan Sosyalist partiye kadar uzanan (hattâ Ramadier tipi birkaç Sosyalisti de içine alan) bir mutedil çoğunluk; (5) Komünistler hariç bütün partileri kapsayan, anti - Komünist bir Millî Birlik çoğunluğu; (6) Nihayet Meclisin tamamını bir araya getiren, 1914 modeli bir Mukaddes Birlik çoğunluğu, tasavvur olunabilirdi. Bu altı kombinezondan birinin tercihi, seçmen kütesine değil, münhasıran parlamento oyununa bağlı olduğu cihetle; halkın rolü, her partiye tahsis edilmiş sandalye nisbetine göre, kombinezonların sayısını ve bunlardan bazılarının olasılık derecelerini tesbitten ibaret kalmaktaydı. Bir partinin, sandalyelerin mutlak çoğunluğunu elde ettiği istisnaî haller dışında, nisbî temsile bağlı memleketlerin çoğunda benzer fenomenler müşahade edilmektedir.

İki-turlu seçim usûlünün vücut verdiği, müteaddit ve yekdiğerine bağlı partilerden mürekkep bir sistemde, partiler seçim ittifakları akdetmeğe mecbur kalacakları için, çoğunluğun tâyinindeki serbestî daha mahduttur. Ancak bu ittifaklar, mutlaka hükümet plânına intikal etmezler; bilâkis tabîî ayrılıklar, umumiyetle, bunların hükümet plânında çözümlerine yol açar. Fransa'nın 1928-1939 arasındaki durumu, imkân dahilindeki parlamento kombinezonları sayısının hayli yüksek olduğunu göstermektedir. Gerçi 1914 Savaşından önce iki-turlu sistemi uygulamış bulunan diğer memleketlerin çoğunda, çoğunluklar umumiyetle daha müstakar ve seçim sonuçlarına daha uygun bir mahiyet taşımışlardır; ancak bizatihî seçimin, daima, oldukça serbest cereyan eden ittifaklar oyununun kuvvetli tesirine mâruz bulunduğu da bir vakıadır; meselâ Fransa'da Komünist partisinin 1936'da infiradçılığına son vererek sol koalisyonuna dahil olması, çoğunluk

dengesinde derin bir değişiklik yaratmıştır; 1947'de üç-parti ittifakından atılması da aynı neticeyi doğurmuştur. Bu durum, iki-partili rejimin ortaya çıkardığı «mübrem çoğunluk» sistemine hiç benzememektedir; burada ancak «yarı-serbest» çoğunluklardan bahsedilmesi kabil olabilir.

III. PARTİLER VE HÜKÜMETİN YAPISI

Partilerin gelişmesi, Aristo veya Montesquieu'den mühem eski siyasî kategorileri altüst etmiştir. Parlâmanter rejim, başkanlık rejimi ve meclis hükûmeti sistemi arasındaki klâsik ayrılık, artık modern anayasa hukukunun merkezi olmaktan çıkmıştır. Tek parti; Kemalist Türkiye, Sovyet Rusya ve Hitler Almanya'sı arasında derin bir benzerlik yaratıyordu; halbuki bunlardan ilki meclis hükûmeti sistemini, ikincisi bir yarı-parlâmanter rejimi, üçüncüsü de bir yarı-başkanlık rejimini uygulamaktaydı. Parlâmanter rejime müşterek bağılıklarına rağmen, iki-parti sisteminin cârî bulunduğu Büyük Britanya ve dominyonları, çok-parti sistemine sahip olan ve bazı bakımlardan -prezidansiyel mahiyetine rağmen- daha ziyade A. B. D.'ne yaklaşan kontinental sistemlerden derin farklarla ayrılmaktadır. Gerçekten tek parti, iki-parti ve çok-parti sistemleri tefriki, çağdaş rejimlerin temel tasnifi haline gelme yolundadır.

Ancak bu tefrik; önemi yanında, bazı karışıklıklara sebep olma tehlikesini de arz etmektedir. Partilerin sayısı hükûmetin yapısında hayatî bir unsur olmakla beraber, diğer unsurların da, bunun lehine olarak, ihmal edilmemesi gerekir. İngiltere ile A. B. D.'nin mukayesesi, İngiliz merkezîyetçiliği ile Amerikan adem-i merkezîyetçiliği arasındaki tezadı açıkça ortaya koymak suretiyle, partilerin iç yapılarının rolünü mükemmelen izah etmektedir. Aynı şekilde S. S. C. B. ile 1950 öncesi Türkiye'si arasında mevcut münhasıran siyasî karakterdeki farklar, esas itibariyle, Komünist partisinin totaliter ve mütecanis bünyesi ile Cumhuriyet Halk Partisinin gayrı mütecanis ve sınırlı (Spécialisée = restricted) bünyesinden doğmaktadır. Dördüncü Fransız Cumhuriyetinin sert partileriyle Üçüncüsünün yumuşak partileri arasındaki tezat

üzerinde o kadar çok durulmuştur ki, bunun tekrarı zait olacaktır. Partilerin karşılıklı kuvvetleri de, aynı derecede önemli bir tesir icra eder : Hâkim bir partinin mevcudiyeti, bazı Amerikan eyaletlerinde veya 1914 öncesi İsviçre'sinde görüldüğü gibi, bir rejimin mahiyetini değiştirebilir. Hattâ bazan sadece çoğunluktaki bir değişme dahi, aynı neticeleri husule getirebilir. A. B. D. 'de Kongre çoğunluğu ile Başkanlık aynı partinin uhdesinde bulunduğu takdirde, şekli kuvvetler ayrılığı çok zayıflamakta; bunların başka partilere ait bulunması halinde ise, kuvvetle kendini göstermektedir. Partilerin tesiri, bizi hükümet yapısının izafiliğini ve memleketteki siyasî kuvvetlerin münasebetlerinde vukua gelecek bir değişimin bu yapıyı tadile yetebileceğini kabul sevkeder; bu ise, klâsik anayasal tariflerin sertliğinden çok farklı bir görüştür.

Partiler ve kuvvetler ayrılığı : Kuvvetler ayrılığının derecesi, Anayasalarca derpiş edilen hükümlerden ziyade, parti sistemine bağlıdır. Ezcümle, hukukî metinler şeklen az çok bâriz bir ayrılık tesis etmiş olsalar dahi, tek-parti son derece sıkı bir kuvvetler temerküzüne yol açar : Parti, devletin muhtelif organlarını kuvvetle biribirine bağlamaktadır. Plüralist bir sistemde de partinin rolü, bu derece belli olmamakla beraber, farklı mahiyette değildir. Partiler rekabeti, içlerinden herbirinin parlâmento ile hükümet arasında kurabileceği bağları zayıflatır; dolayısıyla anayasadaki kuvvetler ayrılığı, müessiriyetini bir dereceye kadar yeniden kazanır; her partinin belirli bir görevde ihtisaslaşmasından doğan bir partiler ayırımı'nın da buna inzimam etmesi mümkündür. Bu alanda, iki-parti ve çok-parti sistemleri tamamen zıt sonuçlar doğururlar. Partilerin kuvvetler ayrılığı üzerindeki tesirleri, onların sadece sayılarına değil, aynı zamanda iç yapılarına, hattâ karşılıklı kuvvetlerine de bağlıdır : Umumiyetle zayıf ve adem-i merkezîyetçi teşkilât, bazı istisnalar bir yana, ayrılığı arttırır; muayyen hallerde çoğunluk değişmeleri de, kuvvetler ayrılığında derin tesirler husule getirir. Bu faktörlerden herbiri, parlâmanter rejimde, başkanlık rejiminde ve meclis hükümeti sisteminde farklı şekillerde işler. Binaenaleyh gerçek kuvvetler ayrılığı, parti sistemi ile anayasal çerçevenin bir muhassasıdır.

İki-parti sistemi, umumiyetle kuvvetlerin temerküzüne yol açar. Tek bir parti, parlâmentoda mutlak çoğunluğa sahip bulunduğu ve bütün hükûmet mevkilerini işgal ettiği cihetle, bu iki organ arasında çok kuvvetli bir bağ kurabilir. Büyük Britanya, şeklen bir parlâmanter rejime, yani Kabine ve Parlâmentonun belli birer fonksiyonda (Kabine için icra kuvveti, Parlâmento için teşri kuvveti) ihtisaslaştıkları, ancak yekdiğeri üzerinde müessir olabilmelerine imkân veren karşılıklı tesir vasıtalarına da sahip buldukları (Parlâmento için tahkikat komisyonları, soru, güvensizlik önergesi ve güvensizlik oyu; hükûmet için de fesih yetkisi) hafifletilmiş bir kuvvetler ayrılığı sistemine sahiptir. Tatbikatta ise, çoğunluğa sahip bir hükûmet partisinin mevcudiyeti, bu hukuکی şemayı baştan aşağı değiştirmektedir. Bu parti, teşri ve icranın başlıca imtiyazlarını nefsinde toplar. Hükûmet mevkileri, partinin doktrin ve programını, seçim «plâtfom» unda ifade edilen şekliyle, uygulayan parti liderlerinin ellerindedir; kanun tasarıları, partinin araştırma bürolarınca hazırlanır, parti adına partili bir milletvekili tarafından meclise sunulur, parti meclis grubunca kabul edilir ve parti hükûmeti tarafından uygulanır. Parlâmento ve hükûmet, aynı motor yani parti tarafından tahrik edilen iki makineye benzer. Bu açıdan bakılınca rejim, tek - parti sisteminden pek de farklı değildir. Tek - parti sisteminde icra ve teşri, parlâmento ve hükûmet, anayasal göstermeliklerden ibaret kalır; gerçek iktidarı kullanan, sadece partidir. İki - parti sisteminde ise resmî organların sun'iliği azalır; bilhassa bir muhalefet partisinin mevcudiyeti, parlâmento görüşmelerine büyük önem kazandırır. Muhakkak ki, bu görüşmelerin neticesinden şüphe edilemez : Çoğunluk partisi, kendi nokta-i nazarının kabulünü istediği takdirde, çoğunluğu sayesinde bunu daima sağlayabilir; ancak muhalefetin tenkid yayılımına göğüs germe mecburiyeti, umumun ıttılana kolayca ulaşabilen bu görüşmelerin seçmen kütlesi üzerindeki etkisi sebebiyle, onu düşünmeğe ve projelerinin şiddetini yumuşatmağa sevk edebilir. Hükûmetteki sun'ilik ise daha bârizdir : Kabine, az veya çok, muzaffer partinin kurmay heyetine dayanır; bakanların müşterek kararlar üzerindeki ferdî tesirleri bile, ekseriya, bunların hükûmetteki görevlerinin öneminden ziyade, parti içindeki mev-

kileri ile taayyün eder (Tek-parti rejimlerinde olduğu gibi). Tek-parti ve iki-parti sistemleri arasındaki derin fark, iktidarın tahdidi ve bir muhalefetin mevcudiyeti bakımlarındandır; kuvvetlerin ayrılığı, daha doğrusu temerküzü bakımından ise, birbirlerine çok benzerler.

Mamafih bu temerküzün şümulü, hattâ mevcudiyeti, anayasal yapıya da geniş ölçüde bağlıdır; bu konuda parlâmanter ve prezidansiyel rejimler, oldukça belli bir tezat meydana getirirler. Bunlardan birincisi, resmen, çok hafifletilmiş bir kuvvetler ayrılığı tesis eder; ikincisi ise, aksine, herbiri kendi görev sahası içine hapsedilmiş olan ve diğerine kuvvetle müessir olabilme imkânından mahrum bulunan hükümet ve parlâmentonun, mutlak bir tecerrüdüne yol açar. Böylece parlâmanter rejim, iki-parti sisteminin doğurduğu kuvvetler temerküzünü bir derece daha arttırırken; başkanlık rejimi, sert bir kuvvetler ayrılığı meydana getirmek suretiyle, aksi istikamete yönelmektedir. Birinci halde anayasal sistemle parti sistemi, muayyen bir nisbette birbirine yaklaşmakta; ikincisinde ise yekdiğerinden açıkça uzaklaşmaktadır. Binaenaleyh iki-parti sisteminin doğurduğu temerküz, teşvik gördüğü parlâmanter rejimde, frenlendiği başkanlık rejimine nazaran, tabiatıyla daha kuvvetli olacaktır. Mamafih bu sematik tahlil fazlasıyla şekli, hakikat ise çok daha müdildir. Başkanlık rejiminde kuvvetler arasındaki münasebetler, Parlâmento çoğunluğu ile Başkanlığın aynı partinin veya başka partilerin elinde bulunmasına göre, tamamen farklı manzara arzeder. Seçim tarihleri ile görev süreleri tetabuk ettiği takdirde, birinci hipoteziñ daha sık gerçekleşeceği aşikârdır; seçmenlerin, aynı anda Parlâmento için partilerden birine, Başkanlık için de onun rakibine oy vermeleri anormal olur. İstisnaen başkan adayının şahsiyeti ve şahsî prestiji, bilhassa partilerin teşkilâtlarıyla doktrinal tutarlıklarının zayıf olması halinde, bu gibi sonuçlara yol açabilmiştir. Birleşik Devletlerde seçmenler, bazan eyalet teşriî meclisi ve valiliği için Demokratlara, Kongre ve Başkanlık için Cumhuriyetçilere -veya bunun aksi şekilde- oy vermektedirler. Binaenaleyh bu son iki seçimin sonuçları arasında da bir mübânenetin mevcut bulunması imkânsız değildir. Hattâ 1876 ve 1916 yıllarında bunun, pek kesin mahiyet arzermeyen, iki

örneğine rastlamak kabil olacaktır. 1876 Temsilciler Meclisi seçimleri, 1874'deki demokrat çoğunluğu teyid ederken, Başkanlık Cumhuriyetçi Hayes'e geçmişti; mamafih rakibi Tilden'den 250.000 oy az almış olan bu şahıs, muvaffakiyetini seçim kanununun bir cilvesine borçlu bulunuyordu; bundan başka Senatoda da Cumhuriyetçiler çoğunluğu muhafaza etmişlerdi. 1916'da ise, Başkanlık ve Senato çoğunluğunu korumuş olan Demokratlar, Temsilciler Meclisindeki çoğunluklarını kaybetmişlerdi; ancak küçük partilerin dengeye hâkim olmaları sebebiyle, Cumhuriyetçiler de bunu ele geçirebilmiş değillerdi. Ekseriya, Başkanlıkla Parlâmento arasındaki mübâyenet, seçimlerin farklı tarihlerde yapılmasından doğmaktadır: Başkan dört yılda, Kongrenin yarısı ise iki yılda bir seçildiğinden, Başkanın görev süresinin devamı sırasında yapılacak bir ara seçiminde çoğunluk değişebilmektedir. Gerçekten bu durum, Birleşik Devletler tarihinde onüç defa vuku bulmuştur: 1838, 1846, 1850, 1854, 1882, 1890, 1910, 1918, 1930 ve 1946'da.

Bir parti, aynı anda hem Başkanlığı, hem de her iki meclis çoğunluğunu elinde bulundurduğu takdirde, anayasadaki kuvvetler ayrılığını hemen hemen ortadan kaldırır. Prezidansiyel ve parlâmanter rejimler arasındaki fark, hukukî sahadada mevcudiyetini muhafaza etmekle beraber, fiiliyatta silikleşir. İngiliz sistemine pek benzer bir durum ortaya çıkar; daha doğrusu, Amerikan partilerinin yumuşak teşkilâtı, çoğunluk partisinin gerçekleştirdiği kuvvetler temerküzünü hafifletmeseydi, böyle olacaktı. Buna mukabil Başkanlıkla Parlâto ayrı partilerin elinde bulunduğu takdirde şekli kuvvetler ayrılığı, munzam bir ayrılığa yol açan partiler rekabeti yüzünden, daha şiddetlenir. Burada iki-parti sistemi, kuvvetler bölünmesini tahfif edecek yerde teşdit etmektedir; Amerikan partileri de İngiliz partileri gibi merkezîyetçi ve hiyerarşik olsalardı, bu ayrılık, rejimin aşağı yukarı tamamen felce uğramasını intac edecek derecede derinleşecekti. Görülüyor ki, partilerin karşılıklı kuvvetlerindeki bir değişiklik, rejimin bizatihî mahiyetinde tam bir başkalaşma meydana getirmeye yetmektedir. Birleşik Devletlerdeki kuvvetler ayrılığından ve bu ayrılığın şümulünden mücerred olarak bahsetmek, hiçbir mâna ifade etmez. Gerçekte A. B. D., Kongre-

deki sandalyelerin dağılışı tarzına göre, iki farklı siyasî rejime tâbidir: Başkanlıkla Kongre çoğunluğu mutabakat arzettiği takdirde, oldukça belli bir kuvvetler temerküzü; aksi halde ise bâriz bir kuvvetler ayrılığı ortaya çıkmaktadır. Mamafih partilerin tecanüssüzlükleri, bu farkı azaltır. Amerikan partilerinin yapısı, birçok tecrübeli müşahitlerin temenni ettiği veçhile, daha kuvvetli bir teşkilât ve daha ileri bir merkezîyetçilik yönünde gelişecek olursa, muhakkak ki, Kongrenin kısım kısım yenilenmesi sistemini değiştirmek ve görev sürelerinin birbirine uygun olmasını sağlamak gerekecektir; yoksa pek vahim hükümet buhranlarının başgöstermesi mümkündür.

Parlâmanter rejimin bizatihî mekanizması, onu, çoğunlukla hükümet arasında böyle bir halat oyununa mâruz kalmaktan korur; zira bu rejimde hükümet, zarurî olarak, çoğunluğu aksettirmektedir. Mamafih, başkanlık rejiminde de vuku bulabilecek olan başka bir mübayenetin ortaya çıkması tehlikesi yok değildir: İki meclisteki çoğunlukların birbirine muhalif olması. A. B. D.'de müteaddit defalar (Meselâ 1875-9, 1883-9, 1891-3, 1911-13'de) vâki olan bu durum, Avrupa parlâmanter rejimlerinde daha da sık görülmektedir. Gerçekten, menşesinde ikinci meclis, birinci meclisin demokratik eğilimini itidale sevkedecek bir vasıta olarak düşünülmüştü. Aşağı yukarı genel mahiyet taşıyan bir tekâmül, menşedeki bu hususiyeti yavaş yavaş ortadan kaldırmış bulunmaktadır; ancak gene de, seçim usûllerindeki veya görev sürelerindeki farklar, ekseriya iki meclis arasında siyasî bir farklılığa sebebiyet vermektedir. Bu ise, çoğunluk partisini, ya her iki meclisçe de kabule şâyan bir hükümet teşkili için rakibiyle anlaşmaya zorlamak, veya azınlıkta olduğu ikinci meclisin muhalefeti dolayısıyla hareket serbestisinden kısmen mahrum bırakmak suretiyle, onun gerçekleştirdiği kuvvetler temerküzünü zayıflatır. Sınır çizgisinin parlâmento ile hükümet arasından değil, fakat bizatihî parlâmentonun içrisinden geçtiği, yeni tip bir kuvvetler ayrılığı kendini gösterir. Bu durumun birçok örnekleri mevcuttur: İskandinavya'da aristokratik meclisle halk meclisi arasındaki rekabet, parlâmanter rejimin XIX. yüzyıl sonundaki tedricî teessüsü ile birlikte ortaya çıkmıştır; Büyük Britanya'da 1906-1911'in

azim ihtilâfı, Avam Kamarasının üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Daha yakın zamanlarda, Fransıız Senatosuyla, Milletvekilleri Meclisindeki Halk Cephesi çoğunluğunun 1936-1938 yıllarındaki mücadelesi, bilhassa tipiktir; Avustralya Senatosu ile Temsilciler Meclisinin benzer mahiyetteki rekabeti de, 1951 feshine yol açmıştır. İki meclis arasındaki bu farklılığın sonucu olan kuvvetler bölümü, Başkanla parlâmento çoğunluğu arasındaki mübayenetten doğan bölünmeye nazaran, umumiyetle çok daha önemsizdir; zira normal olarak Anayasa, ekseriya halk meclisinin galebesini sağlayacak şekilde, ihtilâfı çözümleyecek hükümler derpiş etmektedir. Bundan başka, parlâmanter rejimlerde ikinci meclisin yetkileri azalma yolundadır: Hemen her yerde bu meclisler, birinci meclis kararlarını tamamen önleme değil, sadece geciktirme yetkisine sahip bulunmaktadırlar. Mamafih partilerin adem-i merkeziyetçiliği ve tecanüssüzlüğü, iki çoğunluk arasındaki zıddiyeti tahfif etmeseydi, Amerikan başkanlık rejiminde iki meclis arasındaki ihtilâflar, çözülmez bir mahiyet alabilirdi.

Bu itibarla partilerin iç yapısı, kuvvetlerin ayrılık veya temerküz derecesi üzerinde esaslı bir tesir icra etmektedir. Parlâmanter rejimde çoğunluk partisinin birlik ve disiplini, temerküzü açıkça kuvvetlendirir. Oy disiplini sert olduğu, iç hizipler de kudretsiz veya itaatkâr kılınmış bulunduğu takdirde parlâmentonun fonksiyonu, parti kararlarıyla ayniyet arzeden hükûmet kararlarının tescilinden ibaret kalır. Tescil işlemi, azınlık partisinin muhalefetini ızhar edebileceği pek serbest bir tartışmaya yol açarsa da, bu muhalefet plâtonik olmaktan öteye geçemez. Buna mukabil oy disiplini o kadar sert değilse, hükûmet çoğunluğu daha az sağlam bir mahiyet alır; iktidar partisi, parlâmentodaki durumunu tehlikeye düşürebilecek olan, kendi hizip rekabetlerini gözönünde tutmağa mecbur olur; parlâmentonun prestiji yükselir ve kuvvetler ayrılığı, müessiriyetini bir dereceye kadar yeniden iktisap eder. Burada da, çoğunluktaki bir değişme, rejimin mahiyetini tadile kâfi gelebilir. Meselâ İngiltere'de, İşçi partisindeki disiplin, merkeziyetçilik ve birlik, Muhafazakâr partidekinden daha mütekâmildir; binnetice İşçiler çoğunluktaiken, Muhafazakârların çoğunlukta oldu-

ğu zamanlara nazaran, daha geniş ölçüde bir kuvvetler temerküzü meydana gelir. İngiliz parti teşkilâtlarının şimdiki kadar kuvvetli olmadığı XIX. yüzyılda iki-parti sistemi, kuvvetler ayrılığını bu derece tesirsiz kılmış değildi. Bu hal, İngiliz parlâmentarizminin, bir teşri-icra muvazenesi rejimi, bir «frenler ve muvazeneler» sistemi tarzındaki klâsik tarifinin mesnedini teşkil etmektedir. Parti yapılarındaki gelişimin lâyıkıyla anlaşılmamış olması yüzünden, bu görüş, günümüzde dahi itibarını muhafaza etmektedir.

Partilerin iç teşkilâtı, başkanlık rejiminde de aşağı yukarı benzer bir rol oynar; ancak icra ettiği tesir, başkanlıkla parlâmento çoğunluğunun aynı partiye ait olmasına veya bunların yekdiğerinden ayrılmış bulunmalarına nazaran, büyük değişiklikler gösterir. Başkanlıkla parlâmento çoğunluğu arasında ayniyetin mevcut olması halinde; kuvvetli, merkezî ve disiplinli teşkilâtın, kuvvetler ayrılığını ortadan kaldıracığı âşikârdır; bu ikisi mübayenet arzettiği takdirde ise, böyle bir teşkilât, ayrılığı, çözülmesi imkânsız ihtilâflara ve hükûmetin meflûç kalmasına müncer olacak derecede derinleştirir. Buna mukabil, oy birliğinden mahrumiyette ifadesini bulan zayıf ve adem-i merkezîyetçi teşkilât, birinci halde kuvvetlerin temerküzünü zayıflatır; ikincisinde ise, ayrılmalarındaki vahameti tahfif eder. A. B. D. 'de, Kongredeki çoğunluk partisine dayanarak, bir İngiliz Başbakanının haiz olduğu serbestî içinde hükûmet eden bir başkan tasavvur etmek, tamamen hatalı olur : Başkan, daima kendi partisinin hiziplerini hesaba katma zorundadır. Her senatör ve temsilci, kendi mecfis grubu ile olan münasebetlerinde büyük bir serbestî içerisinde bulunur; Amerikan partilerinde oylar, Üçüncü Cumhuriyet devrinde Fransız Radikal Sosyalist partisinde olduğu kadar almalıdır. Demokrat bir Başkanın karşısında daima birkaç Demokrat milletvekili mevcuttur; aynı şekilde Cumhuriyetçi bir Başkan, hiçbir zaman Kongrenin bütün Cumhuriyetçi üyeleri tarafından desteklenmez. Buna mukabil her ikisi de, karşı partinin saflarında taraftarlar bulabilirler. Dolayısıyla, başkanlıkla parlâmento çoğunluğunun ayniyeti veya mübayeneti arasındaki fark, pratikte o kadar bâriz değildir. Birinci hipotezde çoğunluk partisinden adem-i merkezîyetçilik ve tecantüssüzlüğü, başkanın otoritesini ve kuvvetler temerküzü-

nü zayıflatmakta; ikincisinde ise, Başkanla Kongre arasındaki rekabeti tahfif ederek, hükümet makinesinin felce uğramasını önlemektedir. Böylece Amerikan rejimi, ayrılıkla temerküz arasındaki bir geçit bölgesinde bulunmakta; Parlâmento ile Başkanlığın ayrı partilerin elinde bulunduğu istisnaî devrelerde bunlardan ilkinde, normal zamanlarda ise kuvvetle ikincisine meyletmektedir; her iki halde de Başkanın şahsî prestiji, ayrılık veya temerküzün derecesi üzerinde müessir olmaktadır.

Prezidansiyel ve parlâmanter rejimlerde, fakat bilhassa bunlardan ikincisinde, iktidar partisi çoğunluğunun büyüklüğü de, kuvvetler ayrılığını etkiler. Bu çoğunluk kuvvetli olduğu takdirde, partinin parlâmento içindeki otoritesi de büyük olur; iktidar, muhalefetin tazyikine mâruz kalmaz; memleket iradesini temsil ettiğini ileri sürebilir. Buna mukabil rakibi ile arasındaki fark çok küçükse (1950 seçimlerinden sonra İşçi partisinin Avam Kamarasındaki durumu gibi), gerek millet nezdindeki manevî mevkii, gerekse meclis içindeki maddî durumu sarsıntıya uğrar; partili milletvekillerinden birkaçının adem-i mevcudiyeti, muhalefetin oylamalarda üstünlük sağlamasına kâfi gelir. Dolayısıyla parlâmento önemini yeniden kazanır, kuvvetler ayrılığı da aslî hüviyetine kavuşmuş olur. Bu durumun mükemmel bir örneği, 1951 Martında Muhafazakâr partinin uyguladığı tüketme (épuisement) taktiğinde görülmektedir; filhakika Muhafazakârlar, bir sürpriz oy korkusuyla daima mecliste hazır bulunmaya mecbur kalan İşçi milletvekillerini yormak için, ardarda gece oturumları yaptırmışlardı. Mamafih nâmevcudların oylarının kullanılabilmesine imkân veren, Fransız «boîtier» usûlünün kabulü, zayıf çoğunluklu bir partinin parlâmentodaki durumunu takviyeye ve kuvvetler temerküzünü, onun lehine olmak üzere, yeniden tesise kâfi gelecektir. Gerçekten, iktidar partisinin yetkilerinin, memleketteki çoğunluğunun darlığı yüzünden kısıntıya uğraması, vârit görünmemektedir: Çelik sanayiinin millîleştirilmesinin, İşçi partisi tarafından 1950 seçimlerinden sonra gerçekleştirilmiş olması, buna bir delildir. Parlâmentodaki kuvvet, her zaman için memleketteki gerçek kuvvetten çok daha büyük önem taşır: İşçi partisinin 1945'de oyların ancak % 48.7'sini almış

olması, Avam Kamarasında 390 sandalyeye sahip bulunması vakıası karşısında, tamamen ikinci plânda kalmıştır; bizati-hî âmme efkârı, İşçileri kuvvetli bir çoğunluğa sahip telâkki etmiştir.

Çok-parti sisteminin tesirleri ise, aşağı yukarı simetrik-tir. Bu sistem, umumiyetle kuvvetlerin ayrılığına yol açar. Bir defa, anayasal ayrılığın serbestçe cereyanına imkân verir. Parlâmanter rejimde hükûmet, bir ortak partiler koalis-yonuna dayanmak zorundadır; bunların ittifakı ise, daima, kolayca bozulabilir bir mahiyet taşır; meclis koridorlarında, mevcut kombinezonu parçalayıp, yerine bir yenisini ikame etmek için, bitmek bilmez entrikalar tasarlanır. İki-parti sisteminde hemen hiç mevcut olmayan «parlâmento oyunu», burada gelişerek büyük önem kazanır; meclisler, hükûmet karşısındaki serbestilerini yeniden iktisap eder ve muhalefe-tin plâtonik protestoları arasında bir tescil görevi ile yetin-mekten kurtulurlar. Parlâmento ile hükûmetin, iki-parti sis-teminde sun'î mahiyet taşıyan, karşılıklı tesir vasıtaları, bu sistemde ehemmiyetlerini tekrar ihraz ederler. Parlâmento-ya hükûmeti düşürme imkânı sağlayan güvensizlik oyu ile, hükûmetin Parlâmentoyu seçmenleri huzuruna göndermesini mümkün kılan fesih yetkisi arasındaki simetrimin sembolleş-tirdiği bir kuvvetler dengesinden, bir frenler ve muvazene-ler sisteminden söz açmak kabil olur. Bu tesir vasıtaların-dan bazıları, parti sisteminin de direkt tesirine mâruz bulun-maktadır. Çok partili parlâmentolar, hükûmet karşısında gensoru usûlünü kullanmayı tercih ettikleri halde, iki-partili parlâmentolar daha ziyade soruyu kullanmaktadırlar; arada-ki fark, aydınlatıcı mahiyettedir. Düalist rejimde güven oyu hemen hemen otomatikleşmekte ve gerçek mânasını tamamen kaybetmektedir; meclis, murakabesini icra edebilmek için, hiç bir müeyyidesi olmayan soru ile yetinmek zorundadır. Çok-partili rejimlerde ise güven oyu, her an hükûmetin var-lığını tehlikeye sokabilir; bir oylama ile sonuçlanan gensoru-nun önemi de, bundan ileri gelmektedir.

Çok-parti sistemi, bazan, Anayasadan veya müesseseler-in mahiyetinden doğan kuvvetler ayrılığına bir ikincisinin eklenmesine yol açar. Klâsik kuvvetler ayrılığı, devlet fonk-siyonlarının, hukukî mahiyetlerine göre tefrikine dayanmak-

tadır : Parlâmento, genel kapsamlı tasarruflar olan kanunları yapar; hükûmet de, ferdî tasarruflarla bunları tatbik eder. Bunun karşısında, devletin maddî görevlerinin (mâlî, ekonomik, sosyal, inzibatî, adlî, eğitsel, askerî, diplomatik v.s.) tefrikine dayanan bir kuvvetler ayrılığı da tasavvur olunabilir. Muhtelif bakanlıkları mütecanis sektörler halinde yeniden gruplandırmak suretiyle, devlet faaliyetlerinin ufkî bir tasnifini yapmak mümkündür : Böylece, ekonomik sektör (endüstri, ticaret, tarım, deniz ticareti, maliye); sosyal sektör (sosyal dâvalarla, muhtaç kişilerle ve düşkün sınıflarla meşgul olan «eşitlikçi» sektör); kamu düzeni sektörü (polis ve adliye); ideolojik sektör (öğretim, eğitim, propaganda, sanat ve edebiyat eserlerinin kontrolü v. s.); diplomatik sektör (dışişleri ve ordu) ortaya çıkacaktır. Çok-partili bir parlâmanter rejimde bazan bu ufkî kuvvetler ayrılığı, geleneksel şakulî ayrılığa inzimam eder. Hükûmet ortaklarından herbiri, kendi seçmen kütlesini memnun etmesine veya siyasî stratejisini geliştirmesine imkân verecek, belli bir faaliyet sektörünü isteme yoluna gider.

Bu ihtisaslaşma her zaman mevcut değildir. Aksine, bazı hükûmet kombinezonları, tarafsızlaştırma taktiğini uygulurlar. Bunda, biribirini tamamlayıcı bakanlıklar, her bakanın siyasetinin, kendisine muhalif olan komşusu tarafından yumuşatılmasını sağlamak maksadıyla, rakip partilere tevdi edilir veya bir bakanın yanına, onu gözetlemek ve kontrol etmek üzere, başka partiden gelen bir siyasî müsteşar verilir. Bazan da ihtisaslaşma ancak rüşeym halinde mevcut olur: Üçüncü Cumhuriyette Radikal parti, umumiyetle İçişlerini, daha seyrek olmak üzere de Millî Eğitimi uhdesinde tutmuştur. Mamafih bu iş çok ileri götürülebilir : Fransa'da üç-parti ittifakı zamanında ortaklardan herbiri, millî hayatın mütecanis bir sektörüne hâkim bulunuyordu. Bundan başka, partilerin sert disiplinleriyle seçimlerdeki infiradçılıkları, parti tesanüdüne hükûmet tesanüdü üzerinde açık bir üstünlük sağlıyordu. Bu şartlar altında Bakanlar Kurulu, çeşitli partilerin elçilerinin bir uzlaşmaya varmak için gayret sarfettikleri bir Diet'i andırmaktaydı; ekseriya önemli Kabine toplantılarından önce, her partiye mensup bakanlar, takip edecekleri müşterek hareket hattını tâyin maksadıyla ayrı top-

lantılar yapıyorlardı. Ufkî kuvvetler ayrılığı, nadiren bu derece ileri götürülmüştür. Bunun, geniş ölçüde, ortak partilerin iç yapılarına bağlı olduğu görülmektedir; adem-i merkeziyetçi, yumuşak ve zayıf disiplinli partilerden mürekkep bir sistemde milletvekillerinin ferdiyetçiliği, bakanlara da akseder ve sektörlerle bölünme olayını engeller. Sert veya merkeziyetçi partilerden mürekkep bir sistem ise, buna daha müsaittir. Fransa'da 1947'den sonra M. R. P. ve Sosyalist partisi safalarında görülen disiplin gevşemesi ve çok zayıf bir yapıya sahip bulunan Radikal partinin çoğunluk blokuna girişi, ufkî ayrılığı ziyadesiyle hafifletmiştir. Ortak partilerin karşılıklı kuvvetleri de büyük önemi haizdir; gerçek bir sektörler ayrılığı, bunların birbirine aşağı yukarı denk olmasını gerektirir. Ufkî kuvvetler ayrılığı, çok-parti sisteminde hükümet koalisyonlarının bir çeşidi olmakla beraber, bunun yegâne şekli değildir; aksine, klâsik şakulî ayrılığın derinleşmesi, genel bir fenomen mahiyetini taşımaktadır.

Başkanlık rejiminde hükümet, meclislerin tereküp tarzını aksettirmedeği cihetle, ancak ikinci ihtimalin vuku bulabileceği âşikârdır. Filhakika müesseselerin mahiyetinden doğan tecerrüdü izale ederek, Parlâmento ile İcra Organı arasında köprü kuracak bir çoğunluk partisi mevcut değildir. Başkanın kendi partisi üzerindeki otoritesi, meclisleri siyasetine râm etmesi için kâfi gelmez; zira mezkûr parti azınlıkta bulunmaktadır. Mamafih kuvvetler ayrılığı, iki-parti sisteminde Başkanlıkla parlâmento çoğunluğunun aynı partide birleşmemesi şikkindakine nazaran, daha hafiftir. Zira Başkan, karşısında siyasetine muhalif, mütecanis bir parlâmento çoğunluğu değil; yekdiğerinden ayırmağa çalışabileceği müteaddit partilerden mürekkep gayr-ı mütecanis bir çoğunluk bulur. Aradaki fark, kuvvetler ayrılığından ziyade, hükümetin otoritesi bakımından bârizdir.

Partiler ve Hükümet Otoritesi : Tek-parti, hükümet otoritesini âşikâr surette kuvvetlendirir : Meclisler, görüşmelerin yerini düzenli alkışların aldığı bir kuyruk-parlâmento haline gelir; tartışmalar nihayet, milletvekillerinin, hükümetin genel siyasetini asla bahis konusu etmeksizin, teferruata müteallik hususlarda şu veya bu bakana yönelttikleri teknik tenkidlere inhisar eder (Bu sistem Sosyete Rusya'da hayli geliş-

tirilmiştir). Tatbikatta bir demokrasi ve parlâmentarizm manzarası, sert bir diktatörlüğü maskeler. Tek-partinin yapısını ve devlet içindeki gerçek mevkiini de hesaba katmak lâzımdır. Totaliter olmayan bir parti, sınırlı bir muhalefetin gelişmesine müsaade ederek, diktatörlüğe bir dereceye kadar elâstikiyet getirebilir. Devletle tamamen birleşmemiş olan bir parti de, bizzat bir muhalif kuvvet teşkil edebilir : Zaman zaman faşist tek partiler, rejimin muhafazakârlığına karşı başkaldırmışlar ve bu yüzden sert temizliklerle manevî ölüm cezalarına mâruz kalmışlardır. Öte yandan bazıları da, faaliyetleri pek önemsiz olan Portekiz Millî Birliği gibi, devlet teşkilâtı dışında yer almakta ve fiilî kudretten mahrum bulunmaktadır. Bu ihtirazî kayıtlar bir yana bırakılırsa, tek-partinin, bir taraftan kuvvetler muvazenesine ve sınırlı hükûmete dayanan demokratik bir rejimin dış çizgilerini muhafaza ederken, öte taraftan da onun yerine mutlak yetkili hükûmete sahip otoriter bir rejimi ikame etmekte kullanılan bir vasıta olduğu muhakkaktır. Tek-parti; bir siyasî rejimin bütün gerçeklik ve özünü boşaltıp, onun sadece dış görünüşünü boş bir kabuk gibi muhafaza etmeğe ve bunun içerisinde bambaşka bir sistem kurmağa dayanan çağanoz usûlünün, çağımızda siyasî alanda vücut buluşunu ifade etmektedir; nitekim XVIII. ve XIX. yüzyıllarda kabine ve krallığın biribirinden tedricen ayrılışı, eski mutlak monarşilerin parlâmenter demokrasiler istikametinde başkalaşabilmelerini mümkün kılmıştı.

Bu derece köklü bir değişim meydana getirmemekle beraber, iki-parti sistemi de, hükûmet otoritesini kuvvetlendirmiş; fakat bunu, demokrasi cihazını tahrip etmeksizin gerçekleştirmiştir. Mezkûr sistemin, şekli kuvvetler ayrılığının yerine bir kuvvetler temerküzünü ikame etme istidadında olduğunu görmüştük; ancak bu temerküz, hükûmet lehine ve parlâmento aleyhine vuku bulmaktadır. Parti, bunlardan ilkinin, ikincisi üzerindeki hâkimiyetini sağlayacak bir vasıta haline gelmektedir; zira parti liderleri hükûmeti ellerinde tutmakta, parlâmento çoğunluğunu teşkil eden milletvekilleri ise onlara tâbi durumda bulunmaktadır. Bu halde partinin iç hiyerarşisi, bir bakıma, devlet müesseselerinin yapısına aksetmiş olur. Hükûmet içinde parti tesanüdü, kabine tesanüdünü tah-

kim ve takviye eder; partinin yüksek liderlerinin milletvekilleri üzerindeki otoritesi, kabine-meclis münasebetlerinde, parlâmentonun hükûmete tâbi olmasına yol açar. Nitekim liberal bir yazar, Mr. Ramsay Muir, «kabine diktatörlüğü» tarzında bir ifade kullanabilmişti. Hükûmetin prestij ve otoritesini arttıran vasıtalar, partinin iç hiyerarşisinden ibaret de değildir: İki-parti sistemi, parlâmanter rejimin ayırıcı özelliğini teşkil eden, kuvvetler arasındaki karşılıklı tesir vasıtalarının, köklü bir değişime uğramalarına da sebebiyet verir. Parlâmentonun hükûmete tesir vasıtaları, önemlerini veya kendilerine has anlamlarını kaybederler. Nazarî olarak parlâmentoya hükûmeti düşürme yetkisi veren güvensizlik önergesi veya oyu, çoğunlukla azınlık arasındaki farkın küçük olduğu zamanlarda görülen sürpriz oylar dışında (ki, bu gibi haller de daima istisnaî karakter taşır), artık bu neticeye ulaşamaz olur. Anılan ihtimal bir yana, parlâmentonun imtiyazlarını yeniden ele geçirmesi ve kabineyi düşürebilmesi, ancak iktidar partisinin iç disiplininin zayıflığı veya gevşemesi sonucunda imkân dahiline girer. İktidarın kullanılmasının, hükûmet partisi içinde daima ihtilâflar yaratacağı, hizip mücadelelerini ve mutedillerle müfritler arasındaki zıddiyeti şiddetlendireceği muhakkaktır; ancak bu uzlaşmazlıklar, hemen hiçbir zaman bir parçalanmaya kadar gitmez. En fazla, çoğunluk partisine mensup bazı milletvekillerinin, yönetici hizbe karşı muhalefetlerini göstermek maksadıyla, bir güven oyu sırasında hazır bulunmadıkları (daha da nadir olmak şartıyla aleyhte oy kullandıkları) görülür; bu da, ancak çoğunlukla azınlık arasındaki fark, bu öfke tezahürünün zararsız kalmasını sağlayacak derecede büyük olduğu takdirde vukubulur. Hükûmet, güven oyunu, kendi partisi içinde disiplini yeniden tesis edecek bir silâh olarak, sık sık kullanır; böylece iç muhalefeti müşkül durumda bırakmak ve ihraçla tehdit etmek suretiyle, onu boyun eğmeğe mecbur eder.

Fesih hakkı, bu silâha büyük bir müessiriyet kazandırmaktadır. Çoğunluk partisi içindeki bir tefrika sonucunda hükûmet, milletvekillerini seçmen kütlesi karşısına gönderdiği takdirde, âsiler için yeni seçimlerde hezimete uğrama tehlikesi büyük olacak; iktidar partisi liderleri, karşılıklarına ortodoks adaylar çıkarmak suretiyle, tek turlu bir sistemde,

bunları acınacak duruma sokacaktır. Böylece parlâmento ile hükûmet arasındaki geleneksel tesirleşme vasıtaları, hükûmetin kendi partisi üzerindeki tesir vasıtaları haline gelmekte ve bir nevi becayış durumu ortaya çıkmaktadır : Çoğunluk partisinin iç hiyerarşisi, âmme müesseseleri arasında bir bağ teşkil etmekte; âmme müesseseleri arasındaki resmî bağlar ise, çoğunluk partisinin iç hiyerarşisini kuvvetlendirmektedir. Mamafih bu değişim, tek yönlü bir karakter arzeder : Kabinenin isyankâr milletvekillerini disipline sevk etmesini sağlayan silâhlar haline gelecek derecede müessiriyetlerini kaybeden veya aslî gayelerinden tamamıyla inhiraf eden vasıtalar, sadece parlâmentonun hükûmete tesir vasıtalarıdır. Buna mukabil hükûmetin parlâmentoya tesir vasıtaları, sonuçları değil, ancak işleyiş şekilleri bakımından değişikliğe uğramakta ve meclislere baskı yapma yolları olma vasıflarını muhafaza etmektedirler. Feshin, az önce izah olunan şekilde istimali, onun aslî gayesine sâdık bulunmaktadır : Yeni seçimler tehdidi ile kabine buhranlarını azaltarak hükûmet istikrarını kuvvetlendirmek; icra ile teşri arasında derin bir ihtilâfın mevcudiyeti halinde seçmen kütesinin hakemliğini sağlamak. Kabine, ister kendi partisindeki muhalifleri nedamete sevk etmek, ister müteaddit partileri hükûmet koalisyonu safalarında tutabilmek maksadıyla olsun, güven meselesini öne sürerken daima aynı düşünceyle hareket etmektedir : Parlâmentodaki durumunu kuvvetlendirmek. Feshi, ister kendi partisinden ihraç olunan muhalifleri, ister koalisyonu terketmiş olan eski ortakları seçimlerde yenilgiye uğratmak maksadıyla ilân etsin, gayesi, daima merhametsizce bir ameliyatta bulunmaktadır : Hükûmetin müessir bir faaliyet göstermesine engel olan bir iltihaba neşter vurmaktır.

Böylece iki-parti sistemi, sadece hükûmete parlâmento karşısında çoğunluk partisinin iç hiyerarşisinden doğan yeni ve çok kudretli bir tesir vasıtası kazandırmakla kalmayıp, aynı zamanda bir yandan parlâmentonun hükûmet üzerindeki klâsik tesir vasıtalarını kabine yararına felce veya istihaleye uğratmak, öte yandan da hükûmetin parlâmentoya tesir vasıtalarını ufak değişikliklerle muhafaza etmek suretiyle, parlâmanter teorinin öngördüğü kuvvetler muvazenesi altüst etmektedir. Bu tasvir, ancak çoğunluk partisi yeter derecede

vahdet arzettiği ölçüde doğrudur. Parti, yekdiğeri karşısında nisbeten müstakil durumda bulunan şahsiyetlerin meydana getirdiği bir yığından ibaretse, parti liderlerinin milletvekilleri karşısındaki kudreti, yani bakanların parlamento çoğunlukları üzerindeki otoritesi zayıflar. Çoğunluk partisi içinde oy disiplininin aslolması halinde hükümet, iç bölünmeleri ve parçalanma tehlikelerini önlemeğe çalışmakla yetinerek, sâkin bir hayat sürer; böyle bir disiplin mevcut olmadığı takdirde ise, sözü geçen mekanizmalar işlemez : Parti hiyerarşisi amelî olmaktan ziyade nazarî hale gelerek, hükümete meclis üzerinde gerçek bir otorite sağlayabilmekten çıkar. Mecliste muhalefet, teker teker ayartma oyunu ile çoğunluğu parçalayabilme ümidine sahip olur; saray entrikaları önemlerini, parlamento da prestijini yeniden kazanır. Azınlık partisi, hükümetin sağlamlığı sebebiyle erken bir başarıya ulaşma şansından tamamen mahrum bir halde, münhasıran gelecek seçimleri gözeten bir propaganda kampanyası ile yetinmekten kurtulur; bu durumda hükümet o kadar sağlam bir mahiyet arz etmemekte ve bir çoğunluk değişmesi ümidi hayal olmaktan çıkmaktadır. Ancak gerek partilerin genel gelişimi, gerekse (iki-parti sistemine temel vazifesi gören) çoğunluk sisteminin mantığı, partilerin yapılarının ve dolayısıyla hükümet otoritesinin kuvvetlenmesine gerçekten yol açar görünmektedir.

Hükümetin, çoğunluk partisinin militanlarına ve bunların iradelerini ızhar eden teşekküllere bağlı bulunuşu, onun otoritesindeki bu artışı bir dereceye kadar izale etmektedir. İşçi hükümeti, Avam Kamarasından ziyade, İşçi Sendikaları Birliğine dayanır. İki-parti sisteminde hükümet, fiiliyatta parlamento tarafından düşürülemezse de, bir parti toplantısı tarafından düşürülmesi mümkündür. Bu vakıalar doğru olmakla beraber, bunlardan ekseriya mübalağalı sonuçlar çıkarılıyor; zira görmüş olduğumuz gibi, partilerin gelişimi, iç demokrasiyi ve militanların hareket serbestilerini gittikçe kayıtlama istikametindedir. Liderlerin Kongreye tesir vasıtaları günden güne müessiriyet kazanmakta ve bu da, onların fazla güçlkle karşılaşmaksızın liderliklerini muhafaza edebilmelerine imkân vermektedir. Üstelik hükümet mevkilerini de işgal ediyorlarsa, bu tesir vasıtaları; iktidarın prestiji,

dikbaşlıları yola getirmek maksadıyla dağıtılacak menfaatler ve parti çoğunluğunun tehlikeye düşeceği tehdidi sayesinde, bir kat daha kuvvet kazanır. Liderler, parti kongresi tarafından tasvib edilmedikleri takdirde hükûmetten çekilmeye mecbur kalacaklar; bu ise, aynı partiye dayanacak yeni bir hükûmet teşkilini oldukça zorlaştıracaktır; mezkûr güçlük, fesih yolunu açacaktır; çoğunluk partisinin, iç ihtilâfları sebebiyle hükûmet etme yeteneğinden mahrum olduğunu itirafa mecbur kalacağı, böyle bir durumda vukubulacak bir fesih ise, pek muhtemelen mağlubiyete müncer olacaktır. Bu muhakeme tarzı gayet kuvvetlidir; parti liderlerinin bunu çeşitli şekillerde tekrarlamaları, parti kongrelerinde çoğunluğu sağlamalarına umumiyetle kâfi gelmektedir. Parti içi ihtilâflar, nihayet, kabinenin kısmen değiştirilmesi ile sonuçlanır; hükûmetin bir parti kongresi tarafından düşürülmesi, iki-parti sisteminde son derece nadirdir. Parti militanlarının faaliyetlerinin hükûmet otoritesini zayıflattığı doğru olsa bile, bu keyfiyet mahdut ölçüde kalmaktadır.

Başkanlık rejiminde, aynı partinin Başkanlıkla parlâmento çoğunluğunu elinde bulundurması halinde, yukarıdaki şema bazı değişikliklere uğrar; aksi hipotezde ise, tamamen tersine döner. Birinci halde parti, parlâmanter rejimde olduğu gibi, hükûmetle meclisler arasında bir bağ tesis eder; Başkanın çoğunluk partisinin lideri oluşu, ona parlâmento karşısında otorite kazandırır; parti hiyerarşisi, hükûmet otoritesini kuvvetlendirir. Ancak icra ile teşri arasındaki klâsik tesirleşme vasıtaları bu rejimde mevcut bulunmadığı için, bunların iki-parti sisteminin etkisinde kalmaları da bahis konusu olamaz; dolayısıyla, hükûmetin parlâmento karşısındaki imtiyazları bâki kalırken, parlâmentonun hükûmet karşısındaki imtiyazlarının zayıflaması vakıasına tesadüf olunmaz; iki-parti sistemi daha mahdut bir tesir icra eder. Parlâmento çoğunluğu ile başkanlık ayrı partilerin ellerinde bulunduğu takdirde ise, bu tesir tamamen aksi yönde olur: İki-parti sistemi, meclislere, başkanın iktidarına kuvvetle karşı koyma ve bunu adamakıllı sınırlandırma imkânı veren, mütecanis bir parlâmento çoğunluğu sağlar. Kuvvetler ayrılığı artarken, hükûmetin imtiyazları zayıflar. Bu zayıflamanın derecesi, çoğunluk partisinin haiz olduğu vahdet ve disip-

linin derecesine bağlıdır; bu faktörlerin ikisi de, daima, yukarıda izah olunan durumun aksi istikametinde tesir gösterirler : Çoğunluk partisi ne kadar disiplinliyse, Başkana karşı muhalefeti o kadar kuvvetli, hükûmet otoritesi de o nisbette zayıf olur. Buna mukabil, rakibine daha büyük bir manevra serbestisi ve entrika imkânı bahşeden gayr-ı mütecanis ve disiplinsiz bir çoğunluk partisi, Amerika misalinin gösterdiği veçhile, Başkanlık karşı partinin elinde bulunduğu sırada onun durumunu kuvvetlendirir, aksi hipotezde ise bunu zayıflatır.

Böylece partilerin iç yapılarının zayıf oluşu, iki-parti sistemini çok-parti sistemine yaklaştırmaktadır. Bu ikinci sistemin sonuçları, siyasî müesseselerin mahiyetine göre, çok değişik şekiller arzeder : Çok - parti sistemi, parlâmanter rejimde hükûmeti zayıflatır, başkanlık rejiminde ise daha ziyade kuvvetlendirir. Fransa'nın İngiltere ile mukayesesi, birinci fenomeni iyi izah etmektedir. Bu memlekette bir çoğunluk partisinin mevcut olmayışı, ya bir koalisyona dayanan gayr-ı mütecanis kabinelerin veya komşu partilerin parlâmentodaki desteğinden faydalanan azınlık hükûmetlerinin teşkilini zarurî kılar. Birinci tipteki kabineler, üyelerinin çelişik eğilimleri yüzünden, mütemadiyen parçalanırlar; zira burada parti tesanüdü, hükûmet tesanüdünü kuvvetlendireceği yerde, onun aleyhinde işlemektedir. Muhalefet, bizatihî hükûmetin kalbinde mevcuttur; her ortak parti, sadece açık düşmanlarına değil, müttefiklerine karşı da tetik durmaya mecbur bulunmaktadır. Hattâ bu müttefikler, görmüş olduğumuz gibi, onun seçimlerdeki en tehlikeli rakiplerini teşkil ederler; zira çok - parti sisteminde seçim kampanyası, zarurî olarak, en yakın komşulara yöneltilir. Bu itibarla hükûmetin faaliyet programı, pek kısa bir devreye, sınırlı hedeflere ve tamamen palyatif mahiyetteki tedbirlere inhisar etmek zorundadır. Gerçekten çok-parti sistemi, yarım tedbirlerle idareye ve mütemadî surette cârî işlerle iştigale yol açar. Tecanüs avantajına sahip olmakla beraber, parlâmento desteğinin daha şüpheli oluşu bakımından handikaplı bulunan azınlık kabineleri de, nadiren başka türlü faaliyet gösterebilirler; dolayısıyla bunlara, diğerlerine nazaran, kaideten daha seyrek rastlanılır. Müttefiklerin, seçmen nazarında daha

az câlib-i dikkat ve daha az itibar kırıcı olan, parlâmentoda destekleme yoluna sığınmalarına imkân vermektense; onları da, iktidarın mesuliyetlerine ve uyandıracağı tabii hoşnutsuzluğa ortak etmek üzere, hükûmet gemisine almak, daha istifadelidir. İskandinavya'dakiler müstesna, azınlık hükûmetleri, umumiyetle ittifaklardaki bir değişikliğin zeminini hazırlamağa veya böyle bir değişimin imkânsızlığını göstermeğe mâtuf intikal kabineleridir.

Kendi içinde zayıf olan çok - partili hükûmetler, parlâmento ile münasebetlerinde daha da zayıftırlar. Gerçeklik ve canlılığına kavuşan kuvvetler ayrılığı, bilhassa parlâmentoya fayda sağlar; muvazenenin bozulması, açıkça onun lehinde cereyan eder. Teşrinin icra üzerindeki tesir vasıtaları, bütün müessiriyetlerini yeniden kazanırlar; hükûmetin meclisler karşısındaki imtiyazları ise, tesirlerini hemen tamamen kaybederler. İki-parti sisteminde istisnaî ve nadir olan hükûmet düşmeleri, sıklaşır ve normalleşir; değişik hükûmet kombinasyonlarında ekseriya aynı şahısların yer alması vakıası da, bunu ancak kısmen telâfi eder. İki - parti sisteminde yerini daha ziyade soruya bırakmış olan gensoru. hükûmetin denetlenmesini, hattâ varlığının tehlikeye düşürülmesini sağlayan başlıca vasıta haline gelir; bu usûl daima, teknik olmaktan ziyade siyasî, mevzî olmaktan ziyade umumî bir mahiyet taşır. Nihayet muhalefet, herhangi bir oylama dolayısıyla, hükûmeti, düşürmeksizin azınlıkta bırakmaya çalışır: Parlâmento, hükûmetin teşebbüslerini felce uğratar ve isteklerine karşı koyar. İki-parti sistemlerinde kabinenin çoğunluk partisi üzerindeki nüfuzu, bellibaşlı kanunlarla bütçenin, büyük bir güçlüğe mâruz kalmaksızın kabulünü sağladığı halde, çok-parti sistemlerinde çoğunluk partileri koalisyonu, benzer bir disipline hemen hiç ulaşamaz. Hükûmet, iktidarını idame ettirse bile, bilhassa seçimler bakımından hassas olan konularda, tasarılarının önemli değişikliklere uğramadan kabulünü sağlayabilecek kudretten umumiyetle mahrum bulunur.

Meclislerin pek kuvvetli baskı vasıtalarının tesiri altında bulunan hükûmet, onlar karşısında gerçekten müessir mahiyette hiçbir yetkiye sahip değildir. Başlıca silâhı olan fesih hakkı, bütün pratik önemini kaybederek kartondan bir kılıca dönmektedir. Burada yaygın bir karıştırmadan kaçınmak

gerekir. Bazıları, İngiliz kabinesinin otoritesine karşılık, Fransız hükûmetlerinin iktidarsızlıklarının gerçek sebebini, fesih yokluğunda görürler; parlâmanter rejimi, fesihle güvensizlik oyunun yekdiğerine paralel olduğu bir icra-teşri muzanesi sistemi tarzında tarif eden bu müelliflere nazaran, bunlardan ikincisi muhafaza edilirken birincisinin görünmez olması, muvazeneyi parlâmento lehine bozmuş ve hükûmeti zayıflatmıştır. Bu tahlil, fazlasıyla şekli mahiyet taşır: Fesih kullanılmaz hale gelmesi, çok-parti sisteminde hükûmetlerin zayıflığının sebebi olmaktan ziyade, neticesidir. Üçüncü Cumhuriyet zamanında fesih hakkı mevcuttu; ancak hükûmet, buna cesaret edemediği, bu iş için gerekli enerjiden mahrum bulunduğu içindir ki, mezkûr hakkı kullanmamıştı. Weimar Almanya'sında da fesih hakkının istimali, hükûmet otoritesini kuvvetlendirmemiş, bilâkis rejimin iktidarsızlığını açığa vurmak suretiyle, onun sukutunu çabuklaştırmıştı. Fesih, seçmen kütesinin kanaatini açıkça belirtmesine ve isteklerine uyan çoğunluğu göstermesine imkân vermemesi dolayısıyla, müessiriyetini kaybetmektedir. Nisbî temsilin ortaya çıkardığı, müteaddit bağımsız partilerden mürekkep bir sistemde oy kaymaları, parlâmento içindeki kuvvetler muvazenesinde hissedilir bir değişme yaratamayacak derecede önemsizdir; fesihten önceki hükûmet kombinezonları, fesihten sonra da imkân dahilinde kalmağa devam eder ve hiç bir şey halledilmiş olmaz. İki turlu seçim usûlünün vücut verdiği bir ittifaklar sisteminde daha vâzih neticeler alınabilirse de, bu defa merkez partisinin tahtaravalli oyunu, millî iradenin tecellisini gölgeler ve seçimlerin önemini azaltır. Velhâsıl fesih hakkı, ancak iki-parti sisteminde gerçek bir müessiriyet gösterir; bu sistemde de, parlâmento ile hükûmet arasında bir ihtilâf çıkması ihtimali, partilerin disiplin ve kaynaklılığı nisbetinde zayıfladığından, bu gibi ihtilâfları halletme hususunda feshe ihtiyaç kalmaz. Gerçekten mezkûr sistemde fesih, «şon yıl demagojisi»nden kurtulmak ve seçimlerin, iktidar partisince kendisi için en elverişli olduğuna hükmedilen anda yapılmasını sağlamak maksatlarıyla, meclislerin ömrünü kısaltmaya yarayan bir vasıta olma yolundadır; böylece bu parti, seçim mücadelesinde hükûmetle muhalefet arasında mevcut bulunan tabii handikapı telâfiye çalışır.

Partilerin yapıları, karşılıklı kuvvetleri ve ittifakları da hükûmet otoritesi üzerinde tesir icra etmekle beraber; bu muhtelif konularda kesin sonuçlara varmak güçtür. En bâriz değişimi, hâkim bir partinin mevcudiyeti yaratır. Bu hal, hükûmeti kuvvetlendirir ve parlâmentonun nüfuzunu azaltır; istisnaen hâkim parti, Norveç ve İsveç'te görüldüğü üzere, mutlak çoğunluğa sahip bulunduğu takdirde, iki-parti sistemine çok yaklaşmış olur. Mamafih mezkûr durumun anormal ve istikrarsız karakteri, umumiyetle iktidar partisini teenni göstermeğe sevkeder; yani bu parti, ekseriya mütecanis bir hükûmet kurmaktan sarf-ı nazar ederek, iktidarı müttefikleriyle paylaşmayı tercih eder; bundan maksat, sadece parlâmentodaki kuvvetini arttırmak veya mes'uliyeti paylaşmak değil, aynı zamanda ittifaka, kendisinin de mutlak çoğunluğu kaybetmesi halinde iktidarda kalabilmesini mümkün kılacak, normal ve itiyadî bir karakter vermektir. Çok-parti sistemine has olan koalisyon hükûmetleri psikolojisi, böyle bir koalisyona lüzum bırakmayan istisnaî durumlarda da devam eder. Hâkim partinin, bütün rakiplerinin ittifakı sonucunda muhalefete düşmesi halinde ise, hükûmetin durumu, aksine çok zayıflar; zira uyuşmuş, kuvvetli ve birleşik bir muhalefet karşısında, bağdaşmaz, gayr-ı mütecanis ve disiplinsiz bir çoğunluk mevcut olur. Öte yandan, hâkim partinin iktidarda oluşunu yarı-meşru telâkki etmiş bulunan halk psikolojisi de, bu nevi koalisyonlardan daima bir parça huzursuzluk duyar; bu da, hükûmetin prestijini bir kat daha azaltır.

Sıkı ve müstakar bir ittifaklar sistemi de, yukarıdaki şemaları değiştirerek, çok-parti sistemini iki-partili rejime yaklaştırabilir. Gerçek bir ittifaklar düalizmi teessüs ettiği nisbette, durum iki-parti sistemine benzer. Bununla beraber bir ittifak dahilindeki tecanüs ve disiplin, her zaman için, tek bir partidekine nazaran çok daha mahdut ölçüde kalır; dolayısıyla hükûmet otoritesi daha zayıf, parlâmentonun hareket serbestisi ise daha geniş olur. Müttefiklerden biri, kuvvet veya bünye nisbetsizliği dolayısıyla diğerleri üzerinde hâkimiyet sağladığı takdirde, ittifakın daha da sağlamlaşması ve iki-parti sistemine benzerliğin daha bâriz bir hal alması mümkündür. Partilerin merkezîyetçilik ve disiplinlerinin te-

siri, bu kadar açık değildir. Bunlar, bir yandan, ayrı partilerden gelen şahısları müşterek bir görevde gerçek bir işbirliğinde bulunmaktan aînkoyan kuvvetli parti bağlarının mevcudiyeti sebebiyle, hükümet koalisyonlarını daha güçleştirir ve sathîleştirirler; öte yandan da, entrikaların etkisini ve milletvekillerinin münferiden tutum değiştirmelerini azaltmak suretiyle, bu koalisyonların istikrarını arttıırırlar. Denilebilir ki, çok-parti sisteminde disiplinli ve merkezîyetçi partiler, nisbeten müstakar, fakat kudretsiz hükümetlere; disiplinsiz ve adem-i merkezîyetçi partiler ise, daha kudretli, fakat daha az müstakar hükümetlere vücut verirler. Üçüncü Cumhuriyetle, Dördüncünün ilk yıllarının mukayesesi, bu farkı güzel izah etmektedir. 1939'dan önce partilerin zayıflığı, farklı siyasî teşekküllerden gelen şahısların, prestiji dolayısıyla müşterek bir liderin (Waldeck-Rousseau, Clemenceau, Poincaré) otoritesini az çok kabul ettikleri, nisbeten mütecanis kabinelere imkân veriyordu; bazı hükümetler, gerçek bir görüş birliğine ve oldukça büyük kudrete sahiptiler; ancak ortak partilerin disiplinsizliği ve mütemadî şahsî entrikalar, onları hayli bâriz bir istikrarsızlığa mahkûm etmişti. Buna mukabil 1945-1947 devresinde partilerin sert disiplini, hükümette tecanüs, hükümet başkanında gerçek bir otorite bırakmamış ve kabineleri iktidarsızlığa dâçar kılmıştır; ama aynı disiplin, çoğunluğun birliğini sağlamak suretiyle, hükümet istikrarına da âmil olmuştur; bir güvensizlik oyu, kabil-i tasavvur olmaktan çıkmıştır. Herşeye rağmen yukarıdaki formüller, seyyal ve vuzuhtan uzak olan bir durumu lâyıkıyla ifade edemeyecek derecede kesin ve mutlaktır.

Başkanlık rejiminde çok-parti sistemi, daha ziyade, hükümet otoritesinin kuvvetlenmesine, parlâmentonunkinin de zayıflamasına yol açar. Parlâmentoda başkanın partisiyle çoğunluk partisinin birbirine muhalif olması halinde, bu otorite artışı, iki-parti sistemindekine nazaran, pek bâriz olur; icra organı, meclislerde, mütecanis ve kaynaşmış bir çoğunlukla karşılaşacak yerde, bölme ve parçalama manevralarına müsait, gayr-ı mütecanis bir koalisyon bulur. Onun bakımından bu durum, iki-parti sistemiyle partilerin disiplinsizliği keyfiyetinin bir araya gelmiş olması hipotezindekinden de daha elverişlidir; zira ayrı partiler arasındaki rekabet, aynı partinin

mensupları arasındakinden daha kuvvetlidir. (Mamafih A. B. D.'de partilerin tecanüssüzlüğü o derece bârizdir ki, arada hissedilir bir fark kalmamaktadır). Başkanlıkla parlâmento çoğunluğuna aynı partinin hâkim olması halinde ise, çok-parti sistemi, iki-parti sistemindekine nisbetle zayıf bir hükûmet otoritesine yol açar; zira Başkan, çoğunluk partisi lideri sıfatıyla haiz bulunduğu kudreti, meclisler üzerinde taziyik icra etmek maksadıyla kullanmak imkânından mahrumdur. Mamafih hükûmet, her halde, parlâmanter rejimdekiyle kıyaslanamayacak derecede kuvvetlidir. Parlâmanter rejimde çok-parti sisteminin hükûmete kaybettirdiği iki vasıf, burada mahfuz kalmaktadır: Tecanüs ve istikrar. Parlâmento, hükûmetin kanun tasarılarına muhalefet edebilirse de, onu ne düşürebilir, ne de parçalayabilir; bilâkis hükûmet, kendisini müşkül duruma sokan parti koalisyonlarını parçalamak, bunları kendi isteklerine uygun şekilde yeniden kurmak ve bilhassa her muayyen tasarı için geçici ittifakları teşvik etmek üzere, kendisini destekleyen milletvekillerinin yardımlarından faydalanarak, parlâmento entrikalarına girişebilir.

Çok-parti sistemi, başkanlık rejiminin yapısında daha da derin bir değişim meydana getirir; yani onun şahsî karakterini kuvvetlendirir. İki-parti sisteminde partiler, bağımsız bir şahsiyetten ziyade, içlerinden birinin lideri olarak gözüken Başkanı gölgede bırakan derecede büyüktürler. Çok-parti sisteminde ise, Başkanın heybetli siması, bir partiler yığını içerisinde tek başına yükselir; kendisinin bunlardan birine mensubiyeti, o partiye hiçbir itibar kazandırmaz; zira bu, tek başına hükûmet edemiyen bir azınlık partisinden ibarettir. Başkana teveccüh etmiş bulunan halk çoğunluğu şahsî bir karakter iktisap eder. Hiç bir parti, milletin temsilcisi olduğunu iddia edemezken, sadece Başkan bunu ileri sürebilir. Parlâmento çoğunlukları, seçim neticeleri kadar, parti kurmaylarının isteklerinin de rol oynadığı partilerarası ittifakların sonucudur; Başkan ise, halk çoğunluğunun, kendi şahsında açıkça ifadesini bulduğunu, haklı olarak iddia edebilir. Çok-parti sisteminin tabii iktidarsızlığı, müessiriyet ve devamlılık arzeden tek şahıs olan Başkanın imtiyazlı durumunu, daha da âşikâr şekilde tebarüz ettirir. Çok-partili başkanlık rejimlerinin şahsî iktidara yönelmeleri tabii bir temayül-

dür; sistemin mahiyeti icabı olarak hemen hemen dayanılmaz hale gelen bu iğvaya mukavemet edebilmek için, Başkanlık makamında bulunan şahsın çok kuvvetli bir karaktere sahip olması gerekir. «İğva» tabiri, şahsî iktidarın kötü bir şey telâkki edildiği intibahı yaratmaktaysa da, parti içi iktidarın geçirdiği evrim, bu fikrin gittikçe kuvvetinden kaybettiğini göstermiş bulunmaktadır.

Partiler ve Muhalefet Fonksiyonu : Yukarıda, devlet faaliyetlerinin sektörlere tasnifine dayanan ufkî kuvvetler ayrılığı ile, eski geleneksel teşri-icra ayrılığı arasında bir tefrik yapılmıştı. Bu ikinci tefrik, bizzat şakulî plânda dahi, hükümet fonksiyonu ile muhalefet fonksiyonu arasındaki yeni bir ayırım lehine olarak, önemini gittikçe kaybetmektedir. Teşkilâtlanmış bir muhalefetin varlığı, «Batı» demokrasisinin; yokluğu ise «Doğu» demokrasisinin ayırıcı özelliğini meydana getirir. Tarih boyunca böyle ayrı bir muhalefet teşkilâtının birçok izlerine rastlamak mümkündür : Roma Cumhuriyeti zamanında *intercessio* hakkı ile mücehhez pleb tribünlerinin ihdası, hiç değilse başlangıçta, bu fikre tamamen tetabuk etmekteydi; daha sonraları Kilise, Ortaçağın feodal hükümdarları karşısında aynı neviden bir rol oynamıştı. XVIII. yüzyıldan sonra, muhalefet fonksiyonu artık ayrı olarak teşkilâtlandırılmamıştır; devlet içinde gerçek hükümet müesseselerine muhalif, müstakil müesseseler yaratılacak yerde, bizatihî hükümet müesseseleri arasında bir rekabet tesis olunmuş; «kuvveti kuvvetle sınırlandırmak», bir dış muhalefet yerine hükümet içerisinde bir muhalefet meydana getirmek suretiyle, aynı genel gaye takip edilmiştir. Teşri ile icranın ayrılması, menşesinde bu düşüncenin mahsulüydü; kralın yanında, onu sınırlandıracak bir meclis kurulmuştu. Teşriî ve icraî tasarruflar arasındaki ince tefrikin yegâne gayesi, bu düalizmi, teknik bir görevler bölümü ile meşrulaştırmaktı; böylece kuvvetler ayrılığı, iş bölümünün bir sonucu olarak mütalâa edilmişti. Hükümdar sahneden çekilir çekilmez Jacobine'lerin giriştiği tecrübe, kuvvetlerin meclis elinde toplanmasının tehlikelerini gösterince, muhalefet fonksiyonunu tecessüm ettirecek yeni kurumlar aranmış ve daima bu fonksiyonun, muhtelif devlet organları arasındaki bir iç rekabet şeklinde tezahürüne çalışılmıştır. Çift meclis sistemi

aynı düşüncenin ifadesidir. Siyasî partilerin çağdaş gelişimi, bir yandan klâsik kuvvetler ayrılığında değişme yaratırken, öte yandan da muhalefet fonksiyonunu istihaleye uğratmış ve bu fonksiyonu, yeniden hükûmet dışındaki ayrı bir organda tecessüm ettirmiştir : Azınlık partileri, pleb tribünlerinin mirasçlarıdır.

Bununla beraber tek-parti sisteminde dış muhalefet mevcut değildir. Tıpkı Fethi Bey'in başarısızlığından sonra Ankara Millet Meclisinde «bağımsız» milletvekilleri bulunduğu gibi, Moskova Yüksek Sovyetinde de «partisiz» milletvekillerine pek âlâ rastlanılabilir; ancak her iki gruptakiler de, parti listelerinden seçilmiş ve partice tayin olunmuşlardır. Tek-parti sisteminde gerçek muhalefet, bizatihî parti içerisinde bulunur; bu muhalefet, parti toplantılarında hükûmeti az çok serbestçe tenkid eden muhalif gruplar, azınlık temayülleri tarzında tezahür eder; bunların, Türkiye'de görüldüğü gibi, parlâmento plânında ifade bulmaları dahi mümkündür. Sovyet Rusya'da teşkilâtlı hizipler, 1934 yıllarına kadar Komünist partisi içinde varlıklarını muhafaza etmişler ve Lenin devriyle Stalinizmin ilk yıllarında hayli önemli bir rol oynamışlardır. İtalya'da Faşist partisi, daima açık bir sol, sağ ve merkez bölünmesi göstermiştir. Almanya'da 1934'den önce Nazi partisinde oldukça ciddi ihtilâflar mevcut olmuştur. Öte yandan bugünkü Rus Komünist partisi, «kendi kendini tenkid» tarzında, hayli orijinal bir iç muhalefet sistemi geliştirmektedir : Parti üyeleri ve bütün kademelerdeki liderler, daima kendi faaliyetlerini bizzat tenkide ve kendi hatalarının hesabını vermeğe davet olunmaktadırlar. Doğrusu istenirse bu usûl, muhalefet fonksiyonundan ziyade, alenî itirafı andırmaktadır; maksadı, rejime karşı bir mukavemet meydana getirmekten ziyade, böyle bir mukavemeti bertaraf etmektir. Kendi kendini tenkid, bilhassa, bütün kademelerde parti ortodoksluğunu ve mutlak itaati sağlamak maksadıyla kullanılır görünmekte; temizlik ve ihraçlar sistemini tamamlamaktadır; kendi kendini tenkid, bir şahsın, parti yönetimine karşı kusurlarını itiraf etmesinden ve parti camiası içinde kalma hakkını elde etmesinden ibarettir. Bu bakımdan partilerin muhalefet fonksiyonu üzerindeki tesirlerinin tahlili, eşyanın tabi-

atı icabı olarak, esas itibariyle birden çok partiye sahip sistemler bakımından bahis konusu olabilir.

Çok - parti ve iki - parti sistemleri, tamamen farklı yapılara vücut verirler. İki-parti sistemi, muhalefeti gerçek bir müessesese haline getirme istidadındadır. Bu sistemde hükümet ve muhalefet fonksiyonları ayrılığına paralel olarak, çoğunluk ve azınlık partileri arasında aynı derecede kesin bir organlar ayrılığı da mevcuttur; bu iki ayrılığın birlikte bulunuşu, hukukçuların kastedtiği teknik mânada, gerçek bir kuvvetler ayrılığını ortaya çıkarır. Büyük Britanya'da azınlık partisi lidere, «Majestelerinin Hükûmetine karşı Muhalefet Lideri» tarzındaki resmî unvanla birlikte, devletçe maaş tahsis olunması, muhalefete gerçekten kamusal bir görev niteliği vermektedir. Çok-parti sisteminde ise, muhalefet bu müessesesevî şeklini kaybeder; zira hükümetle arasındaki sınır sarîh değildir. Birtakım hükümetler, bazı tedbirlerin kabulünü sağlamak için sağa, diğerleri için de sola meyletmek suretiyle, değişken çoğunluklara dayanırlar; bu gibi hallerde hükümetle muhalefet arasında hiç bir ayrılık kalmaz. Hükümet daha belirli bir çoğunluğa dayansa bile, bu, iki-parti sistemindeki kadar açık ve müstakar olmaz; fertler ve küçük gruplar, sınır çizgisinin bir yanından öbür yanına geçip dururlar; ittifakları değiştirmek veya devirmek için bitmek bilmez entrikalara girişilir. Nihayet muhalefet de, tecanüssüz, hattâ ekseriya çoğunluktan da daha tecanüssüz unsurlardan meydana gelir. Bir siyasete **muhalefette** anlaşabilmek, o siyaseti **destekleme hususunda** anlaşabilmekten daha kolaydır; hattâ «müfritlerin birleşmesi» nde olduğu gibi, arada hiç bir gerçek anlaşma bulunmaksızın, muhalefet cephesinde toplanmak da mümkündür. Bu durumda, muhalefet fonksiyonunu deruhte etmiş gerçek bir organ mevcut değildir.

Mamañih iki-parti sistemindeki yekpare muhalefet, mutedil bir muhalefet vasfını taşır; partiler arasında bir yer değiştirmeyi muhakkak kılan siyasî mücadele şartları ve bugünkü muhalefetin bir gün tek başına iktidarın mes'uliyetlerini yüklenmesi ihtimali, onu, kendi aleyhine dönebilecek olan aşırı bir demagojiden alıkoyar. Seçim mücadelesinin merkezci yönelimi de, aynı yönde tesir icra eder. Buna karşılık çok-parti sisteminde muhalefet, zıt mahiyetteki bir mekanizmanın

sonucu olarak, tabii bir demagojiye temayül gösterir; muhalefet partileri, müşkül duruma düşme korkusu olmaksızın, ölçsüz tenkid ve vaadlerde bulunabilirler. Seçim mücadelesinin, her partiyi en yakın komşusu ile mücadeleye sevkeden cereyan tarzı da, muarızlar arasındaki açık artırmayı ve müfritlerin hâkimiyetini teşvik eder. Bununla beraber bu sert muhalefet, karmakarışık bir mahiyet taşır. Kendisini meydana getiren partiler arasındaki farklar ve karşılıklı rekabetler, âmme efkârının karşısına, onun iradesini izhar etmesine imkân verecek, sarîh alternatifler çıkarılmasına engel olur. Hükûmetle muhalefet arasındaki sınırı tâyin etmenin güçlüğü ve ekseriya, zıt uçlarda yer almış bulunan iki muhalefetin mevcudiyeti, durumu büsbütün karıştıır. İki-parti sisteminde ise muhalefet, mutedil olmasına rağmen, açıkça bellidir; yani âmme efkârı, çoğunluk ve azınlık partilerinin görüşleri arasındaki farkı oldukça isabetle teşhis edip, tercihini bilerek yapabilir. Parlâmento görüşmelerinde ve seçim kampanyalarında iki büyük hal sureti karşı karşıyadır; bunlar tabiatıyla basitleştirilmiş ve şemalaştırılmış olmakla beraber, gene de milletvekillerinin ve seçmenlerin sarîh bir tercihte bulunmalarına imkân verirler. Muhalefetin bu vuzuhu, demokratik rejimin selâmeti bakımından olduğu kadar, kendi müessiriyeti yönünden de esaslı bir unsur teşkil eder görünmektedir.

Çok-parti sisteminde, azınlık partilerinin yaptığı dış muhalefetle, bizatihî çoğunluk partileri arasındaki iç muhalefetin ayırddilmesi lüzumu, karışıklığı arttırmaktadır. Hükûmet kararları, ortak iktidar partileri arasındaki bir uzlaşmanın sonucudur; ancak bunlardan her biri, militanları ve seçmenleri önünde kendi görüşünü savunmak ve dolayısıyla, hükûmetçe varılan uzlaşmadaki kusurların sorumlunu müttefiklerine yıkarak, bu uzlaşmaları tenkid etmek hakkını muhafaza eder; hükûmet ortaklarından herbiri, kendi hükûmetine karşı muhalefette bulunur. Bu iç muhalefetin bütün sırrı, âcîl amelî ihtiyaçlarla, parti doktrininde yer almış bulunan uzun vâdeli bünyevî reformların tefrikinden ibarettir; hükûmete iştiraki mâzur göstermek için bunlardan ilki, onu tenkid edebilmek için de ikincisi öne sürülür. Binaenaleyh partinin doktrinini ne kadar tutarlı ve gerçekten devrimci mahiyette ise, iç muhalefet de o kadar kolay ve tesirli olur ve

âmme efkârına, hükûmetteki işbirliğini mâzur göstermeğe mâtuf bir bahane gibi görünmez. Komünist partilerinin, 1945 koalisyonlarında pek bâriz şekilde müşahade edilen, iç muhalefet konusundaki ustalıkları da böylece izah edilebilir; bunların yapıları, kadroları ve doktrinleri, burjuvalaşmakta ve hükûmete katılmanın sağlayacağı yakın menfaatler uğrunda temel hedeflerinden vazgeçmekte oldukları yolunda bir zannın uyanmasını önlemiştir. Mezkûr partiler, burjuva ve sosyal-demokrat hükûmetleri içinde âdeta yabancı gibi kalmışlar ve bu da, onlardan kolayca ayrılabilmelerini mümkün kılmıştır. Hükûmet dışında kalan yardımcı teşkilâtlardan (Sendikalar, Cepheler v. s.) faydalanılması da, iç muhalefetin müessiriyetini arttırmaktadır.

Muhalefetin mahiyet ve şekli üzerinde müessir olan, sadece partilerin sayısı değildir; partilerin ittifakları, kuvvetleri ve iç yapıları da bu alanda rol oynar. Çok, çeşitli ve ekseriya çelişik menfaatleri bir araya getiren büyük bir parti ile; serkeş mizaçlı birkaç kişiyi veya açıkça belirtilmiş özel birtakım menfaatleri birleştiren küçük bir partinin yapacağı muhalefet, birbirine benzemez: İkincisi, tabiatıyla, ilkinden daha demagogik ve müfrittir. Partinin sosyal tecanüssüzlüğü, belki de onun kuvvetinden daha büyük önem taşır; nisbeten mütecanis tek bir sosyal sınıfı temsil eden bir parti, farklı menfaatlere sahip müteaddit sınıfları veya gayrı mütecanis bir sınıfı («burjuvazi» veya «orta sınıflar» gibi) temsil eden bir partiye nazaran, daha vâzih ve sert bir tutum takınabilir. Mamafih partiler, tecanüssüzlüğün dezavantajlarından kurtulmalarını sağlayacak bir usûl keşfetmiş bulunuyorlar; buna, «kesimlere ayrılmış muhalefet» (opposition cloisonnée) denebilir. Bundan maksat, yekdiğerinden mümkün merteye ayrı tutulan, tamamen mevziî mahiyetteki propagandalarla, her sosyal grubun taleplerini ayrı ayrı desteklemektir: Ezcümle, çiftçilerin tarım ürünleri fiyatlarının yükseltilmesi yolundaki istekleriyle, işçilerin gıda maddeleri fiyatlarının imkân nisbetinde indirilmesi hususundaki talepleri; ticaret ve sanayi erbabının «liberal» arzuları ile, ücretlilerin «güdümlü ekonomi» istekleri, bir arada savunulmaktadır. Partilerin, belli birer zümreye (İşçi, köylü v. s.) hitap eden gazetelerini

okumak, bu kesimlere ayrılmış propagandanın gelişmekte olduğunu gösterecektir.

Hâkim bir partinin mevcudiyeti de, muhalefet üzerinde bazı tesirler icra eder gibi görünmektedir. Hâkimiyetin süresi uzadığı takdirde, muhalefet iktidarsızlığa dâçar olur; bu hipotez, bilhassa iki-parti sisteminde gerçekleşmekte ve mezkûr sistemde oldukça derin değişiklikler yaratmaktadır. Ezcümle iktidardan uzun müddet uzak kalan muhalefet, daha sert ve demagojik bir tutum takınır. Özellikle memleket, neticeye müessir olmamaları sebebiyle, siyasî mücadelelere ve seçimlere karşı gitgide ilgisizleşir. Bu konuda Amerika'nın güney eyaletleriyle, nisbî temsilin kabulünden evvelki İsviçre'nin mukayesesi, son derece ilgi çekicidir. İsviçre'de 1874'den sonra Radikal parti, rakipsiz bir hâkimiyet sağlamış ve çok-parti sistemine rağmen mutlak çoğunluğu elinde tutarak, düşürülme korkusu olmaksızın tek başına hükümet etmişti. Güney eyaletlerinde de Demokrat parti, Ayrılık Savaşından beri hâkim durumda bulunmaktadır (Bazı eyaletlerde Cumhuriyetçi parti o kadar zayıftır ki, bunlarda tek parti rejiminin câri bulunduğu dahi söylenebilir). Her iki halde de hâkim bir partinin mevcudiyeti, bir iç savaşın sonucudur; ancak İsviçre Radikal partisi, galip tarafın federal devlet sathındaki üstünlüğünü devam ettirdiği halde (Amerika'da Cumhuriyetçi partinin 1912'ye kadar iki kısa devre müstesna olmak üzere yaptığı gibi), Amerikan Demokrat partisi, mağlup ülkelerin reaksiyonunu temsil etmektedir (Katolik partisinin Sonderbund kantonlarındaki durumu gibi). Ne olursa olsun, her iki memlekette de, siyaset hayatına karşı aynı kayıtsızlık hali ortaya çıkmıştır: Nisbî temsilden evvel İsviçre'de oy kullanmayanların sayısı, Avrupa'nın bütün diğer memleketlerindeki kadar yüksekti; hattâ 1914'de seçmen külesinin % 50'sini aşmıştı; bu nisbet, A. B. D.'nin bazı güney eyaletlerinde, oy verme yaşındaki vatandaşların % 90'ını aşacak derecede yükselmektedir. İsviçre'de referandumla halk teşebbüsünün gelişmesi, bu mahzurları bir dereceye kadar gidermiş ve muhalefete, uzun süreli hâkimiyet yüzünden kaybettiği müessiriyeti yeniden kazandırmıştır. Amerika'da Demokrat parti içerisinde hiziplerin ortaya çıkmasını ve iç muhalefetin belirmesini kolaylaştıran yoklamalar sistemi de, ay-

nı yönde tesir göstermektedir; ancak Güney yoklamalarının pek muntazam olmaması ve fazla ilgi görmemesi sebebiyle, bu tesir çok daha mahdut kalmaktadır.

Sağlam ve mütecanis koalisyonlar, çok-partili bir rejime, iki-parti sistemine benzer bir görünüm vererek, muhalefeti daha kaynaşık, daha mutedil ve daha belli bir hale getirebilirler. Buna mukabil disiplinsiz, adem-i merkezîyetçi ve zayıf teşkilâtlı partilerden meydana gelen bir iki-parti sisteminde, ekseriya iki-parti şemasından ziyade çok-parti şemasına yaklaşan bir muhalefet mekanizması mevcut bulunur. A. B. D. 'de muhalefet, parlâmento plânında, İngiliz sisteminden çok, Fransız sistemine benzerlik gösterir. Seçim plânında ise durum biraz farklıdır; çünkü mücadele, biri hükûmeti destekleyen, diğeri de tenkid eden, iki muarızın inhisar etmektedir. Başkanlık kampanyası, mutedil, vâzih ve demagojiden oldukça uzak cereyan eder; zira adaylardan her biri için, hükûmet mes'uliyetlerinin kendisine tevdi edilmesi ihtimali mevcuttur. Senato ve Temsilciler Meclisi kampanyaları ise, tamamen farklı mahiyettedirler.

Nihayet muhalefetin mahiyeti, partiler arası mücadelenin genel çerçevesine de sıkı sıkıya bağlıdır. Burada üç farklı tip ayırdedilebilir: Prensipsiz mücadele, tâlî prensipler üzerinde mücadele, temel prensipler üzerinde mücadele. A. B. D., ilk kategoriye uymaktadır; orada iki parti, bir tanesi iktidarı işgal eden, diğeri de onu oradan atmaya çalışan iki rakip takım teşkil eder. «İçeridekiler»le «dışarıdakiler»in bu mücadelesi, asla mutaassıp bir karakter almaz ve memleket içinde hiç bir derin bölünme yaratmaz. Bu hal, muhalefeti bütün gerçek mânâsından mahrum etmesi, onun devlet içindeki rolünü azaltması ve seçimlerden, çeşitli siyasetler arasındaki bir tercih olma vasfını kaldırarak demokrasiyi zayıflatması bakımından tenkid edilebilir. Amerikan seçimleri, âmme efkârına pek kötü şekilde tercüman olmaktadır; partiler arası mücadelenin bizatihi mekanizması, âmme efkârının açıkça belirmesine ve dünyanın bir numaralı milletinin varlık ve geleceğine hâkim olan büyük problemler karşısındaki tutumunu tâyin etmesine engel olur. Amerikan siyasetinin «bölgeciliği» sadece tek isimli seçim usûlünün ve seçim çevrelerinin dar oluşturun sonucu değildir (Kaldı ki, senatörler, bazan

çok geniş seçim çevreleri teşkil eden eyaletler tarafından seçilirler); bu, daha ziyade, siyasî partilerin doktrin ve prensipten tamamen mahrum bulunmalarının, böylece menfaatlerin -ve tabiatıyla daha yakın ve daha vâzih olan özel ve mahallî menfaatlerin- birinci plâna çıkmasının neticesidir. Başkanlık seçimlerinde de bu prensip yokluğu, mücadelenin şahsî karakterini kuvvetlendirmektedir.

Büyük Britanya ve Kuzey Avrupa (Batı Almanya da dahil), ikinci kategoriye girmektedir. Bu memleketlerde partiler bölünüşü, doktrinal ve sosyal bir ayrılığa tekabül eder. Meselâ Muhafazakârlarla İşçiler; istihsal, servet dağılışı, gelirlerin yeniden dağıtımı, seçkin zümrenin yapısı ve hareketlendirilmesi konularında iki farklı görüşe sahip bulunmakta ve iki zıt taraftar topluluğunu temsil etmektedirler; partiler bölünüşü, sosyal tabakalaşmaya aşağı yukarı tetabuk etmektedir. Herşeye rağmen bu partiler, siyasî rejimin temel prensipleri üzerinde mutabık bulunurlar; demokratik yapıyı, herkesin söz hürriyetine sahip olmasını, birden çok partinin varlığını gerektiren serbest ve dürüst seçimlerin lüzumunu tartışma konusu haline getirmezler. Her parti, bütün partilere varlıklarını idame ettirebilme imkânı veren, oyun kaidelerini kabul eder. Doktrinlerdeki ve sosyal alt-yapılardaki farklar, partilerin yan yana yaşamasına engel olmaz; muhalefet, A. B. D. 'de elde edemeyeceği bir sağlamlık ve vuzuh kazanır; fakat kendi varlığını da tehlikeye düşürmez. Partilerden hiç biri, teklîğin ve totaliterliğin özlemini çekmez; rejimin kuvvetini sağlayan da budur.

Fransa ve İtalya'da siyasî mücadele bambaşka bir manzara arzeder. Bu mücadele, tâlî prensipler üzerinde olmayıp, devletin bizatihî temelleri ve rejimin mahiyeti ile ilgilidir. Komünist partiler, batı demokrasisini ve, yerine tek partiyi ikame etmek istedikleri, partiler çokluğunu kabul etmezler; muhalefet ve bütün fikirlerin serbestçe ifadesi haklarını asla tanımazlar. Komünist olmayan partiler ise, tek-parti sistemini, totaliter devlet anlayışını, muhalefetin yok edilmesini ve siyasî hürriyetlerin ortadan kaldırılmasını reddederler. Bu iki grup arasındaki rekabet, iki rakip takım arasındaki sportif bir mücadele olmaktan çıkarak, bir ölüm kalım savaşı mahiyetini alır; şu farkla ki, öldürücü darbe, ancak taraf-

ların birinden gelebilir : Komünistlerin iktidarı ele geçirmesi, diğer partilerin ortadan kaldırılmasını intac edecektir; diğerlerinin iktidarda bulunması ise, kendi prensiplerini inkâr etmedikleri müddetçe, Komünist partisine müsamaha göstermelerini gerektirir. Partiler arası mücadelenin bu üçüncü tipi, kuvvetli bir Komünist partisinin bulunduğu devletlere has olmayıp, Bund bünyesinde ve totaliter mahiyette bir partiye sahip bütün devletlerde müşterektir; yeter ki, bu parti muayyen bir kudret iktisap etmiş olsun; 1920 İtalya'sı, bir Komünist partisinin mevcut olmamasına rağmen, bu kategoriye girmektedir. Temel prensipler üzerindeki çatışma, seçmenlerden ziyade, partilerin eseridir. Meselâ Fransa'da Komünist seçmenler, şüphesiz ki, söz hürriyetine, muhalefete karşı saygıya ve demokrasinin siyasî şekillerine, diğer seçmenler kadar bağlıdır. İtalya'da Faşizmi iktidara getirmiş olan orta sınıflar, muhtemelen bir diktatörlüğü arzu etmiyorlardı. Ancak totaliter partilerin bizatihî mahiyeti ve teşkilatlanma usûlleri, iktidarda oldukları zaman bu iç muhalefeti ihmal edebilmelerine imkân vermektedir. Sistemin pek kolay bozulabilir mahiyette olduğunu belirtmek zaittir; tarif gereğince, ancak totaliter parti muhalefette kaldığı veya hükûmete çok küçük ölçüde iştirak ettiği müddetçe yaşama kabiliyeti gösterir. Bu parti, tek başına iktidarda olduğu takdirde rakiplerini tasfiye eder; hükûmete geniş ölçüde katılması halinde ise, yukarıda anlatıldığı şekilde, onları biribirinden ayırma faaliyetine girişir.

Bu itibarla böyle bir siyasî bünye, ancak çok-parti sisteminde varlığını idame ettirebilir. Partilerden biri totaliter mahiyet aldığı anda, iki-parti sistemi kabil-i tasavvur olmaksızın çıkar; zira partilerin yer değiştirmesi olayı (alternance), er geç onu iktidara getirecek ve aynı anda iki-parti sistemini de yıkmış olacaktır. Almanya'da çoğunluk sistemini kabul eden bir seçim kanununun tatbiki sonucunda, iki-parti sisteminin teessüsü düşünülebilir; Fransa ve İtalya'da ise bu mümkün değildir, zira iki rakipten biri Komünist partisidir. **Komünist partisi oyunun kaidelerine riayeti kabul etmiş olsaydı**, iki-parti mekanizmasının vücut verdiği tabii mütelleşme temayülü, muhakkak ki, onun totaliter mahiyetinin yavaş yavaş ortadan kalkmasına müncer olacak ve ona Bund

karakterini kaybettirecekti. Ancak mezkûr partinin bu mahiyet ve karakteri, böyle bir ihtimali kesin olarak bertaraf etmektedir; Komünistlerin seçimlerde kazanacağı ilk zaferle birlikte, iki-parti mekanizması ortadan kalkmış olacaktır. Buna mukabil çok-parti sisteminde totaliter bir partinin mevcudiyeti, bu parti muhalefette kaldığı veya hükûmete çok küçük ölçüde iştirak ettiği müddetçe, idame ettirilebilir; sistemin normal işleyişi, onu, mutlak çoğunluğu sağlamaktan ve tek başına iktidara gelme hakkını elde etmekten alıkoymaz. Bu partinin, yapısı dolayısıyla bütün ittifaklarda oynayacağı hâkim ve parçalayıcı rolün diğer partilerce idrak olunması, onun tecrid edilmesi ve böylece rejime karşı her türlü ciddi tehdidin bertaraf olunması için kâfi gelir. Mamafih rejimin güçlükleri çok daha büyüktür; zira totaliter partinin muhalefeti, diğerlerine nazaran tabiatıyla daha uzlaşmaz, daha amansız ve aynı zamanda (Teknik üstünlüğünü izah etmiş olduğumuz yapısı dolayısıyla) daha tesirli olur.

Bunun neticesinde ortaya çıkan siyasî durum, karşıt totaliter partilerin doğmasına elverişlidir; rejim için en büyük tehlike de burada mündemiç bulunur. Faşist propaganda, Komünist partisi ile demokratik rakipleri arasındaki temel eşitsizliklerin istismarı gibi, fevkalâde verimli bir malzeme elde eder. Filhakika demokratik partilerin prensipleri, Komünist partisini ortadan kaldırmalarına mânidir; halbuki Komünist partisi aynı mevkide olsa bunu yapacaktır. Demokratik partilerin daha az mütekâmil olan yapıları, bunları Komünist propagandasının tesirine mâruz bırakır; o ise, bunlarınkinden çok daha az müteessir olur. Hükûmet mes'uliyetleri, demokratik partilerin halk nazarındaki itibarını azaltır; buna karşılık Komünist partisinin daimî muhalif durumu, onun serbestçe demagoji yapmasına imkân verir. Faşist partiler, işte bu temaları işlemek suretiyle, Komünist aleyhtarlarının hissettiği tabî Komünizm korkusunu arttırmaları ve tedricen, demokratik partilerin taraftarlarını kendi cephelerine çekerler; mezkûr partilerin böylece zayıflaması, Faşist propagandasına daha çok kuvvet kazandırır ve bu da, vetireyi hızlandırır: İki rakip totaliter parti arasına sıkışan totaliter-olmayan partiler, yıkılma tehlikesine mâruz kalırlar. Bugün harb hâtıraları, bu Faşist diyalektiği frenlemektedir; işgal kuvvet-

leri ile yaptıkları işbirliği ve insanlık aleyhindeki suçlara iştirakleri, 1945'ten önce ortaya çıkmış bulunan Faşist partilerin kapatılmasına yol açmıştır; etraflarını çeviren takbih duygusu, âmme efkârını, bunların muhtemel taklitçilerinden de uzak tutmaktadır. Ancak zaman, bu engelleri yavaş yavaş yıkıyor. Demokratik rejimler, prensiplerine aykırı düşecek polis tedbirleri ile değil de, ekonomik ve sosyal alt-yapılarını değiştirmek suretiyle kendi Komünist partilerini durdurmağa ve zayıflatmağa muvaffak olamadıkları nisbette, Noe-Faşizm karşısında, Hitlerizm karşısındaki Weimar Almanya'sı kadar çaresiz duruma düşeceklerdir. Faşizmin şartlarının gelişmesine imkân verdikleri takdirde, Faşizmin sirayetinden uzun müddet masun kalamıyacaklardır.